

JEDEN SVET NA ŠKOLÁCH

PRÍBEHY BEZPRÁVIA

KOMUNISTICKÁ TOTALITA V EURÓPE

METODICKÁ PRÍRUČKA

Príbehy bezprávia -
JEDEN SVET NA ŠKOLÁCH

ÚVOD	5
METODICKÁ PRÍRUČKA	
RADY A ODPORÚČANIA PRE PRÁCU S AKTIVITAMI	6
SPOLOČNÁ AKTIVITA K FILMOM: PAMÄŤ A SPOMIENKY	8
SPOLOČNÁ AKTIVITA K FILMOM: LIST GENERÁLNEMU TAJOMNÍKOVI OSN	11
PRÍPAD DR. HORÁKOVÁ	
Filmová synopsa	18
Aktivita: Proces ako divadlo	19
Otázky a odpovede	26
PRERUŠENÁ JAR – AUGUST AKO KLADIVO	
Filmová synopsa	30
Aktivita: A čo bolo potom?	31
Projekt: 1968 – rok veľkých zmien	40
Otázky a odpovede	44
CYKLUS: STRATENÁ DUŠA NÁRODA	
Filmová synopsa	48
Spoločné otázky a odpovede	49
STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA DÔSTOJNOSTI	
Filmová synopsa	54
Aktivita: Vlastný názor	55
Otázky a odpovede	57
STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA SLUŠNOSTI	
Filmová synopsa	58
Aktivita: Už sa nemali vrátiť	59
Otázky a odpovede	60
STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA TRADÍCIE	
Filmová synopsa	62
Aktivita: Znárodnené	63
Otázky a odpovede	65
STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA VIERY	
Filmová synopsa	66
Aktivita: Kláštorné nebezpečenstvo	67
Otázky a odpovede	70
RADY A ODPORÚČANIA PRE PRÁCU S DOKUMENTÁRNYM FILMOM	71
VŠEOBECNÉ ZÁSADY INTERAKTÍVNEHO VYUČOVANIA	73
METÓDY INTERAKTÍVNEHO VYUČOVANIA	74

DEJINY KOMUNISTICKEJ TOTALITY V EURÓPE (1945–1989)	79
NÁSTUP STALINIZMU V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE	79
Viera Západu v nové Rusko	79
Stalinov plán na ovládnutie strednej a východnej Európy	79
Hlavný princíp komunizmu – boj s triednym nepriateľom	80
Európa sa rozdelila	80
KOMUNISTI SA CHOPILI MOCI	81
Násilná kolektivizácia vidieka	81
Československo – politické procesy a likvidácia oponentov	82
Poľsko – sfaľované voľby a potlačenie opozície	83
Situácia v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku	83
NÁZNAK OTEPLENIA? LEN KRÁTKE INTERMEZZO.	84
ODPOR PROTI KOMUNISTICKÉMU REŽIMU	85
Odboj v Československu a Menová reforma	85
Východonemecké povstanie	86
Poznanský jún (Poľsko)	86
Maďarská revolúcia	87
Pražská jar a August 1968 (Československo)	87
Represie v Poľsku a masaker v gdanských lodeniciach	88
NOVÁ OPOZÍCIA	89
Československý reálny socializmus a vznik občianskych iniciatív	89
Poľská Solidarita a ďalšie protivládne zoskupenia	90
Opozičné sily v Bulharsku a Rumunsku	90
NDR: Permanentné demonštrácie v Lipsku	91
PÁD KOMUNISTICKÝCH REŽIMOV V EURÓPE	92

Vážení pedagógovia,

publikácia, ktorá sa Vám dostáva do rúk, je súčasťou edukačného súboru Príbehy bezprávia. Tento súbor, vydaný českou mimovládnu neziskovou organizáciou Človek v tiesni, obsahuje okrem príručky aj DVD so šiestimi dokumentárnymi filmami.

Spoločnosť Človek v tiesni realizuje od roku 2002 program Jeden svet na školách, hlavným cieľom ktorého je využitie mimoriadneho potenciálu dokumentárnych filmov a ich širšieho začlenenia do českého vzdelacieho systému. Program prináša rozšírenie bežných didaktických prístupov, stratégií a pomôcok o modernú a atraktívnu metódu vyučovania. Spolu s dokumentárnymi filmami školám poskytujeme sprievodné didaktické a informačné materiály a školíme pedagógov v ich využívaní. Program sa stretáva s veľmi priaznivým prijatím zo strany pedagógov, žiakov a študentov, odborníkov i širokej pedagogickej verejnosti. Súbory dokumentárnych filmov v súčasnej dobe využívajú pedagógovia z viac ako 2 800 základných a stredných škôl, teda na každej druhej českej škole.

Jednou z tém, ktorej sa v rámci programu Jeden svet na školách venujeme, sú moderné československé dejiny. Sme presvedčení, že zvýšenie historického povedomia a pochopenie udalostí z našej nedávnej minulosti umožní mladým ľuďom lepšie sa orientovať v dnešnej spoločnosti a bude mať pozitívny vplyv na ich občianske postoje. Pod názvom Príbehy bezprávia sme postupne zhromaždili 52 filmov zachytávajúcich obdobie po roku 1918 (vznik samostatného Československa) s dôrazom na éru komunistickej totality (1948–1989).

Pretože dedičstvo komunistickej totality sa netýka iba bývalého Československa, ani výlučne krajín tzv. východného bloku, ale je spoločnou históriou celej Európy, rozhodli sme sa pripraviť edukačný súbor o komunistickom bezprávi, ktorý by sa mohol distribuovať za hranice Českej republiky. Príručka, ktorú práve otvárate, obsahuje sprievodný materiál k šiestim filmom, ktoré sa vybrali s ohľadom na ich využiteľnosť vo vyučovaní v štátoch bývalého východného bloku i v krajinách západnej Európy – filmy vypovedajúce o stalinizme ako o fenoméne, bez akcentu na konkrétne historické udalosti týkajúce sa iba histórie Československa.

Príručka obsahuje odporúčané aktivity k filmom Prípad Dr. Horáková, Prerušená jar – August ako kladivo a k 4 krátkym snímkam z cyklu Stratená duša národa, ktoré by mali vyvolať u mladých ľudí záujem o tematiku. Navyše sme zaradili dve aktivity použiteľné pri všetkých zahrnutých filmoch. Pri každom filme je vždy uvedená synopsa, aktivita či projekt a odpovede na najčastejšie otázky vzťahujúce sa na problematiku daného filmu.

V druhej časti príručky nájdete všeobecné rady a odporúčania k využívaniu dokumentárnych filmov vo vyučovaní, ktoré vzišli z ôsmich rokov skúseností s touto metódou a ponukou ďalších využiteľných metód interaktívneho vyučovania.

Tretia časť publikácie je text historika, zhrňujúceho dejiny komunistickej totality v Európe od roku 1945 do roku 1989. Tento text ukazuje typické prejavy komunistickej totality. I vzhľadom na svoj rozsah si tento historický prehľad nekladie za cieľ detailne opísať štyri desaťročia vlády komunizmu, ale skôr upozorniť na podobnosti alebo naopak odlišnosti vývoja komunizmu v jednotlivých krajinách.

Veríme, že vás téma komunistického bezprávia zaujme a že využívanie audiovizuálnych prostriedkov a sprievodných materiálov vo vyučovaní bude pre vás i vašich študentov prínosom.

Na záver ďakujem všetkým, ktorí sa na príprave tohto súboru podieľali.

Za kolektív autorov
Kateřina Saparová

RADY A ODPORÚČANIA PRE PRÁCU S AKTIVITAMI

1. Výber a zameranie aktivít

Do príručky sme zaradili spolu osem aktivít a jeden projekt. Dve úvodné aktivity sú spoločné a je možné ich realizovať ako samostatne, tak spoločne s ktorýmkoľvek z ponúkaných filmov. Aktivita k filmu Prípad Dr. Horáková sa týka vykonštruovaných procesov v Československu na začiatku 50. rokov. Aktivita a projekt k filmu Prerušená jar – August ako kladivo približujú dôležitý medzník vo vývoji Československa i celej Európy – rok 1968. Štyri aktivity k cyklu Stratená duša národa sú pripravené tak, aby pokrývali aspekty politickej perzekúcie komunistického režimu v období 50. rokov minulého storočia. Niektoré z nich možno realizovať v rámci medzipredmetových vzťahov – okrem dejepisu sú vhodné pre hodiny základov spoločenských vied, občianskej či mediálnej výchovy.

Film	Názov aktivity (projektu)	Téma
	Pamät a spomienky	metóda oral history
	List generálnemu tajomníkovi OSN	ľudské práva
Prípad Dr. Horáková	Proces ako divadlo	inscenované procesy
Prerušená jar – August ako kladivo	A čo bolo potom?	okupácia, strata suverenity štátu
Prerušená jar – August ako kladivo	1968 – rok veľkých zmien (projekt)	regionálne vs. európske dejiny
Stratená duša národa – Strata dôstojnosti	Vlastný názor	likvidácia vojnových hrdinov
Stratená duša národa – Strata slušnosti	Už sa nemali vrátiť	osudy politických väzňov
Stratená duša národa – Strata tradície	Znárodnené	znárodňovanie majetku
Stratená duša národa – Strata viery	Kláštorné nebezpečenstvo	likvidácia cirkvi

2. Časová náročnosť

Vzhľadom na dĺžku filmov odporúčame ideálne venovať dve spojené vyučovacie hodiny uvedeniu do problematiky, projekcii filmu, následnej reflexii a odpovedaniu na otázky. Ďalšiu, tretiu vyučovaciu hodinu sa venujte práci s aktivitou. Niektoré z aktivít je možné (vrátane projekcie filmu) absolvovať v rámci dvoch spojených vyučovacích hodín – záleží na vyspelosti žiakov a na ich vstupných vedomostiach.

3. Prispôsobenie aktivít potrebám žiakov

Všetky aktivity boli odskúšané niekoľkými pedagógmi priamo na vyučovaní. Pred ich zaradením do vyučovania je nutné zvážiť vhodnosť pre vašich žiakov. Aktivity je možné prispôbiť tak, aby zodpovedali aktuálnym vzdelávacím potrebám (napr. možno použiť len časť pracovných materiálov, pridať ďalšie materiály).

4. Pred projekciou filmu

Vzhľadom na to, že sa filmy týkajú konkrétnych historických udalostí, je vhodné projekciu filmu s aktivitami zaradiť do vyučovania v dobe, keď už majú žiaci aspoň čiastočné znalosti z histórie Európy po roku 1945.

Projekcia filmu môže byť uvedená práve takýmto výkladom. Film a aktivity budú tieto „pasívne“ získané znalosti vhodne rozvíjať a prehĺbovať.

5. Po projekcii filmu

Veľmi dôležitou súčasťou práce s dokumentárnym filmom všeobecne je reflexia (pozri Všeobecné rady a odporúčania pri práci s dokumentárnym filmom). Pri voľbe techniky je dobré zväžiť jej vhodnosť pre konkrétnu triedu alebo skupinu študentov, ale tiež pre danú tému. Dobu pre projekciu je dobré využiť i na zodpovedanie otázok, ktoré žiakom pri sledovaní filmu napadnú (odpovede na niektoré z otázok, ktoré je možné využiť aj ako podklad pre diskusiu k filmom vybraným v príručke, sme zaradili za aktivity ku každému filmu).

PAMÄŤ A SPOMIENKY

Orálna história, jedna z metód historiografie, je súčasťou kvalitatívneho výskumu a jej nenahraditeľnosť je zrejme hlavne tam, kde je niekoľko prameňov z rôznych dôvodov neprístupných alebo zničených; v tomto prípade je orálna história často jediným zdrojom informácií o určitej udalosti. Preto má táto metóda svoj špecifický význam práve pre výskum spoločností ovládaných totalitnými režimami, kde neexistuje pluralita prameňov a kde prevažujú štátne dokumenty a dokumenty stranického pôvodu, ktoré okrem toho zaznamenávali len také udalosti, ktoré ich pôvodcovia považovali zo svojho hľadiska za významné. V období systémových zmien sa ako rozpadajúce sa, tak novo vznikajúce inštitúcie príliš nestarajú o zabezpečenie a archivovanie dokumentov vzniknutých z ich činnosti. Niektoré kľúčové udalosti písomné dokumenty vôbec nezachytávajú. K vyplneniu tejto medzery prispievajú spomienky a rozprávanie účastníkov, ktoré pomáhajú rozšíriť aj našu faktografickú základňu a spolu s ostatnými prameňmi slúžia na analýzu historických faktov. Získavanie faktov však nie je hlavnou prioritou orálnej histórie, tou je sám subjekt rozhovoru a jeho individuálne podanie, osobné zážitky, rozhodovanie v zložitých i každodenných situáciách, osobná motivácia atď.

Táto aktivita je vhodná po projekcii dokumentárnych filmov, kde sú použité výpovede jednotlivých aktérov, ale i samostatne.

CIELE:

- zoznámiť sa s metódou „oral history“ ako jedným zo spôsobov mapovania nedávnej histórie
- rozvíjať komunikatívne schopnosti a spoluprácu v skupinách
- rozvíjať kreativitu

ČAS: **30** minút

POMÔCKY:

- PRACOVNÝ LIST – osnova pomocných otázok
- hárok papiera pre každú skupinu
- písacie potreby

POSTUP:

1. Stručne zoznámime žiakov s metódou „oral history“ a vysvetlíme jej význam pre zachytenie historických udalostí, vrátane osobných pocitov a zážitkov obyčajných ľudí.
2. Žiaci si vyskúšajú proces spomínania. Zadáme spoločnú tému pre celú triedu. Vhodnou témou je akcia, ktorú trieda prežila spoločne (exkurzia, športový kurz, prvý deň školy a pod.). Každý žiak dostane PRACOVNÝ LIST. V tejto fáze žiaci pracujú samostatne a poznámky si zapisujú do pracovného listu.
3. Vytvoríme skupiny po štyroch až piatich žiakoch. Najprv sa vzájomne zoznámia s vlastnými spomienkami a zistia, čo si pamätajú rovnako, v čom sa líšia, či sú niektoré spomienky pre niekoho dôležitejšie.
4. Po krátkej diskusii v skupine vyzveme žiakov, aby na hárok papiera zaznamenali všetko, čo si pamätajú. Vytvárajú obraz (mapu) kolektívnej pamäti tej udalosti. Vyzveme žiakov, aby používali na vyjadrenie nielen slová, ale i symboly a obrázky.
5. Jednotlivé skupiny krátko prezentujú svoju kolektívnu pamäť.

REFLEXIA:

V reflexii diskutujeme o tom, čo žiakov najviac prekvapilo, či si vybavili ďalšie spomienky na základe spomienok spolužiakov, či sa líši kolektívna pamäť od pamäte osobnej, aký môže byť prínos osobnej pamäte pre spoločnosť...

POZNÁMKA:

Vzhľadom na to, že všetci žiaci sa nemusia niektorej spoločnej akcie zúčastniť, je dobré mať pre nich pripravenú náhradnú tému.

Zdroj:

Centrum orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, www.coh.usd.cas.cz

PAMÄŤ A SPOMIENKY

UDALOSŤ: Pokús sa spomenúť si na túto akciu. Použi nasledujúce otázky alebo si vytvor vlastnú osnovu.	
Kde to bolo?	
Aké bolo počasie?	
Aký bol program?	
Čo sa mi páčilo?	
Čo mi prekážalo?	
Čo ma prekvapilo?	
Ako na mňa pôsobili pedagógovia,	
spolužiaci, ďalší ľudia?	
Čo som sa nového naučil(a), spoznal(a)?	
Stalo sa niečo neobvyklého?	
Čo pre mňa bolo dôležité?	
Aké som mal(a) pocity a očakávania?	
Sklamalo ma niečo?	
Ďalšie	

LIST GENERÁLNEMU TAJOMNÍKOVI OSN

Porušovanie ľudských práv v komunistickom Československu

V júni 1956 napísalo dvanásť žien – politických väzenkýň z izolovaného oddelenia ženskej väznice v Pardubiciach – list generálnemu tajomníkovi OSN Dagovi Hammarskjöldovi. Listy boli napísané v češtine a ku každému z nich bol priložený preklad v angličtine, francúzštine alebo nemčine.

V listoch ženy popísali vlastné osudy po roku 1948 a svoje životné podmienky v pardubickej väznici. Vysvetľovali, v akom postavení sa v „ľudovodemokratickom“ Československu nachádzajú politickí väzni, na svojich prípadoch dokazovali rozpory medzi prejavmi československých politikov a skutočným stavom vecí a žiadali tajomníka o nápravu. Listy sa dostali do rúk cenzorov a adresátovi doručené nikdy neboli.

Na ženy čakali výsluchy, ktoré sa týkali organizácie celej akcie a tiež ich sťažností na podmienky vo väzení i kruté vyšetrovacie metódy. Výsledkom vyšetrovania boli prísne disciplinárne tresty, ktoré boli udelené všetkým pisateľkám listov. Dôsledky odvážneho vystúpenia si odniesli aj počas ďalších rokov väznenia, pretože účasť na tomto proteste bola prítiažujúca okolnosť pri rozhodovaní o udelení či neudelení amnestie.

Všeobecné informácie o politických procesoch v komunistickom Československu v období 50. rokov 20. storočia nájdete v sekcii Otázky a odpovede k filmu Prípady Dr. Horáková.

CIELE:

- zoznámiť sa s porušovaním ľudských práv v komunistickom Československu s dôrazom na 50. roky
- uvedomiť si konkrétne dôsledky porušovania ľudských práv pre život človeka
- predstaviť si životné podmienky ľudí, ktorých práva sú ohrozené

ČAS: **30** minút

POMÔCKY:

- list papiera pre každú skupinu
- písacie potreby
- **MATERIÁL** – list Dagmar Skálovej (pre každú skupinu)
- **PRACOVNÝ LIST A** – zoznam vybraných práv zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, postrihaný na jednotlivé články (pre každú skupinu)
- **PRACOVNÝ LIST B** – zoznam následkov nedodržiavania vybraných článkov zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, postrihaný na jednotlivé články (pre každú skupinu).

POSTUP:

1. Rozdelíme žiakov do zhruba päťčlenných skupín, ktoré si vyberú svojho hovorcu. Každá skupina dostane list papiera a kópiu **MATERIÁLU**
2. Žiaci dostanú za úlohu prečítať v skupine list a spoločne vypísať aspoň tri príklady porušovania ľudských práv, ktoré D. Skálová v liste uvádza. Hovorca predstaví výsledok práce svojej skupiny ostatným. Potom prebehne krátka diskusia na tému porušovania ľudských práv komunistickým režimom.
3. Pripomenieme žiakom, že v decembri roku 1948 bola OSN schválená Všeobecná deklarácia ľudských práv. (Komunistické Československo sa pri jej schvaľovaní zdržalo hlasovania.) Vysvetlíme, že s niektorými bodmi deklarácie budeme pri tejto aktivite pracovať.
4. Žiaci pracujú aj naďalej v skupinách. Každá skupina dostane **PRACOVNÝ LIST A** (rozstrihaný na sedem článkov). Ide o vybrané články zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktoré boli v dobe komunistickej totality porušované.
5. V ďalšom priebehu aktivity budeme práva jednotlivých skupín postupne obmedzovať.
6. V prvom kole si každá skupina spoločne vyberie tri práva (články), na ktorých sa zhodne, že sú pre nich najdôležitejšie. Svoj výber zdôvodní prostredníctvom hovorcu ostatným skupinám.
7. V druhom kole oznámime skupinám, že sa práve dobrovoľne vzdali svojich zostávajúcich štyroch práv (tým, že si vybrali tri práva). Skupinám odoberieme tie štyri články, ktoré si medzi svoje práva nevybrali, a miesto nich im dáme zodpovedajúce časti **PRACOVNÉHO LISTU B** – t.j. informácie, ako budú teraz práva, ktorých sa žiaci vzdali, porušované. Skupiny sa s obmedzením svojich práv zoznámia.
8. V treťom kole každej skupine sami náhodne odoberieme jeden z troch článkov (práv) deklarácie, ktoré si chcela ponechať. Miesto neho žiaci dostanú zas zodpovedajúcu informáciu o tom, ako bude ich právo, o ktoré prišli, obmedzené (opäť relevantná informácia z **PRACOVNÉHO LISTU B**).
9. V poslednom kole (žiaci majú už len dve zo svojich práv) sa žiaci musia sami rozhodnúť, ktorého z dvoch zostávajúcich práv sa vzdajú. Skôr ako sa rozhodnú, dáme im i zodpovedajúcu časť **PRACOVNÉHO LISTU B** (t.j. informáciu, čo bude nasledovať v prípade, že sa niektorého práva vzdajú). Na základe týchto informácií sa žiaci sami rozhodnú, ktoré právo odovzdajú a ktoré si nechajú. Každá skupina povie ostatným, ktoré právo si rozhodla ponechať ako posledné.

REFLEXIA:

Reflexiu vedíme tak, aby si žiaci uvedomili, že komunistický režim so sebou niesol významné obmedzenia ľudských práv. Diskutujeme so žiakmi o tom, či treba sledovať dodržiavanie ľudských práv i v demokratickom štáte, a kladieme otázky ako: Viete si predstaviť život s takto obmedzenými právami? Čo by tieto obmedzenia konkrétne znamenali pre váš život, čo by bolo inak ako teraz?

POZNÁMKA:

Na záver hodiny môžeme žiakom rozdať kompletné znenie Všeobecnej deklarácie ľudských práv, aby sa mohli zoznámiť i s ďalšími jej článkami. Kompletné znenie deklarácie nájdete napríklad na webových stránkach OSN (www.un.org).

Práca s výmenou jednotlivých článkov pracovných listov môže byť náročná a môže nás odvádzať od sledovania diskusie. Pokiaľ je to možné, využijeme pomoc asistenta. V prípade vyspelejšej triedy si môžu lístočky vymieňať žiaci sami.

Lined writing area with horizontal lines.

P. T.

Ministerstvo zahraničných vecí Republiky
Československej v Prahe.

Prosím o láskavé odovzdanie priloženého listu
pánovi Dag Hammarskjöldovi, generálnemu tajomníkovi OSN.

Za vybavenie ďakuje
Dagmar Skálová, km.č. 482,
Pardubice B/10.

Vážený pán generálny tajomník,

Z dennej tlače som sa dozvedela, že budete počas svojho pobytu v Prahe rokovať o záležitostiach, týkajúcich sa Československa a OSN. Obraciam sa teda na Vás so žiadosťou, aby ste podľa svojho uváženia prerokovali i otázku politických väzňov.

V r. 1949 som bola odsúdená štátnym súdom v Prahe podľa zákona na ochranu republiky na doživotie za účasť pri pokuse o zmenu tohto zriadenia, a v r. 1955 mi bol rozsudok zmenený amnestiou na 25 rokov.

Bola som skautskou funkcionárkou a považovala som za svoju občiansku povinnosť postaviť sa spolu so staršími členmi tejto organizácie proti metódam a duchu výchovy mládeže a proti vedeniu tohto štátu. Keď som poukazovala na chyby vo Zväze mládeže, bola som jednoducho zbavená funkcií. Napriek tomu som však so skautskou mládežou pracovala naďalej až do svojho zatknutia, pravdaže podľa smernice Medzinár. Organizácie Skautov v Londýne.

Veľká časť chýb, ktorých sa vládni i iní verejní činitelia dopustili, je dnes pretriasaná v novinách, niektorí sú uväznení, iní zbavení funkcií, ale nápravu nie je dosiaľ nikde vidno. Naopak! Pán ministerský predseda Široký vyhlásil, že u nás niet politických väzňov a tak sú nám práva politických väzňov ďalej upierané. Tento štát je predseda jedným zo signatárov Charty OSN a môj čin je úplne v rámci klasifikácie politických prečinov uvedených v Charte.

Už v r. 1954 som začala s ďalšími šesťdesiatimi väznenými hladovku na protest proti nedodržiavaniu základných ľudských práv. Bolo nás v izbe na dvojkách vyše dvadsať, v miestnosti bola latrina bez dezinfekcie, chýbali najzákladnejšie hygienické potreby. A do toho prostredia nám dávali jesť na zemi, pretože stoličky sme nemali, ani na ne nebolo miesto, a na lôžkach sme nesmeli sedieť! Každý priestupok bol trestaný studenou, vlhkou, zdraviu škodlivou korekciou.

Pomery sa potom zlepšili, práva politických väzňov nám však nie sú priznávané dodnes. Sú nám napr. odopierané jazykové učebnice a pokiaľ si napíšeme nejaké učebné poznámky, sú nám z času na čas pri prísnych prehliadkach odobrané.

Začiatkom t. r. som bola dokonca odvezená do Ruzyne a použitá na intelektuálnu prácu. Spočiatku som jej ale nerozumela, takže som ju nemohla dopredu odmietnuť. Ostatne sa ma nikto nepýtal, či ju chcem vykonávať a keď som pochopila jej obsah, nemohla som sa už postaviť proti vzhľadom na svoj zdravotný stav a vyšetrovacie metódy, ktoré som zakúsila v r. 1949 na vlastnej koži. Aj vtedy boli tieto metódy úradnými orgánmi popierané. Pretože verím, že nakoniec zvíťazí pravda a právo, verím tiež, že sa stretnem s rodinou na slobode (manžel je odsúdený na 24 rokov a odpykáva si trest v Leopoldove) a nerada by som sa vrátila fyzicky i nervovo úplne vyčerpaná.

Ospravedlňujem sa Vám, vážený pán generálny tajomník, že sa na Vás v tejto veci obraciam. Činím to v mene Boha, pravdy a slobody a dúfam, že ma ospravedlníte a pochopíte, že Vaša návšteva je pre nás naozaj jedinečnou príležitosťou na zaistenie nápravy.

S hlbokou úctou
Dagmar Skálová
V Pardubiciach 29. júna 1956.

VŠEOBECNÁ DEKLARÁCIA ĽUDSKÝCH PRÁV

(výňatok)

Článok 5

Nikto nesmie byť mučený alebo podrobovaný krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestu.

Článok 10

Každý má úplne rovnaké právo, aby bol spravodlivo a verejne vypočutý nezávislým a nestranným súdom, ktorý rozhoduje buď o jeho právach a povinnostiach, alebo o akomkoľvek trestnom obvinení vznesenom proti nemu.

Článok 12

Nikto nesmie byť vystavený svojvoľnému zasahovaniu do súkromného života, do rodiny, domova alebo korešpondencie, ani útokom na svoju česť a povesť. Každý má právo na zákonnú ochranu proti takýmto zásahom alebo útokom.

Článok 13

(1) Každý má právo voľne sa pohybovať a slobodne si voliť bydlisko vnútri určitého štátu.

(2) Každý má právo opustiť ktorúkoľvek krajinu, i svoju vlastnú, a vrátiť sa do svojej krajiny.

Článok 17

(1) Každý má právo vlastniť majetok ako sám, tak spolu s inými.

(2) Nikto nesmie byť svojvoľne zbavený svojho majetku.

Článok 19

Každý má právo na slobodu presvedčenia a prejavu; toto právo nepripúšťa, aby niekto trpel ujmu pre svoje presvedčenie, a zahŕňa právo vyhľadávať, prijímať a rozširovať informácie a myšlienky akýmkoľvek prostriedkami a bez ohľadu na hranice.

Článok 27

(1) Každý má právo slobodne sa zúčastňovať na kultúrnom živote spoločnosti, užívať plody umenia a podieľať sa na vedeckom pokroku a jeho výsledkoch.

PRÍKLADY NEDODRŽIAVANIA VŠEOBECNEJ DEKLARÁCIE ĽUDSKÝCH PRÁV V ČESKOSLOVENSKU V 50. ROKOCH 20. STOROČIA

Nedodržanie Článku 5

V komunistickom Československu v období 50. rokov (ale i neskôr) môžete byť väznení pre svoje presvedčenie, názory či pôvod, a to na základe úplne vymyslených dôkazov. Aby ste sa priznali, využívajú vyšetrovatelia psychický nátlak i fyzické násilie. Môžete byť bití, zatváraní na samotky, môže vám byť dlhodobo odopieraný spánok či strava, môžete byť zadržávaní v hygienicky nevyhovujúcich podmienkach.

Nedodržanie Článku 10

V 50. rokoch môžete byť odsúdení vo vykonštruovanom súdnom procese za zločin, ktorý ste nespáchali, na vysoký trest (dokonca i trest smrti). Už dopredu je rozhodnuté o vašej vine a súdne pojednávanie je dopredu pripravené divadlo. Nesúdi sa na základe dôkazov, ale podľa požiadaviek vládnucej strany.

Nedodržanie Článku 12

V prípade, že sa budete zdať komunistickému režimu nebezpeční alebo budete jeho oponentom, váš súkromný život i život vašej rodiny sa môže stať predmetom záujmu Štátnej bezpečnosti. Môžu vám čítať listy, odpočúvať telefóny, sledovať vás. Aj pokiaľ proti totalitnému režimu nevystupujete, necítite sa bezpečne. V škole i v zamestnaní sú na vás vypracúvané posudky, nikdy neviete, či práve vy nie ste „v hľadáčiku“ tajnej polície.

Nedodržanie Článku 13

Môžete byť ako nežiadúci vyhostení zo svojej obce, nesmiete sa vrátiť do miest, kde ste vyrastali a kde žila vaša rodina. Nemôžete sa ale ani rozhodnúť Československo opustiť a odísť žiť do inej krajiny. Hranice s Nemeckou spolkovou republikou a Rakúskom sú obohnané zábranami a od roku 1951 do roku 1965 aj drôťmi s elektrinou. Na návštevu cudziny musíte získať špeciálne povolenie, ktoré vám ale nemusí byť udelené. Môžete sa pokúsiť prejsť hranice tajne, hrozí vám však zatknutie a trest, prípadne zastrelenie.

Nedodržanie Článku 17

V rámci vykonštruovaných obvinení z protištátnej činnosti vám môže byť zabavený všetok majetok. Hromadne dochádza k vyvlastneniu a znárodneniu, teda k prevodu súkromného majetku do štátneho vlastníctva.

Nedodržanie Článku 19

V neslobodnom, totalitnom štáte nemôžete slobodne hovoriť to, čo si myslíte. Než sa k čomukoľvek verejne vyjadríte, musíte zvážiť, či neporušujete štátom danú ideológiu. V novinách čítate články, ktoré prešli cenzúrou a boli z nich vypustené všetky „škodlivé“ informácie. Môžete byť potrestaní za počúvanie zahraničného rozhlasu.

Nedodržanie Článku 27

Kultúra je obmedzená štátom – môžete čítať iba povolené knihy, počúvať povolenú hudbu, chodiť do kina a divadla na povolené predstavenia. Za slobodnú umeleckú tvorbu môžete byť (ak je vyhodnotená ako škodlivá pre štát a spoločnosť) dokonca i potrestaní.

PRÍPAD DR. HORÁKOVÁ

Jan Mudra

ČR, 1990, 55 min

„Svoj trest nesiem odovzdané. Pred súdom svojho svedomia som obstála,“ napísala Milada Horáková v poslednom liste, ktorý dokončila hodinu a pol pred svojou popravou. Písal sa rok 1950 a v Československu začínalo jedno z najtemnejších období komunistickej diktatúry.

Kto bola Milada Horáková? Milada Horáková sa narodila 25. decembra 1901 a najkrajšie časy svojej mladosti prežila po skončení prvej svetovej vojny, na začiatku novovzniknutej Československej republiky. Počas štúdia práva sa zapojila do hnutia za rovnoprávnosť českých žien. Začiatkom nacistickej okupácie vstúpila do ilegálneho výboru Verní zostaneme, ktorý sa schádzal najčastejšie u Horákovcov doma. V roku 1940 ju zatkl gestapo a namiesto navrhovaného trestu smrti bola nakoniec odsúdená na osem rokov väzenia. Po skončení druhej svetovej vojny sa stala podpredsedníčkou Zväzu oslobodených politických väzňov a vstúpila do nového parlamentu. Február roku 1948 však pochoval na desiatky rokov nádeje Čechov a Slovákov na demokraciu. Začal fungovať komunistický monopol moci. Po záhadnej smrti Jana Masaryka, vtedajšieho ministra zahraničia a syna prvého československého prezidenta sa Milada Horáková vzdala poslaneckého mandátu za Národnosocialistickú stranu a onedlho bola zatknutá. „Cieľom komunistov bolo zlikvidovať akúkoľvek opozíciu,“ spomína František Přeučil, ďalší z odsúdených v procese s Miladou Horákovou. „Zo záznamu procesu s Miladou Horákovou je zrejmé, že hneď ako sa odkloní od komunistami vnútených odpovedí na dopredu pripravené otázky, vyšetrovateľ aj žalobca jej skočia do reči a prekričia ju, aby nemohla povedať nič ďalšie. Mám pocit, že na seba brala viac viny, než mala, pretože bola presvedčená, že ju nemôžu odsúdiť na smrť,“ hovorí František Přeučil. Priznanie od Horákovvej bolo nakoniec získané s pomocou sovietskych vyšetrovateľov. „Zmanipulovaná komunistická justícia, vykonštruovaná obžaloba a štvavá kampaň v komunistických novinách, to bolo právo tej doby,“ spomína jej sestra Věra Tůmová. Dňa 27. júna 1950 sa v tlači objavila malá správa o tom, že rozsudok s Miladou Horákovou a ďalšími odsúdenými bol vykonaný. A to i napriek listom žiadajúcim milosť, ktoré prezident republiky denne dostával z celého sveta (okrem iného od Alberta Einsteina). **P**

PROCES AKO DIVADLO

Vykonštruované politické procesy

CIELE:

- na základe práce s dobovým materiálom z jedného konkrétneho procesu (s Miladou Horákovou) porozumieť pojmom „inscenovaný proces“ a „monsterproces“
- kriticky pracovať s historickými dokumentami

ČAS: **30** minút

POMÔCKY:

- písacie potreby
- list papiera pre každú skupinu
- **MATERIÁL 1 a 2** – dokumenty týkajúce sa prípravy procesu (pre každú skupinu)

POSTUP:

1. Aktivitu začneme diskusiou o význame pojmov „inscenovaný proces“ a „monsterproces“. Spoločne tieto termíny objasníme. Zoznámime žiakov s tým, že dostanú za úlohu zhromaždiť dôkazy o tom, ako prebiehala príprava procesu s Miladou Horákovou.
2. Na základe podobností inscenovaného procesu s divadelným predstavením uskutočníme spoločný brainstorming a napíšeme na tabuľu, čo všetko je nutné pripraviť a zorganizovať, keď sa pripravuje divadelné predstavenie.
Vo výpočte toho, čo treba pri príprave divadelného predstavenia zaistiť, by nemalo chýbať:
 - vybrať účinkujúcich;
 - zaistiť miesto konania, stanoviť dátum;
 - zorganizovať propagáciu a medializáciu;
 - zaistiť texty, podľa ktorých sa bude hrať;
 - nacvičiť hru;
 - pozvať hostí na predstavenie;
 - zaistiť priaznivý ohlas na hru.
3. Žiakov rozdelíme do skupín zhruba po päť a rozdáme do každej skupiny **MATERIÁL 1**, **MATERIÁL 2** a list papiera.
4. Úlohou skupín je k podmienkam realizácie divadelného predstavenia (inscenácie), vypísaným na tabuľi, doplniť na základe informácií, ktoré zistili z filmu a pri analýze predloženého materiálu, skutočnosti o procese s Miladou Horákovou a vypátrať, čo všetko bolo v procese dopredu pripravené. Svoje poznatky zapisujú na list papiera.
5. Hovorca každej zo skupín predstaví ostatným, čo všetko o inscenovaní procesu sa im podarilo zistiť. Informácie zhrnieme a doplníme ďalšie, ktoré z dokumentov nie sú zrejmé (informácie o procese pozri kapitolu Otázky a odpovede).

REFLEXIA:

Reflexia sa týka skutočností odhalených pri práci s materiálmi: Aká informácia o príprave procesu v materiáloch žiakov najviac prekvapila? Obsahujú materiály informácie o tom, kto proces pripravil? Bolo možné, aby ľudia, ktorí sa procesu zúčastnili ako obhajcovia, prokurátori či sudcovia, nevedeli o jeho príprave? Ako sa líši inscenovaný proces od súdnych procesov, ktoré prebiehajú v demokratických štátoch?

POZNÁMKA:

Čítanie dobových dokumentov môže narušiť dynamiku hodiny. Preto môžeme využiť niektorú z metód, ktoré čítanie zefektívnia. Žiakom možno text v skupine rozdeliť (každý číta len jednu časť a informuje o jej obsahu ostatných), prípadne využiť metódu Skladačkového učenia (pozri Metódy interaktívneho vyučovania).

A series of horizontal lines for writing, spaced evenly down the page.

	PRÍBEHY BEZPRÁVIA
FILM	PRÍPAD DR. HORÁKOVÁ
	PREPIS (SKRÁTENÉ)

PRÍSNE TAJNÉ (dopísané rukou)

Zápis

o porade vo veci Direktória, zo dňa 3. 5. 1950, konanej na ministerstve vnútra.

Za ministerstvo vnútra:

súdruh minister Nosek, súdruh Závodský, súdruh Pavel, dodatočne sa dostavil súdruh Šváb

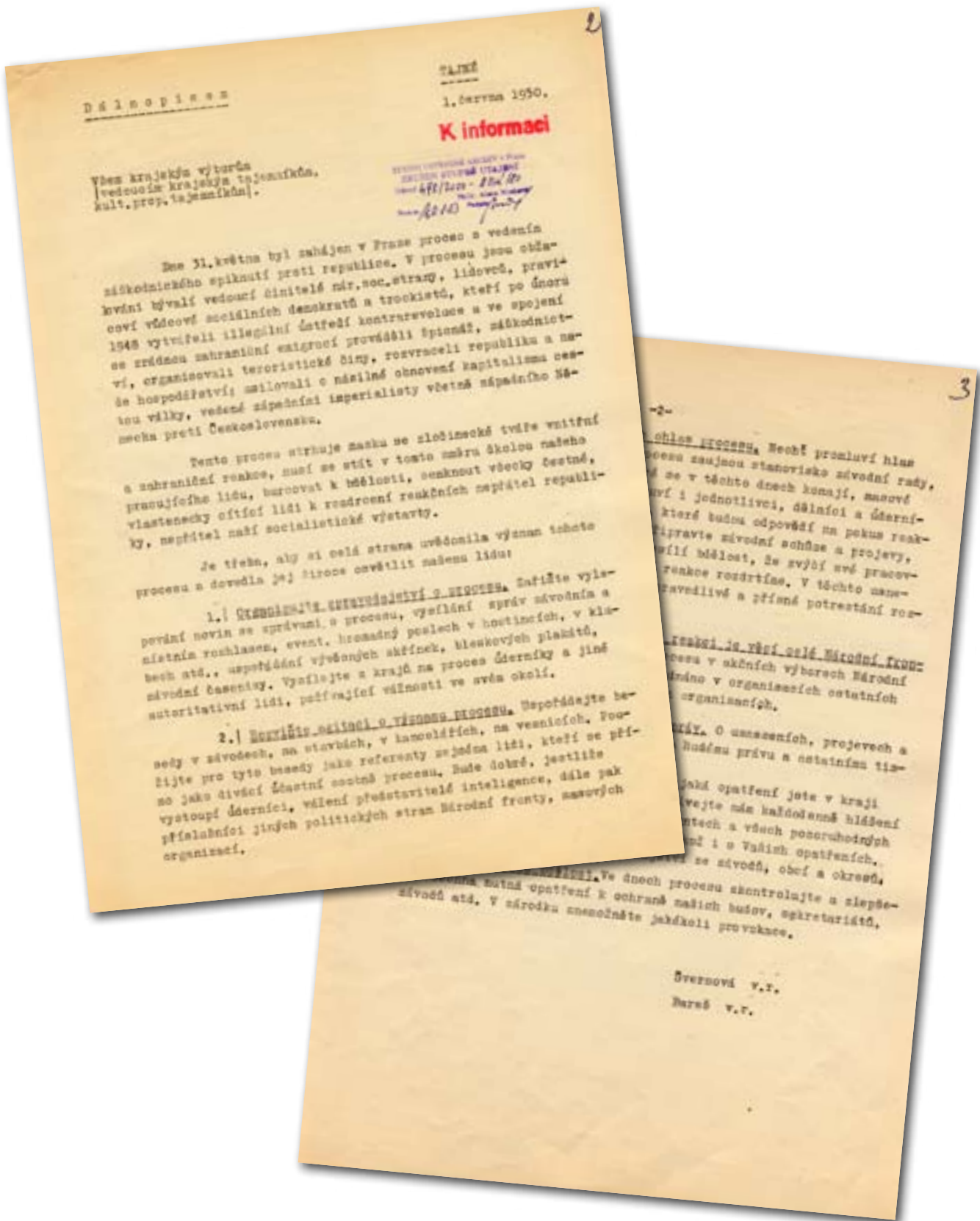
Za ministerstvo spravodlivosti:

súdruh minister Dr. Rais a súdruh Klos

Po prerokovaní situačných správ o doterajšom postupe prípravných prác sa konštatovalo, že úlohy zadané na poslednom zasadnutí komisie boli splnené. Pokiaľ ide o ďalší postup prípravných prác a prípravu procesu, uznieslo sa:

- 1) Ministerstvo vnútra dokončí do konca tohto týždňa /6. mája/ konečnú redakciu protokolov obžalovaných a svedkov. Súdruh Závodský zabezpečí dostatočný počet kópií ako pre prítomných súdruhov ministrov, tak pre potrebu vedúcich prokurátorov, predsedu senátu a jeho zástupcov.
- 2) Obžalovací spis bude vypracovaný v spolupráci vyšetrovacej skupiny ministerstva vnútra a vedúcej skupiny prokurátorov do 13. mája. Obžalovací spis bude predložený na politické schválenie. Zabezpečí súdruh Klos a súdruh Závodský.
- 3) Termín začiatku procesu stanovený na 30. máj a doba trvania procesu stanovená na 8 až 10 pracovných dní. Bezpodmienečne musí byť proces, vrátane vynesenia rozsudku, skončený najneskôr do 15. júna. Zabezpečí súdruh Klos.
- 4) Miesto procesu: v porotnej sieni krajského súdu na Pankráci; od zámeru realizovať proces mimo budovu súdnu upustené z dôvodov bezpečnostných.
- 5) Organizovanie verejnosti: Verejnosť bude organizovaná celoštátne, s denným menením publika; výber verejnosti bude zameraný predovšetkým na robotnícke vrstvy, pracujúci vidiek, pracujúcu mládež, školy ministerstva vnútra a spravodlivosti. Vstupenky budú dávané výhradne na mená a krajskí sekretári zaistia dopredu predloženie menných zoznamov návštevníkov. Presný plán organizácie verejnosti pripraví súdruh Klos.
- 6) Propagačná kampaň. Uznieslo sa, že nemá byť realizovaná prípravná kampaň pred začiatkom procesu okrem zásadného úvodníka, ktorý by avizoval proces opísaním rozvratníckych akcií reakcie vnútornej i zahraničnej. Tento úvodník by bol uverejnený v Rudom práve v nedeľu na svätodušné sviatky. Súdruh Klos pripraví návrh kampane pokiaľ ide o tlač, ako aj o film a rozhlas, a predloží do budúceho zasadania komisie. V návrhu je potrebné uviesť, či má byť celý proces vydaný knižne, najmä zverejnená aj žaloba. Pre lepšiu organizáciu tlače bude pre proces vytvorená špeciálna komisia na prípravu materiálu z procesu v tlači – výpisky z protokolov, najmä dialógy. Uznieslo sa ďalej odporučiť pripustenie novinárov západných, tu akreditovaných a zorganizovať návštevu redaktorov zo súdružských redakcií zo západných krajín. Súdruh Klos zaistí rokovaním s ministerstvom informácií. Pre zaistenie spolupráce s filmom a rozhlasom prerokuje súdruh Klos s ministerstvom informácií. Nutné určiť zodpovedných súdruhov za film a za rozhlas, ktorí budú ručiť za riadne splnenie všetkých úloh, zadaných filmu a rozhlasu, pri politickom využití priebehu a výsledkov procesu, a to až do konečných fáz. Týmto súdruhom budú daní politickí poradcovia z ministerstva spravodlivosti a vnútra.
- 7) Pre uľahčenie vedenia procesu bude vedúcim prokurátorom k dispozícii politický elaborát k letákom vydávaným Dundrom a spol. a hospodársko-politický posudok týkajúci sa činnosti obžalovaného Hejdu. Zabezpečí súdruh Závodský.
- 8) Uznieslo sa vystúpiť v procese s „S“ ako svedkom o zahraničnej emigrácii, ich špionážnej činnosti v prospech západných imperialistov. V tomto smere bude treba presne vypracovať otázky, ktoré mu budú položené. Zabezpečí súdruh Závodský a Dr. Klos.
- 9) Súdruh Závodský vykoná preverenie advokátov, uvedených v situačnej správe ministerstva spravodlivosti.

Zapísal: Dr. Klos

D a ľ e k o p i s o m

TAJNÉ

1. júna 1950

Pre informáciu

Všetkým krajským výborom
vedúcim krajským tajomníkom,
kultúrnym propagačným pracovníkom

Dňa 31. mája sa začal v Prahe proces s vedením záškodníckeho sprisahania proti republike. V procese sú obžalovaní bývalí vedúci činitelia Národnej socialistickej strany, ľudovcov, pravicoví vodcovia sociálnych demokratov a trockistov, ktorí po februári 1948 vytvárali ilegálne ústredné kontrarevolúcie a v spojení so zradnou zahraničnou emigráciou vykonávali špionáž, záškodníctvo, organizovali teroristické činy, rozvracali republiku a naše hospodárstvo; usilovali sa o násilné obnovenie kapitalizmu cestou vojny, vedenej západnými imperialistami vrátane západného Nemecka proti Československu.

Tento proces strháva masku zo zločinnej tváre vnútornej a zahraničnej reakcie, musí sa stať v tomto smere školou nášho pracujúceho ľudu, burcovať k bdlosti, spojiť všetkých čestných, vlastenecky cítiacich ľudí k rozdrveniu reakčných nepriateľov republiky, nepriateľov našej socialistickej výstavby.

Je potrebné, aby si celá strana uvedomila význam tohto procesu a dokázala ho široko osvetliť nášmu ľudu:

1. Organizujte spravodajstvo o procese. Zariadte vylepovanie novin so správami o procese, vysielanie správ závodným a miestnym rozhlasom, event. hromadné počúvanie v hostincoch, v kluboch atď., pripravenie vývesných skriniek, bleskových plagátov, závodných časopisov. Vysielajte z krajov na proces úderníkov a iných autoritatívnych ľudí, požívajúcich vážnosť vo svojom okolí.

2. Rozviňte agitáciu o význame procesu. Usporiadajte besedy v závodoch, na svadbách, v kanceláriách, na dedinách. Použite pre tieto besedy ako referentov hlavne ľudí, ktorí sa priamo ako diváci zúčastnia procesu. Bude dobré, ak vystúpia úderníci, vážení predstavitelia inteligencie, ďalej potom príslušníci iných politických strán Národného frontu, masových organizácií.

3. Široko podchyťte ohlas procesu. Nech prehovorí hlas ľudového hnevu. Nech v procese zaujmú stanovisko závodné rady, rôzne porady a schôdze, ktoré sa v týchto dňoch konajú, masové organizácie atď. Pripravte závodnú schôdzu a prejavy, na nich náš ľud povie, že zosilní bdlosť, že zvýši svoje pracovné úsilie, že zvyšky rozvratnej reakcie rozdrvíme. V týchto uzneseniach nech sa tiež žiada spravodlivé a prísne potrestanie rozvratných zločincov.

4. Boj proti velezradnej reakcii je vecou celého Národného frontu. Prerokujte stanovisko k procesu v akčných výboroch Národného frontu a docielte, aby bolo prerokované v organizáciách ostatných strán Národného frontu a v masových organizáciách.

5. Organizujte podávanie správ. O uzneseniach a prejavoch a akciách podávajte okamžite správu Rudému právu a ostatnej tlači. Podajte nám obratom správu, aké opatrenia ste v krajoch učinili a aký má proces ohlas. Podávajte nám každodenne hlásenie o náladách, o ohlase, o príp. incidentoch a všetkých pozoruhodných javoch v súvislosti s procesom, ako aj o vašich opatreniach. Zorganizujte si podobné spravodajstvo zo závodov, obcí a okresov.

6. Zvýšte bdlosť. V dňoch procesu skontrolujte a zlepšite všetky nutné opatrenia na ochranu našich budov, sekretariátov, závodov atď. V zárodku znemožnite akékoľvek provokácie.

Švermová v.r.

Bareš v. r.

1. Čo všetko bolo v 50. rokoch v komunistickom Československu považované za protištátnu činnosť? Za čo boli ľudia väznení?

Komunistická strana Československa (KSČ) začala od februára roku 1948 budovať spoločensko-ekonomický poriadok, ktorý spočíval na vláde jednej strany a jej aparátu s vysokou koncentráciou moci v rukách straníckeho vedenia. Novo nastolený režim inicioval schválenie zákonov, ktoré mali za úlohu ochrániť novonov budovaný politický systém, a na ich základe začal teror proti vlastným obyvateľom. Politické procesy sa dotkli všetkých vekových i sociálnych skupín obyvateľstva. Niektorí odsúdení sa skutočne rozhodli proti komunizmu bojovať a pre svoju činnosť získali i podporu západných spravodajských služieb. Mnoho ľudí sa však ocitlo vo väzení len pre svoju príslušnosť k skupinám, ktoré boli označené za „**triedneho nepriateľa**“. Jednotlivé procesy boli súčasťou komplexnejších opatrení, ktoré mali viesť k perzekúcii celých skupín obyvateľov. KSČ si uvedomovala, že systematický odboj nemožno viesť bez politického programu, a preto sa zamerala na perzekúciu príslušníkov politických strán, ktoré boli do februára 1948 členmi Národného frontu. Ďalšia vlna procesov prebehla s príslušníkmi armády – od najvyšších vojenských veliteľov až po jednotlivé jednotky – s cieľom premeniť armádu na nástroj a oporu totalitného režimu. V súvislosti s likvidáciou súkromného sektora a kolektivizáciou vidieka boli perzekvovaní živnostníci a gazdovia, hromadné prenasledovanie postihlo predstaviteľov cirkvi i členov záujmových organizácií, ako boli Sokol alebo Junák, a mnohé ďalšie.

2. Koľko politických procesov v dobe komunizmu v Československu prebehlo a koľko ľudí bolo odsúdených?

Politické procesy patrili k sprievodným rysom komunistického režimu počas celého obdobia jeho trvania. Zmapovaním komplexného rozsahu perzekúcie sa stále zaoberajú historici. Zistenie presného počtu odsúdených je komplikované, pretože komunistický režim odsúdil rad ľudí za tzv. protištátne i kriminálne trestné činy a v niektorých prípadoch je dnes problematické posúdiť, čo bol tzv. politický prečin a čo už kriminálny. Najviac politických procesov prebehlo v počiatočnom období komunistického režimu, teda v rokoch 1948–1954, keď bola odsúdená väčšia časť z viac ako 250 000 ľudí, ktorých sa

po roku 1989 týkala rehabilitácia. Ďalšie procesy prebiehali v 60., 70. a 80. rokoch. Komunistický režim má na svedomí okrem tisícov väzňov i **248 popravených**. Ďalšia skupina obyvateľov bola **perzekvovaná bez súdu** – s cieľom izolovať nepohodlných či režimu nebezpečných občanov boli zriadené tábory nútených prác, kam bolo len na základe politického rozhodnutia poslaných až na dva roky viac než 20 000 ľudí. Podobným spôsobom perzekúcie bolo zaradenie k pomocným technickým práporom (PTP), a to v rámci povinnej vojenskej služby či vojenského cvičenia. Prešlo nimi viac ako 22 000 ľudí.

Komunistický režim v Československu mal však obetí omnoho viac: obyčajne sa uvádza, že **rôznym spôsobom** (od súdnych rozsudkov, zaradení do táborov nútených prác cez prepustenie z práce až po vyľúčenie zo školy atď.) boli **postihnuté až dva milióny osôb**. Viac ako 170 000 občanov utieklo alebo bolo vyhnaných z krajiny.

3. Akým spôsobom boli v Československu procesy zinscenované? Mali obžalovaní možnosť obhajoby?

Cieľom politických procesov bolo stabilizovať nastupujúcu moc KSČ, zlikvidovať odporcov režimu (skutočných alebo prípadných budúcich), vytvoriť medzi obyvateľmi atmosféru strachu a vyvolať pocity ohrozenia vnútornými či zahraničnými nepriateľmi. Pre politické procesy je príznačné, že ich **priebeh výrazným spôsobom ovplyvňovali politici** na všetkých úrovniach štátu a že pri ich prerokúvaní úzko spolupracovali orgány KSČ, Štátnej bezpečnosti, orgány ľudovej správy a zástupcovia prokuratúry a súdov. Orgány KSČ navrhovali a schvaľovali výšku trestov pre obvinených (o výške trestov sa niekedy rozhodovalo dokonca pred začiatkom samotného súdneho pojednávania), konzultovali výber sudcov, prokurátorov i obhajcov. KSČ riadila i **dopad priebehu procesov na celú verejnosť** – v médiách, ktoré boli podrobené cenzúre, organizovala **kampane** proti tzv. vlastizradcom, špiónom a vrahom. Dôležitú úlohu pri príprave politických procesov hrala **Štátna bezpečnosť**, ktorá vyhľadávala **podozrivých**, sledovala ich, **zatýkala**, **vyšetrovala**, **vyrábala** **falošné dôkazy** proti vyšetrovaným a pomocou fyzického a psychického násillia ich nútila priznať sa k tomu, čo nespáchali. Podľa sovietskeho vzoru vytvárala **výsluchové protokoly**, ktoré sa obžalovaní učili naspamäť a vypovedali podľa nich na súde. Pri posudzovaní

viny sa nevychádzalo zo zistených skutočností a preukázaných skutkov, ale často len z úvah a dedukcií, na základe smerníc politického vedenia. Po februári 1948 prebehla čistka vnútri sudcovského aparátu, pričom pri výbere sudcov bol kladený dôraz na vernosť KSČ a ľudovodemokratickému zriadeniu. Obžalovaní mali právo na obhajcu, nemohli si ho ale sami vybrať. Pridelení obhajcovia sa väčšinou stotožňovali s obžalobou. Justícia sa viac-menej stala vykonávateľom príkazov a rozhodnutí politických orgánov a poskytovala im zdanie legality a odbornosti.

4. Kedy vyšla najavo pravda o politických procesoch v Československu? Boli bývalí politickí väzni rehabilitovaní a odškodnení?

Oficiálne správy o „porušovaní socialistickej zákonitosti“ sa na verejnosť dostávali od polovice päťdesiatych rokov. Až na výnimky išlo samozrejme o prípady bývalých členov KSČ, ktorí sa stali obeťou vnútrostraníckych čistiek. Ich rehabilitáciou sa postupne, od polovice 50. rokov do začiatku 70. rokov, zaoberalo niekoľko komisií. O rehabilitácii nekomunistických politických väzňov sa vo väčšom rozsahu prvýkrát začalo hovoriť až v roku 1968, keď bol prijatý zákon o súdnej rehabilitácii. Zákon bol prvým pokusom o nápravu represii a zločinnosti uplynulých dvoch desaťročí; s nástupom tzv. normalizácie bol však v roku 1970 novelizovaný a rehabilitácie boli obmedzené. V obmedzenom rozsahu prebiehali potom približne do polovice 70. rokov. Spolu bolo do tej doby plne rehabilitovaných asi 1500 osôb. O celoplošnej rehabilitácii a odškodnení politických väzňov bolo možné uvažovať až po roku 1989. Súdna rehabilitácia bola vykonaná na základe zákona č. 119/1990 Zb. a nasledujúcich predpisov. Zároveň sa začali rehabilitácie tých ľudí, ktorí boli perzekvovaní mimosúdnou cestou (napr. v táboroch nútených prác). Len do konca roku 1992 bolo podľa zákona č. 119/1990 Zb. rehabilitovaných 258 618 osôb, ďalších 4819 dostalo rehabilitačný výnos od vojenských súdov. Postupne sa presadili tiež zákony riešiace reštitúcie (navrátenie) majetku a finančné odškodnenie politických väzňov a ich rodín.

5. Bol za nespravodlivé súdy a väznenie niekto potrestaný?

Odhaľovaním a vyšetrovaním prípadov protiprávnosti komunistického režimu sa v Českej republike zaoberá Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov

komunizmu Polície ČR. Na jeho webových stránkach je k dispozícii štatistika prípadov a osôb, ktoré boli od roku 1989 právoplatne odsúdené. Do júna 2008 bolo stíhaných dovedna 192 ľudí. Na nepodmienečné odňatie slobody bolo odsúdených osem osôb. Z rôznych dôvodov (napr. zdravotných, procesných a právnych) ale nikto z odsúdených za mrežami nestrávil príliš veľa času. V marci 2009 do väzenia nastúpila L. Brožová-Polednová, ktorá bola odsúdená na šesť rokov väzenia za podiel na justičnej vražde Milady Horákovovej. V ďalších spolu dvadsiatich dvoch prípadoch boli udelené podmienkové tresty – väčšinou opäť ide o trestné činy spáchané v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia. Pri ďalších prípadoch bolo rozhodnuté o zastavení stíhania z dôvodov premlčania, zlého zdravotného stavu či smrti stíhanej osoby, amnestií prezidenta, prípadne boli stíhaní zbavení obžaloby. Je možné povedať, že osoby z najvyššieho mocenského aparátu, zodpovedné za celý zločinný systém, odsúdené nikdy neboli. Zároveň je dôležité upozorniť, že všetci, čo boli v tejto súvislosti po roku 1989 stíhaní, sú stíhaní podľa zákonov platných v dobe spáchania trestného činu.

6. Prečo v prípade politických procesov prebiehajúcich v 50. rokoch v Československu nezasiahli medzinárodné organizácie?

V roku 1945 vznikla Organizácia spojených národov (OSN). OSN však nemala právomoc aktívne do vnútorných záležitostí žiadneho štátu zasiahnuť. Do vnútorného vývoja v ČSR nezasiahol ani žiadny z demokratických štátov. Politické procesy v päťdesiatych rokoch prebiehali v dobe začiatku studenej vojny, pričom ČSR spadala do sféry vplyvu Sovietskeho zväzu, teda do tzv. východného bloku. Politická opozícia v Československu po februári 1948 verila, že čoskoro vypukne vojenský konflikt medzi USA a Sovietskym zväzom a že mocenské usporiadanie Európy sa zmení. K tomu ale nedošlo; po smrti Stalina v roku 1953 sa politická situácia stabilizovala, bipolárne rozdelenie zostalo zachované a oba bloky sa uzavreli vplyvom zvonka. Predstavitelia demokratických krajín tzv. západného bloku boli procesmi zhrození, ale nevyužili ani napr. možnosť ignorovať ČSR na diplomatickej úrovni alebo uvaliť na ňu ekonomické sankcie (po odsúdení Milady Horákovovej hrozili sankciami voči ČSR len niekto-

ré severské štáty). Ak prišli zo západného sveta do Československa žiadosti o milosť, išlo len o aktivity známych osobností či občianskych organizácií, nie však o aktivity predstaviteľov štátnych mocí.

Odpovede vypracoval:

Tomáš Bursík, historik

Literatúra:

GEBAUER, František – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁLEK, Rudolf: Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled.

Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. 12. ÚSD, Praha 1993.

HEJL, Vilém: Zpráva o organizovaném násilí. Univerzum, Praha 1990.

KAPLAN, Karel: Kořeny československé reformy 1968 I., II. Doplněk, Brno 2000, 2002.

KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Barrister & Principal, Brno 2001.

RAMBOUSEK, Otakar: Paměti lichoběžníka. Primus, Praha 1999.

Lined writing area with horizontal lines for text entry.

PRERUŠENÁ JAR – AUGUST AKO KLADIVO

Milan Maryška

ČR, 1998, 76 min

Takzvaná Pražská jar bolo obdobie politického uvoľnenia v Československu, ktoré začalo na začiatku roku 1968 a je spájané s menom Alexandra Dubčeka, nového lídra Komunistickej strany Československa. Reformy Pražskej jari, ktoré boli pokusom o otvorenie procesu čiastočnej demokratizácie, sa však nestretli s pochopením zo strany Sovietskeho zväzu.

V noci z 20. na 21. augusta 1968 Pražská jar definitívne skončila. Tristotisíc vojakov Sovietskeho zväzu, Poľska, Maďarska a Bulharska s podporou 6300 tankov a 800 lietadiel prekročilo hranice a v krátkej dobe obsadilo celé územie Československa. Na rozkaz ministra obrany boli československí vojaci donútení zotrvať v kasárňach. Vyhlásenie Alexandra Dubčeka a ďalších vedúcich predstaviteľov Komunistickej strany Československa, že táto intervencia je porušením medzinárodných dohôd, len posilnila organizovaný odpor civilistov, ktorí sa okupantom snažili pobyť na území Československa čo najviac sťažiť. Najzávažnejšie pouličné boje sa odohrali pred budovou Československého rozhlasu na pražskej Vinohradskej triede. Dramatické archívne zábery z centra Prahy počas prvých dní okupácie nepotrebujú komentáre. Bezprostredne po príchode vojsk boli vedúci predstavitelia KSČ na čele s Alexandrom Dubčekom odvezení do Moskvy v nádeji, že komunisti verní Moskve bleskovo zostavia v Prahe robotnícko-roľnícku vládu. To sa však nestalo, naopak odpor obyvateľstva posilňovali novinári a pracovníci televízie, ktorí až do prerušenia vysielania objektívne informovali o situácii v krajine. Medzitým boli unesení vedúci predstavitelia v Moskve nútení k podpisu dokumentu, ktorý by pred svetom ospravedlnil vojenský zásah. V Prahe sa uskutočnil mimoriadny 14. zjazd Komunistickej strany Československa, ktorý počínanie spriatelenej krajín ostro odsúdil. Na obranu krajiny demonštrovalo v centre ruskej metropoly sedem stotočných jednotlivcov, ktorí boli za verejné odsúdenie okupácie Československa odvedení na dlhé roky do vyhnanstva. V závere snímky sa pri pomníčku na pražskom Klárove stretne s manželom a synom Marie Charouskovej, ktorá bola vo svojich 23 rokoch zastrelená okupačnými jednotkami. Tvorcovia dokumentu doplnili archívne zábery o názory stále žijúcich predstaviteľov hlavných rolí vtedajšej drámy, či už je to jeden z údajných autorov „pozyvacieho listu“, či ruskí generáli, ktorí sú dodnes presvedčení o užitočnosti zásahu a o tom, že keby Československo neobsadili oni, urobili by to vojská NATO. b

A ČO BOLO POTOM?

Dôsledky vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa

CIELE:

- pochopiť situáciu bežných občanov po vstupe cudzích vojsk
- vytvoriť si na základe práce s dobovým materiálom predstavu o poaugustovej situácii v Československu

ČAS: **35** minút

POMÔCKY:

- MATERIÁL 1 – správa ministerstva vnútra ČSSR (1. a 2. strana)
- MATERIÁL 2 – správa Štátnej banky československej (1. a 2. strana)
- MATERIÁL 3 – správa ministerstva školstva ČSSR (1. a 2. strana)
- MATERIÁL 4 – správa ministerstva zahraničných vecí ČSSR
- list papiera pre každú skupinu
- písacie potreby

POSTUP:

1. Po projekcii filmu žiaci samostatne opíšu svoje predstavy o tom, ako asi udalosti z 21. 8. 1968 ovplyvnili v nasledujúcich dňoch životy obyčajných ľudí v ČSSR.
2. Žiakov rozdelíme do štyroch skupín. Tie predstavujú ministerstvo školstva, vnútra, zahraničných vecí a Štátnu banku československú. Každá skupina dostane príslušný MATERIÁL (1–4). Žiaci si v skupinách materiály prečítajú a pripravia krátke zhrnutie obsahu materiálu.
3. Hovorcovia jednotlivých skupín/ministerstiev a Štátnej banky majú za úlohu ústne oboznámiť ostatných so správou o činnosti ich rezortu počas obsadenia štátu vojskami Varšavskej zmluvy. Ako posledný vystúpi so správou hovorca ministerstva vnútra.
4. Žiaci sa vrátia k svojim poznámkam a na druhú stranu papiera napíšu, aká informácia z materiálov ich najviac prekvapila.

REFLEXIA:

Na túto časť aktivity je možné pozvať pamätníka (kolegu zo školy, niekoho z rodičov atď.). Žiaci sa pýtajú, ako vyzeralo obsadenie Československa zvonku krajiny. Ako o ňom referovali miestne médiá a pod.

15.

Stoňijni datov 27
Šj.: 26-017/01-28

Tajná i
výtisk 3. i 3

Z p r á v a

o incidentech, hrastajnych činach a pripodoch valčevání do
kompletace a prerošeni ša. orgánů na stranu příslušníků
vojáků pěti států Varšavské smlouvy

(Uloženo ve Vl. M. - 26. 9. 1968)

K informacím hrastajícím a hrastajícím řízením šli:

Činnost dšeni ČSM vojáky pěti států Varšavské smlouvy
byla v období vojny a války odlišná pro odlišný
průběh ša. odboje, zejména práce na ochranu jejich života,
zdraví, na jejich osobní neohroženost - na ochranu osob-
ních vlastností, jakož i pro výuku šineců orgánů personá-
lních a ochrany veřejného pořádku a z postihů pochopitě trau-
mických lidí.

Společně s právní ochranou je právní restorace problému
taky vztahem k vojáky na čestně uctívání dšeni v hla-
dise z hlediska suverenity státu a nezávislosti. Bezohledně se
táči hospodářský odboje vojny a přitomnosti vlnách vojny
na ša. dšeni. Vyběží z fyzického zjištění stavu na dšeni
veřejného pořádku a ochrany občanských práv a z principů
socialistické ekonomiky, která ověřuje právní ša. ČSM i
právní ša. socialistických států, jejichž vojáky jsou do-
stává na dšeni ČSM.

- 2 -

16.

Činnost dšeni ČSM vojáky pěti států Varšavské
smlouvy v prvních dnech, ale i v období vojny, bou-
řlivě přilicháči proti ša. odboje zranění vlnách
vojny, zejména i šli). Kromě toho používali vo-
jáky (zranění, obětí vojny) takový způsob,
kterým vlnách obětí vojny a zdraví občanských
šineců zohrožili jejich zdraví a postavení

Jednotlivých osobností v šli, že ke dni
bylo toto způsobem na dšeni ČSM usmrceno
šli, šliho zranění téměř 100 a šliho zranění
šli. občanských.

šli a ke zranění dšeni jedním při přední střelbě
šli i jednotlivých, jednak při střelbě proti
šli, šli byli zranění v šli, na
šli, resp. odboje střelbou šli střelbou.

šli usmrcených a zraněných byl v prvních
šliho v šli. Zranění na šli byli i šli,
zranění a hrastajícím 32 osoby 17 osob bylo usmrceno
šliho vlnách vojny a i šli se šliho, že vystra-
šili a šli.

K postihu šliho dšeni celostátní nejvyšší v šli-
vlnách a hrastajícím šliho občanských proti postavení
šliho vojáky (například zranění vlnách přední po jejich
vlnách a postavení, při vylovení šliho, šliho šli-
ho šliho). Vlnách se i šliho, šliho občanských postavení
do šliho příslušníků vojáky vlnách a šliho šliho usm-
rcení. V šliho šliho bylo proti občanských šliho bez
šliho šliho.

Študijný ústav MV

Čj.: SN-OI7/OI-68

T a j n é:

Výtlačok č.: 3

S p r á v a

o incidentoch, trestných činoch a prípadoch zasahovania do kompetencie a právomoci čs. orgánov zo strany príslušníkov vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy

(Obdobie od 21. 8. –28. 9. 1968)

Pre informáciu brannému a bezpečnostnému výboru NS:

Obsadenie územia ČSSR vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy bolo a zostáva spojené s vážnymi dôsledkami pre základné práva čs. občanov, hlavne práva na ochranu ich života, zdravia, na ich osobnú nedotknuteľnosť a na ochranu osobného vlastníctva, ako i pre výkon činnosti orgánov na ochranu verejného poriadku a k postihu páchatel'ov trestných činov.

Pri obsadzovaní územia ČSSR vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy, zvlášť v prvých dňoch, ale i v období pobytu, použili ich príslušníci proti čs. občanom zbrane rôznych druhov (guľomety, samopaly i delá). Okrem toho používali vojenskú techniku (tanky, obrnené vozidlá) takým spôsobom, že na verejných miestach ohrozovali životy a zdravie občanov a v mnohých prípadoch spôsobili ich smrť a poškodenie zdravia.

Zo správ jednotlivých súčastí VB vyplýva, že ku dňu 28. septembra 1968 bolo týmto spôsobom na území ČSSR usmrtených celkom 82 osôb, ťažko zranených takmer 300 a ľahko zranených viac než 500 čs. občanov.

K usmrteniu a k zraneniu došlo jednak pri priamej streľbe proti skupinám ľudí i jednotlivcom, jednak pri streľbe proti objektom a do vzduchu, keď ľudia boli zasiahnutí v bytoch, na balkónoch a pod., resp. odrazenými strelami alebo črepinami.

Najväčší počet usmrtených a zranených bol v priestore pri Československom rozhlase v Prahe. Zastrelení na mieste boli 3 ľudia, zranených a hospitalizovaných bolo 52 osôb; 12 osôb bolo usmrtených explóziou muničného vozidla a 2 ľudia sa zabili tým, že vyskočili z okna.

K použitiu zbraní došlo celoštátne najčastejšie v súvislosti s prejavmi nesúhlasu našich občanov proti postupujúcim vojskám (napríklad hádzaním rôznych predmetov na ich vozidlá a pokrikovaním, pri vylepovaní letákov, písaní hesiel a pod.). Vyskytli sa i prípady, keď sa občania postavili do cesty prichádzajúcim vojenským vozidlám a boli nimi usmrtení. V mnohých prípadoch sa však na občanov strieľalo bez zjavného motívu.

Príloha

Zpráva o činnosti Státní banky čs. a ostatních peněžních ústavů během obsazení státu vojsky Varšavské smlouvy

I. Průběh obsazení některých budov Státní banky čs.

První násilným vstupem vojáků dne 21.8.tr. na území ČSSR byly také některé budovy Státní banky obsazeny. Podle časné nepřímých zpráv šlo o budovu ústředí Státní banky, některé pobočky zejména na Václavském nám., budovy pobočky Bruno-Matej, Frýdek-Místek, Trenčín, Nitra, Komárno, Rimavská Sobota a Prešov.

Do budovy ústředí vešla dne 21.8. asi v 9.00 vojáků vedených podplukovníkem Burousov, a sporně převážně českými mluvčím civilistů. Pplk. Burousov s národním ředitelí a přítomným členem vedení je tele ~~zprávy~~ voják obsazení budovy a požaduje odchodu všech zaměstnanců. Požadoval, aby k tomu mohli postavit vojenské stráž. Tento požadavek Trezory byly zapečetěny početní SČCS zaměstnanci také udržovali stráž i za přítomnosti vojáků byla uzavřena a uvnitř zůstala jen nízká vedoucí stranická a odborová orgána a těsně v době doby fungovaly nepatrně ve dne i v noci

Ve čtvrtek 22.8. na příkaz ~~vojska~~ zprávy na. Byl prozrazen přístup vedení a navíc nutným byl vydán příkaz k zajištění výplat náhradním způsobem s využitím funkčních vyvořen operativní štáb, který zajišťoval poboček I a II (do poboček, jež byly otevřeny vešker byli telefonicky vyzváni ředitelé a řádků k nástupu a jejich představitelství

- 2 -

V pátek dne 23.8. byla oznámena tobo, že byl uvolněn vstup do budovy, avšak stráž zůstala na svých místech. Pátek byl prvním pracovním dnem v ústředí, včetně poboček Praha I a II. V sobotu večer kolem 21.00 hod. byly vojenské stráže staženy.

V neděli dne 25.8. v 17.00 hod. se dostavili do budovy ústředí SČCS 2 ozbrojení důstojníci NKVD a zjišťovali, zda v budově jsou zbraně. Bylo jim vysvětleno, že banka má pouze zbraně používané při převozu peněz a na pokladnicích. Přesto pátrali po skladisti zbraní v podzemí budovy, kde jsou garáže a sklady. Své policejní zúčastnili tím, že byli zadřeni vůz podobný speciální vozidlo pro přepravu peněz, a nákladem zbraní. Po bezvýsledné prohlídce budova opustili.

V pondělí dne 26.8. ráno viděla uklízečka v 5.patře budovy ústředí sovětské vojáky, kteří při jejím příchodu se dali na útek. Zjistilo se, že jde o vojáky, kteří přišli po střechách z budovy Čes. televize na Gorkého nám. Vojáci předtím pronikli do služebních místností v tomto patře a vycupali se do stolu a skříní a odvezli tam nacházející se peníze, součásti oděvu, část potravin a psací potřeby.

V úterý 27.8. ráno bylo zjištěno, že noční vyloupání se opakovalo. Celková škoda činila Kčs 8.000,- a protest proti takovému chování a požadavek o náhradu škody byl uplatněn u velitele vojenského útvaru ozbrojených sil Sovětského svazu, který obsadil budova Čes. televize.

Styk s ~~vojskem~~ v ústředí se omezil jen na protest proti obsazení bankovní budovy a v dalších dnech na její uzavření a proti pohybu stráží, jednání/bankovní budovy a odříznutí výměny rublů za československá platidla (dne 21.8.). Poté byla odmítnuta výměna rublů v pondělí 26.8. skupině důstojníků z ozbrojeného doprovodu.

Budova některé pobočky SČCS v Praze I na Václavském náměstí:

Po informaci, že budova ústředí je vojensky zabírána, dal pokyn zástupce ředitelů některé pobočky SČCS ve středu dne 21.8., aby byla ukončena služba a uzavřeny trezory.

Správa o činnosti Štátnej banky čs. a ostatných peňažných ústavov počas obsadenia štátu vojskami Varšavskej zmluvy.

I. Priebeh obsadenia niektorých budov Štátnej banky čs.

Pri násilnom vstupe vojsk dňa 21. 8. t.r. na územie ČSSR boli tiež niektoré budovy Štátnej banky obsadené. Podľa doposiaľ neúplných správ šlo o budovu ústrednej Štátnej banky, mestskej pobočky pražskej na Václavskom nám., budovy pobočky Brno-mesto, Frýdek-Místek, Trenčín, Nitra, Komárno, Rimavská Sobota a Prešov.

Do budovy ústredia vošla dňa 21. 8. asi o 9.30 hod. čata vojakov vedených plukovníkom Burovom, a npor. Novíkovom, sprevádzaná česky hovoriacim civilistom. Pplk. Burov oznámil generálnemu riaditeľovi a prítomným členom vedenia ako rozkaz veliteľa cudzích vojsk obsadenie budovy a požiadavku okamžitého odchodu všetkých zamestnancov. Požadoval, aby k trezorom banky mohol postaviť vojenské stráže. Táto požiadavka bola odmietnutá. Trezory zapečatili pečaťami SBČS zamestnanci banky, ktorí tiež držali stráž i za prítomnosti vojakov. Budova ústredia bola uzavretá a vnútri zostalo len užšie vedenie banky, zástupcovia stranického a odborového orgánu a bežné služby, ktoré od tej doby fungovali nepretržite vo dne i v noci.

Vo štvrtok 22. 8. na príkaz cudzích vojsk zostala budova uzavretá. Bol presadený prístup vedenia a najviac nutných služieb. Vedenie vydalo príkaz na zabezpečenie výplat miezd a príjmov tržieb náhradným spôsobom s využitím fungujúcich pobočiek banky. Bol vytvorený operatívny štáb, ktorý zaisťoval prevod výplat z pobočiek 1 a 9 (do pobočiek, ktoré boli otvorené). Vo štvrtok večer boli telefonicky vyzvaní riaditelia správ a vedúci odborov na nástup a ich prostredníctvom niekoľko ďalších pracovníkov.

V piatok dňa 23. 8. sa dosiahlo to, že bol uvoľnený vstup do budovy, stráže však zostali na svojich miestach. Piatok bol prvým pracovným dňom v ústredí, vrátane pobočiek Praha 1 a 9. V sobotu večer okolo 21.00 hod. boli vojenské stráže stiahnuté.

V nedeľu dňa 25. 8. o 17.00 hod. sa dostavili do budovy ústredia SBČS 2 ozbrojení dôstojníci NKVD a zisťovali, či sú v budove zbrane. Vysvetlili im, že banka má len zbrane používané pri prevoze peňazí a pri pokladniciach. Napriek tomu pátrali po skladisku zbraní v podzemí budovy, kde sú garáže a sklady. Svoje počínanie zdôvodnili tým, že bol zadržaný voz podobný špeciálnym vozom na prepravu peňazí, s nákladom zbraní. Po bezvýslednej prehliadke budovu opustili.

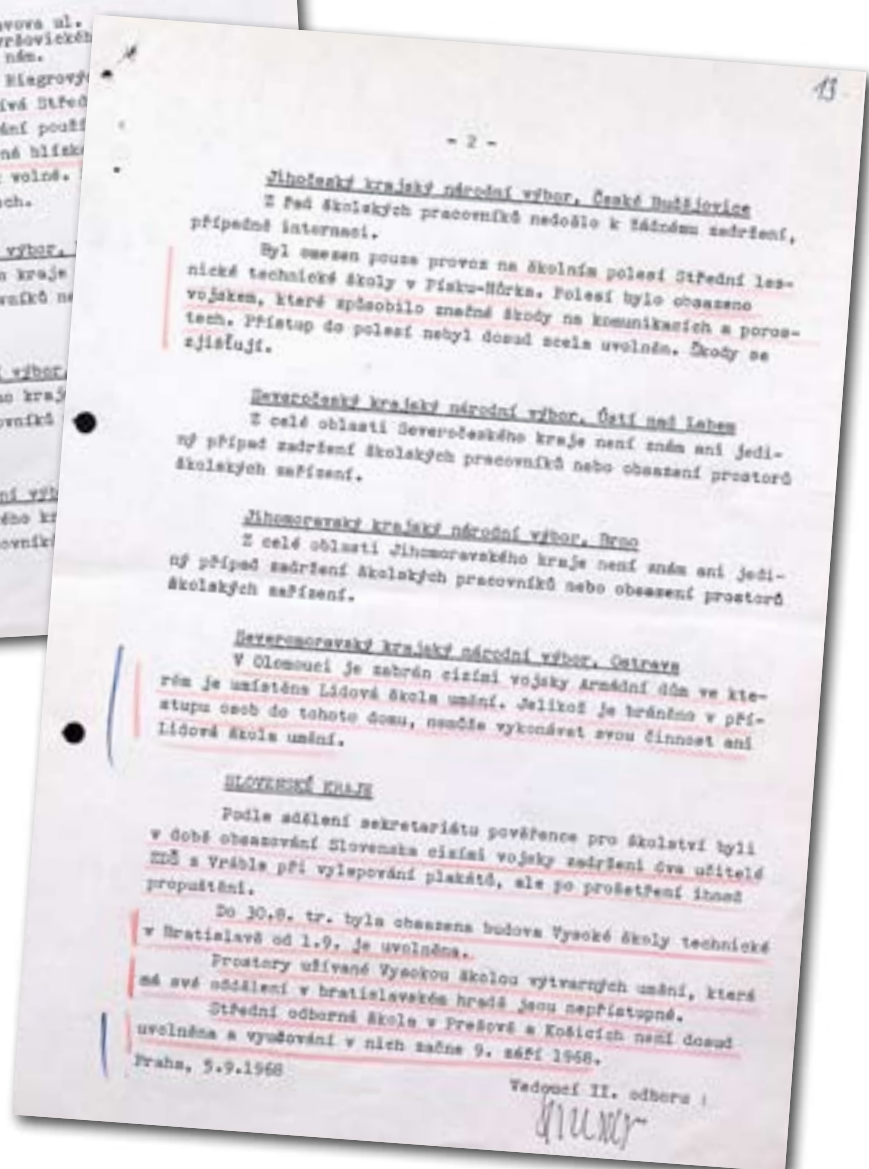
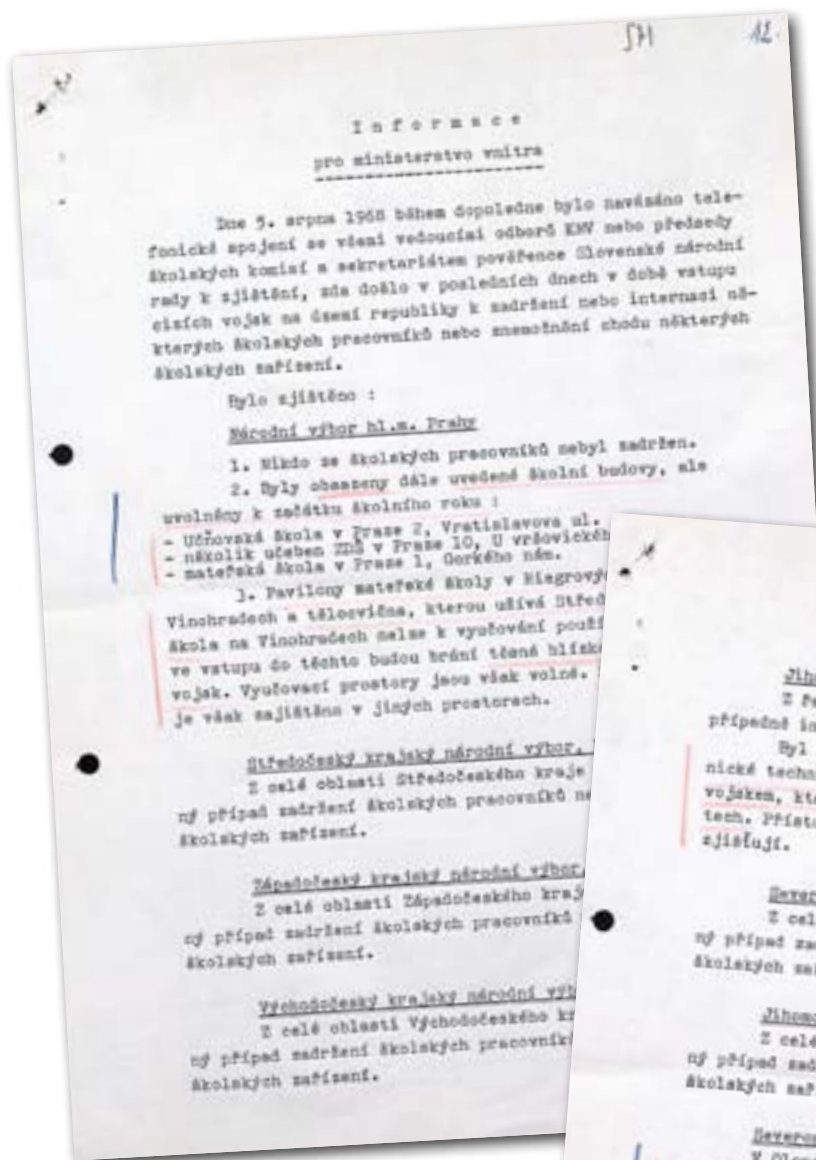
V pondelok dňa 26. 8. ráno videla upratovačka na 5.poschodí budovy ústredia sovietskych vojakov, ktorí sa pri jej príchode dali na útek. Zistilo sa, že ide o vojakov, ktorí prešli po strechách z budovy Čs. televízie na Gorkého nám. Vojaci predtým prenikli do služobných miestností na tomto poschodí a vlámali sa do stolov a skríň, odcudzili tam sa nachádzajúce peniaze, súčasti odevov, časť potravín a písacie potreby.

V utorok 27. 8. ráno bolo zistené, že nočné vlámanie sa opakovalo. Celková škoda činí Kč 8.000,- a protest proti takému chovaniu a požiadavka na náhradu škody boli uplatnené u veliteľa vojenského útvaru ozbrojených síl Sovietskeho zväzu, ktorý obsadil budovu Čs. televízie.

Styk s cudzími vojskami v ústredí sa obmedzil len na protest proti obsadeniu bankovej budovy a v ďalších dňoch na jej uzavretie a proti pobytu stráží, prerokovanie otvorenia bankovej budovy a odmietnutie výmeny rubľov za československé platidlá (dňa 21. 8.). Potom bola odmietnutá výmena rubľov v pondelok 26. 8. skupine dôstojníkov s ozbrojeným doprovodom.

Budova mestskej pobočky SBČS v Prahe 1 na Václavskom námestí:

Po informácii, že budova ústredia je vojensky obsadená, dal pokyn zástupca riaditeľa mestskej pobočky SBČS v stredu dňa 21. 8., aby bola ukončená služba a uzatvorené trezory.

I n f o r m á c i e

Pre ministerstvo vnútra

Dňa 5. augusta 1968 počas dopoludnia bolo nadviazané telefonické spojenie so všetkými vedúcimi odborov KNV alebo predsedami školských komisií a sekretariátom zástupcu Slovenskej národnej rady kvôli zisteniu, či došlo v posledných dňoch v dobe vstupu cudzích vojsk na územie republiky k zadržaniu alebo internácii niektorých školských pracovníkov alebo znemožneniu chodu niektorých školských zariadení.

Bolo zistené:

Národný výbor hl. m. Prahy

1. Nikto zo školských pracovníkov nebol zadržaný
2. Boli obsadené ďalej uvedené školské budovy, ale uvoľnené k začiatku školského roka:
 - Učňovská škola v Prahe 2, Vratislavova ul.
 - niekoľko učební ZDŠ v Prahe 10, U vršovického nádražia
 - materská škola v Prahe 1, Gorkého nám.
3. Pavilóny materskej školy v Riegrových sadoch na Vinohradoch a telocvičňu, ktorú používa Stredná ekonomická škola na Vinohradoch nie je možné použiť na vyučovanie preto, že vstupu do týchto budov bráni telesná blízkosť jednotky cudzích vojsk. Vyučovacie priestory sú však voľné. Náhradné vyučovanie je však zabezpečené v iných priestoroch.

Juhočeský krajský národný výbor, České Budějovice

Z radov školských pracovníkov nedošlo k žiadnemu zadržaniu, prípadne internácii.

Bola obmedzená len prevádzka na školskom polesí Strednej lesníckej technickej školy v Písku-Hůrka. Polesie bolo obsadené vojskom, ktoré spôsobilo značné škody na komunikáciách a priestoroch. Prístup do polesia nebol doteraz úplne uvoľnený. Škody sa zisťujú.

Severomoravský krajský národný výbor, Ostrava

V Olomouci je obsadený cudzími vojskami Armádny dom, v ktorom je umiestená Ľudová škola umenia. Nakoľko je zabránený prístup osobám do tohto domu, nemôže vykonávať svoju činnosť ani Ľudová škola umenia.

SLOVENSKÉ KRAJE

Podľa oznámenia sekretariátu zástupcu pre školstvo boli v dobe obsadzovania Slovenska cudzími vojskami zadržaní dvaja učitelia ZDŠ z Vrábels pri vylepovaní plagátov, ale po prešetrení boli ihneď prepustení.

Do 30. 8. t.r. bola obsadená budova Vysokej školy technickej v Bratislave, od 1. 9. je uvoľnená.

Priestory používané Vysokou školou výtvarných umení, ktorá má svoje oddelenia na bratislavskom hrade, sú neprístupné.

Stredná odborná škola v Prešove a Košiciach nie je dosiaľ uvoľnená a vyučovanie v nich začne 9. septembra 1968.

Praha 5. 9. 1968 Vedúci II. Odboru :

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ

c. 011256/68-GS

V Praze dne 5. září 1968

Ministerstvo vnitra
vedoucí sekretariátu ministra
P r a h a

Tajné

Věc: Práce MZV v době mimořádných událostí.

K Vašemu dnešnímu telefonickému dotazu sdělujeme:

1. K zadržení nebo internaci pracovníků ministerstva zahraničních věcí nedošlo.

2. V důsledku mimořádných událostí byl narušen chod ministerstva zahraničních věcí na těchto úsecích:

a/ telefonické a telegrafní spojení se ZÚ, které nemají vlastní radiospojení, bylo zcela nebo zčásti přerušeno. Náhradní řešení si vyžádalo mimořádné finanční výdaje ve valutě /cca 500.000 valutových korun/,

b/ vzhledem k zastavení provozu ČSA bylo zcela ochromeno zasilání korespondence na zastupitelské úřady i opačně leteckými kurýry, leteckou poštou a cargem.

Vedoucí generálního sekretariátu:

Janota

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ

č. 011256/68-GS

V Prahe dňa 5. septembra 1968

Tajné

Ministerstvo vnútra

Vedúci sekretariátu ministra

P r a h a

Vec: Práca MZV v dobe mimoriadnych udalostí.

Na Vašu dnešnú telefonickú otázku oznamujeme:

1. K zadržaniu alebo internácii pracovníkov ministerstva zahraničných vecí nedošlo.
2. V dôsledku mimoriadnych udalostí bol narušený chod ministerstva zahraničných vecí na týchto úsekoch:
 - a/ telefonické a telegrafné spojenie so ZÚ, ktoré nemajú vlastné rádiospojenie, bolo úplne alebo sčasti prerušené. Náhradné riešenie si vyžiadalo mimoriadne finančné výdavky vo valute/cca 500.000 valutových korún/,
 - b/ vzhľadom na zastavenie prevádzky ČSA bolo úplne ochromené zasielanie korešpondencie na zastupiteľské úrady i opačne leteckými kuriérmi, leteckou poštou a kargom.

Vedúci generálneho sekretariátu:

1968 – ROK VEĽKÝCH ZMIEN

ZADANIE PROJEKTU:

V roku 1968 sa odohrali študentské nepokoje v Paríži, antisemitská kampaň v Poľsku, bol zabitý Robert Kennedy a Martin Luther King, v Iraku sa k moci dostal Saddám Husajn a v Číne vrcholí kultúrna revolúcia. V Československu sa začal rok 1968 sľubne – postupné politické uvoľňovanie prinášalo nové slobody. Ale tieto nové nádeje nevydržali dlho. Skončili už po niekoľkých mesiacoch pod pásmi tankov. 21. Augusta 1968 sa začala okupácia Československa sovietskymi vojskami. Zmyslom tohto projektu nie je zamerať sa len na udalosti roku 1968 v Československu, ale poukázať na ďalšie problémy, ktorými v tej dobe Európa a svet žili a pochopiť vzájomnú previazanosť regionálnych, národných a svetových dejín.

CIELE PROJEKTU:

- práca s prameňmi a historickými dokumentami
- uvedomenie si pocitu spolupatričnosti v rámci európskeho priestoru
- multikultúrna výchova, výchova v európskych a globálnych súvislostiach

POSTUP PROJEKTU:

I. MOTIVAČNÁ AKTIVITA

CIELE:

- osvojiť si metódu interviu
- vzbudiť záujem žiakov o udalosti roku 1968 v Československu aj v ich regióne

ČAS: 20 + 20 min (v rozmedzí niekoľkých dní) + domáca príprava

POMÔCKY:

- list papiera pre každého žiaka
- písacie potreby
- prípadne fotoaparát, nahrávacie zariadenie, kamera

POSTUP:

1. Krátko žiakom zhrnieme udalosti roku 1968 v Československu – tzv. „Pražskú jar“ a „August 68“
2. Pýtame sa žiakov, ako si túto dobu predstavujú (politickú situáciu v ich krajine, dobové reálie, bežný život)
3. Necháme žiakov navrhovať, čo by chceli o tejto dobe vedieť, zistiť a ako by to mohli zistiť.
4. Vysvetlíme žiakom, že ich úlohou bude urobiť interview s jedným členom rodiny, prípadne iným dospelým, vo veku 50–60 rokov.
5. Spoločne si pripomenieme pravidlá pre literárny útvar interviu (pozri poznámka) a v bodoch ich napíšeme na tabuľu.
6. Spoločne pripravíme 6–10 otázok, ktoré by žiaci chceli položiť svojmu respondentovi, a zapísali si ich. Žiaci by sa mali pamätníkov pýtať, či si spomínajú, ako žili v roku 1968, čo ich zaujímalo, čím žili ako mladí (oblečenie, hudobné skupiny, filmy...) a aké udalosti si pamätajú z osobnej skúsenosti. Cielene by dotazník mal obsahovať otázku, či si spomínajú na udalosti v Československu a čo si vybavujú – zážitok, spomienku.
7. Nasledujúcu hodinu na úvod prebehne diskusia v triede, čo zaujímavého žiaci zistili

II. PROJEKCIA FILMU

ČAS: **90** minút

POMÔCKY:

- nástenná mapa Európy, historické atlasy – 20. storočie
- MATERIÁL – fotografie roku 1968 v Československu

POSTUP:

1. Pred projekciou filmu začleníme Československo pomocou mapy a atlasu do kontextu Európy, pripomenieme pojem „železná opona“, Varšavská zmluva, OSN – rada bezpečnosti a môžeme využiť pre názornosť fotografie pozri. MATERIÁL
2. Premietneme žiakom film Prerušená jar – august ako kladivo

REFLEXIA:

Pýtame sa žiakov, ako sa líšia informácie, ktoré sa dozvedeli vo filme od toho, čo zistili pri interview. Žiaci môžu písomne vyjadriť, aký asi bol rozdiel vo vnímaní udalostí augusta 1968 v Československu a v ich krajine.

POZNÁMKA:

Interview (z francúzskeho *entrevue*, prenesené do anglického *inter a view*) znamená v angličtine rozhovor alebo schôdzka. Ide o publicistický útvar – rozhovor novinára s významnou či zaujímavou osobnosťou. Novinár je jednoznačne v úlohe pýtajúceho sa a riadi interview, určuje témy, otázky, okruhy atď. Otázky sú pripravené dopredu, používajú sa predovšetkým otázky otvorené. Pre zaznamenanie rozhovoru v presnom znení sa využíva nahrávacie zariadenie. Prepis rozhovoru do písomnej podoby nemusí byť doslovný, je štylisticky upravený, avšak nemení obsah odpovede.

III. ZMAPOVANIE ROKU 1968

ČAS: **20 + 30** minút (v rozmedzí niekoľkých dní) + domáca príprava

POMÔCKY:

- PRACOVNÝ LIST
- písacie potreby
- dobové materiály (denná tlač, fotografie, reálie 60.–70. rokov)
- prístup na internet, prípadne školské knižnice a infocentrá
- tabule alebo veľký hárok papiera

POSTUP:

1. V diskusii vysvetlíme žiakom problematiku reforiem v komunistických režimoch, diskutujeme so žiakmi, čo by im osobne najviac prekážalo a čo by chceli zmeniť. V závere diskusie smerujeme k tomu, ako toto obdobie prežívali ľudia v ich meste, krajine a čo o týchto udalostiach v Československu vedeli (mohli vedieť) pamätníci vďaka oznamovacím prostriedkom.
2. Žiaci dostanú za úlohu zhromaždiť regionálne fotografie, novinové články, ktoré budú reprezentovať toto obdobie. Ďalej fotografie a články, informujúce v ich krajine o udalostiach v Československu a informácie o iných významných udalostiach európskych, prípadne svetových dejín, ktoré sa odohrali v tomto roku.
3. Každý žiak si svoje zistené informácie zapisuje do pracovného listu.
4. Ďalšiu hodinu (prípade hodiny) žiaci postupne skladajú dohromady a dopĺňajú rovnakú tabuľku, ale vo veľkom meradle. Výstupom môže byť i prezentácia získaných informácií a dobových fotografií (fyzicky alebo na PC).

REFLEXIA:

Či už budú žiaci dopĺňovať spoločný historický prehľad naraz, cez jednu hodinu, alebo postupne, napr. počas historických seminárov, vždy by mala nasledovať diskusia a reflexia. Výsledkom by malo byť uvedomenie si globálnych súvislostí. Zároveň si môžu žiaci vymeniť svoje skúsenosti zo svojej „bádateľskej práce“.

POZNÁMKA:

Získanie regionálnych dobových informácií môže byť pomerne náročné. Preto by žiaci mali dostať určité tipy, kam sa môžu obrátiť. To sa môže líšiť v závislosti od regiónu, ale všeobecne možno využiť spomienky pamätníkov, dobovú tlač, knihy o miestach, kde žijú, webové stránky o histórii ich mesta či obce, dobové fotografie a miestnu knižnicu alebo múzeum. Udalosti roku 1968 v národných, európskych a svetových dejinách sa už dajú interpretovať na základe encyklopédií, informácií na internete a učebníc.

ROK 1968 V REGIONÁLNYCH A EURÓPSKÝCH SÚVISLOSTIACH

ÚZEMNÉ VYMEDZENIE	UDALOSTI AKÉ INFORMÁCIE NACHÁDZAME V DOBOVEJ TLAČI?
MESTO, OBEC	Príklad: Dobové fotografie z mesta, regionálne udalosti v miestnej tlači, úspechy v rôznych oblastiach... Je možné prezentovať časti článkov, nadpisy novinových správ... To isté potom žiaci sledujú v rámci ďalších celkov
REGIÓN	
ŠTÁT	
SUSEDNÉ ŠTÁTY	
EURÓPA SVET	

1. Aká bola v roku 1968 politická situácia v Európe? Čo bola Varšavská zmluva?

V roku 1968 bola Európa už viac ako dvadsať rokov rozdelená „železnou oponou“, ako Winston Churchill v roku 1946 opísal postupne sa vytvárajúcu hranicu medzi východným a západným blokom. Medzi sovietske stredoeurópske krajiny patrilo po druhej svetovej vojne Československo, ktoré sa v polovici päťdesiatych rokov stalo tiež zakladajúcim štátom Varšavskej zmluvy (ďalšími členmi boli Albánsko, Bulharsko, Maďarsko, Nemecká demokratická republika, Poľsko, Rumunsko a Sovietsky zväz). Vojský pakt dostal názov podľa hlavného mesta Poľska, kde zástupcovia zakladajúcich štátov podpísali 14. mája 1955 Zmluvu o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci. Aj keď v nej bola proklamovaná rovnoprávnosť jej účastníkov, bola Varšavská zmluva v skutočnosti jednoznačne riadená a ovládaná Moskvou. Ukázalo sa to už krátko po jej vzniku, keď v roku 1956 sovietske jednotky rozdrvili maďarské povstanie. V roku 1962 sa činnosti Varšavskej zmluvy prestalo zúčastňovať Albánsko. Kritické postoje postupne v druhej polovici šesťdesiatych rokov zaujímalo Rumunsko, ktoré sa v auguste 1968 nezúčastnilo intervencie do Československa. Varšavská zmluva bola rozpustená v roku 1991.

2. Čo bola Pražská jar a čo sa počas nej odohralo?

Tento termín sa používa pre udalosti konca šesťdesiatych rokov v Československu. Najčastejšie býva toto obdobie vymedzené nástupom Alexandra Dubčeka do čela Komunistickej strany Československa (5. január 1968) a inváziou armád piatich štátov Varšavskej zmluvy (21. august 1968). Pražská jar je na jednej strane spájaná s uvoľnením politických pomerov a pokusom o reformu komunistického režimu zhora, na druhej strane s oživením občianskej spoločnosti, ktorá vo svojej väčšine zmeny uvítala a požadovala ich pokračovanie. Násilné potlačenie Pražskej jari znamenalo výrazný zlom v dejinách medzinárodného komunistického hnutia, ktoré sa v názore na augustovú inváziu rozštiepilo.

3. Kedy vznikla organizácia NATO (Severoatlantická aliancia – North Atlantic Treaty Organisation) a prečo?

Euroatlantická vojenská organizácia bola založená 4. apríla 1949 vo Washingtone, kde predstavitelia dvanástich štátov (Belgicko, Dánsko, Francúzsko, Island, Taliansko, Kanada, Luxembursko, Holandsko,

Nórsko, Portugalsko, USA a Veľká Británia) podpísali zmluvu o jej vzniku. Postupne sa pripojilo niekoľko ďalších štátov. Bezprostrednou reakciou na vstup Spolkovej republiky Nemecko v roku 1955 bol vznik Varšavskej zmluvy. Základom Severoatlantickej aliancie bol od začiatku obranný princíp, podľa ktorého je ozbrojený útok proti jednej alebo viacerým zmluvným stranám v Európe alebo Severnej Amerike považovaný za útok proti všetkým. Vznik aliancie súvisel s obavami Západu zo sovietskej expanzie – dával západoeurópskym štátom istotu, že v prípade sovietskeho útoku budú podporené severoamerickými štátmi.

4. Prečo chceli Sovietsi obsadiť Československo?

Vojská armád piatich štátov Varšavskej zmluvy vstúpili v auguste 1968 na československé územie hneď z niekoľkých dôvodov. Hlavným bola snaha násilne ukončiť ďalšie politické uvoľňovanie v štáte, ktorý patrilo do sovietskeho bloku. V dôsledku prípadného vyhrotenia situácie v Československu mohlo podľa tohto výkladu dôjsť k ohrozeniu výsledkov druhej svetovej vojny a nárastu západonemeckého revizionizmu. Razantnými kritikmi Dubčekovho vedenia bola z tohto dôvodu nielen sovietska strana, ale tiež predstavitelia sovietskych satelitov, hlavne Władysław Gomułka (Poľská ľudová republika) a Walter Ulbricht (Nemecká demokratická republika). Ich postoje boli ovplyvnené tiež obavou z prenesenia „kontrarevolúcie“ zo susednej krajiny. Ďalší uvádzaný dôvod pre intervenciu súvisí s vtedajšou geopolitickou situáciou. Na československom území do augusta 1968 pôsobili len malé utajené skupiny sovietskych vojenských špecialistov. Absencia prítomnosti sovietskej armády na hranici východného bloku preto mohla hrať v plánoch vojenských predstaviteľov dôležitú úlohu.

5. Mohol mať v Československu niekto záujem, aby prišli sovietske vojská?

Záujem na vojenskom zásahu v Československu mali predovšetkým príslušníci konzervatívneho prúdu v Komunistickej strane Československa (KSČ), ktorým sa dobovo vravelo „zdravé sily“. Niekoľko z nich muselo na jar 1968 zo svojich funkcií odísť a svoj možný návrat na politické výslnie spájali práve s príchodom „spriatelenejších“ vojsk. Konzervatívci sa tiež ocitli pod tlakom médií, v ktorých sa postupne objavilo niekoľko článkov o zločinoch z päťdesia-

tych rokov. Veľká obava panovala v tomto prostredí z blížiaceho sa zjazdu KSČ, na ktorom sa v septembri 1968 očakávali veľké personálne otrasy. Medzi aktívnymi pučistami mali zvláštne postavenie vysokí dôstojníci Štátnej bezpečnosti, ktorí niekoľko rokov spolupracovali so sovietskou tajnou službou. Pod sovietskym vedením technicky pomáhali s prípravou invázie a s následným zatýkaním vybraných reformných politikov.

6. Je možné že tzv. pozývacie listy napísali sami Rusi? Mohli byť falošné?

Aj keď sa o týchto listoch hovorilo už krátko po začatí invázie vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy, až do pádu Sovietskeho zväzu neexistovali konkrétne dôkazy o ich existencii. Až v júli 1992 odovzdal ruský prezident Boris Jeľcin svojmu československému partnerovi Václavovi Havlovi niekoľko novonájdených archívnych dokumentov. Medzi nimi boli tiež dva listy československých občanov so žiadosťami o vojenský zásah. Prvý odovzdaný „pozývací list“ napísal v češtine Antonín Kapek a odovzdal ho sovietskej strane asi už na konci júla 1968. Druhý napísala už na začiatku augusta 1968 v ruštine päťica predstaviteľov komunistického strany (Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak), ktorá ho dala adresátom zrejme pri rokovaniach so sovietskou stranou v Bratislave. List sa zachoval v archíve zapečatený v obálke s dátumom 25. 9. 1968 a s odkazom: „Uložiť v archíve politbyra. Bez súhlasu neotvárať. Konstantin Černenko.“ Pravosť podpisov na spomenutých dvoch pozývacích listoch potvrdil kriminalistický rozbor a o ich pravosti nie sú žiadne pochybnosti ani medzi historikmi, ktorí skúmali ich autenticitu.

7. Ako je možné, že sa cudzie vojská objavili na území Československa tak rýchlo? Ako to, že o tom občanov nikto neinformoval?

Z vojenského hľadiska bola invázia do Československa uskutočnená vydarene. Napriek hláseniam o pohybe vojsk pri československých hraniciach a varovaním diplomatov či niekoľkých vojenských dôstojníkov, československé vedenie – s výnimkou prosovietskych kolaborantov – intervenciu reálne neočakávalo.

8. Koľko sovietskych a ďalších vojakov do Československa prišlo?

Na operácii s krycím názvom „Dunaj“ – ako bola invázia nazvaná v plánoch okupantov – sa podľa odhadov vojenských historikov zúčastnilo v prvom slede okolo 160 000 vojakov a okolo 4600 tankov. Ich počet sa v nasledujúcich dňoch zvýšil. K 25. augustu 1968 bolo podľa údajov generálneho štábu Československej ľudovej armády spolu 27 intervenčných divízií v plných bojových stavoch, z toho 12 tankových, 13 motostreleckých a 2 výsadvkové; ďalej jedna letecká armáda, ktorá disponovala i raketovými zbraňami. Uvedené jednotky boli vyzbrojené 6300 tankami, 2000 delami, 550 bojovými lietadlami a 250 dopravnými. O deň neskôr sa na československé územie začala okrem toho presúvať ďalšia sovietska gardová armáda, ktorá sa do tejto doby nachádzala na území Nemeckej demokratickej republiky.

9. Prečo ľudia proti Rusom len demonštrovali? Zaútočila niekde proti okupantom česká armáda?

Československá ľudová armáda bola vtedy výlučne orientovaná na vedenie boja proti Západu a nebola pripravená na variant obrany proti iným členom Varšavskej zmluvy. Domáce jednotky boli okrem toho oproti útočníkom počtom slabé – do pohybu sa v rámci invázie do Československa dal najväčší počet vojakov na európskom kontinente od konca druhej svetovej vojny. Vedenie KSČ, ktoré odsúdilo vo svojom vyhlásení okupáciu, jednoznačne vyzvalo obyvateľstvo, aby zachovalo pokoj a nekládlo odpor. Vedenie Československej ľudovej armády vydalo rozkaz neklásť okupačným jednotkám odpor. Československé jednotky napriek tomu často zaujímali vo svojich kasárňach obranné postavenie. Bolo tiež zaznamenaných okolo sto prípadov zapojenia vojenských rádiostaníc pre antiokupačné vysielanie. V niekoľkých prípadoch ľudia uschovávali zbrane a niektoré vojenské skupiny sa pripravovali na prechod k partizánskemu spôsobu vojny.

10. Je pravda, že keby do Československa nevnikli Rusi, vstúpili by tam jednotky NATO?

Okupačná propaganda často zdôrazňovala údajnú hrozbu západonemeckého revanšizmu a posilnenia NATO, pokiaľ by Československo opustilo sovietsky blok. Tento argument bol čisto účelový a nemal žiadnu oporu v realite. Dokladá to napokon i skutoč-

nosť, že pri plánovaní invázie Moskva a jej spojenci jednoznačne počítali s nezasahovaním Západu, ktorý sa obával prípadného rozpútania jadrového konfliktu a rešpektoval rozdelenie európskeho kontinentu.

11. Ako sa vyvíjala situácia v Československu a v Európe po roku 1968?

Invázia do Československa 21. augusta 1968 predstavovala najväčšie vojenské manévry v Európe od druhej svetovej vojny. Rozhodnutie sovietskeho vedenia a jeho štyroch satelitov násilne potlačiť Pražskú jar sa stretlo s takmer jednomyselným odporom domácej verejnosti, ktorá vystúpila na podporu zatknutých československých predstaviteľov. Dňa 23. augusta 1968 popísal prvý tajomník Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysław Gomułka situáciu v okupovanej zemi jednoznačne: „Vyhrali sme vojensky, ale politicky sme boli úplne porazení.“ Augustová intervencia mala obrovský ohlas po celom svete. V jej dôsledku sa rozštiepilo komunistické hnutie a idey komunizmu boli zásadne diskreditované. Zhoršili sa tiež vzťahy medzi veľmocami. V mnohých svetových metropolách sa konali verejné manifestácie na podporu Pražskej jari a invázia do Československa sa stala predmetom rokovania Rady bezpečnosti OSN. Odpor väčšiny československej verejnosti sa Kremľu podarilo pacifikovať až na počiatku sedemdesiatych rokov.

12. Ako vyzeral pobyt sovietskych jednotiek v Československu?

Na rozdiel od poľských, bulharských a maďarských jednotiek (východonemecká armáda sa invázie zúčastnila len symbolicky), ktoré odišli na jeseň 1968, zostali sovietske jednotky v Československu dvadsaťdva rokov. V októbri 1968 podpísali vlády ČSSR a ZSSR zmluvu o „dočasnom pobyte sovietskych vojsk na území ČSSR“.

Zástupcovia sovietskych vojsk formálne síce neboli zastúpení v československej vláde, ale ich vplyv bol veľmi silný. Okupačné jednotky pôsobili predovšetkým ako potenciálna vojenská hrozba pri presadzovaní sovietskych záujmov – najviditeľnejšie na jar 1969, keď sa Moskva vyhrážala ich nasadením v prípade poličných nepokojov.

Sovietske jednotky pôsobili po celom území Československa. Pre domáce obyvateľstvo prinášal pobyt okupačnej armády predovšetkým problémy pri

ich početných cvičeniach, kedy pri presunoch techniky dochádzalo k mnohým tragickým udalostiam. Zaznamenané boli tiež rôzne osobné incidenty s civilným obyvateľstvom, medzi ktoré patrili tiež prípady znásilnenia. K dispozícii mali rozsiahle vojenské cvičikové priestory, kde po sebe sovietske jednotky nechali zdevastované oblasti, ktorých ekologické sanácie si vyžiadali veľké finančné náklady.

13. Kedy a za akých okolností sovietska armáda Československo opustila?

Odchod sovietskych jednotiek bol umožnený až po zmene politického režimu v Československu po novembri 1989. Na začiatku odsunu bolo v Československu podľa oficiálne poskytnutých informácií sovietskou stranou (v skutočnosti bol počet asi vyšší) celkovo 73 500 vojakov a dôstojníkov s rodinnými príslušníkmi, 1220 tankov, 2505 bojových vozidiel pechoty a transportérov, 1218 delostreleckých jednotiek ráže nad 100 mm, 77 bojových lietadiel a 146 bojových vrtuľníkov. Sovietske jednotky pôsobili v roku 1990 v 67 posádkach v českých krajinách a v 16 posádkach na Slovensku.

Zmluva o odchode sovietskych jednotiek bola po intenzívnom rokovaní podpísaná ministrami zahraničia oboch štátov 26. februára 1990. Poslední sovietski vojaci definitívne odišli v júni 1991.

Odpovede vypracoval:

Petr Blažek, historik

Literatúra:

BÁRTA, Milan – CVRČEK, Lukáš – KOŠICKÝ, Patrik – SOMMER, Vítězslav: Oběti okupace. Československo 21. 8.–31. 12. 1968. Praha 2008.

BENČÍK, Antonín: Operace „Dunaj“. Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. Praha 1994.

BENČÍK, Antonín: Rekviem za Pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence vojsky varšavské pětky v Československu 1968. Třebíč 1998.

BLAŽEK, Petr – KAMIŇSKI, Łukasz – VÉVODA, Rudolf (eds.): Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Varšava, 4.–5. září 2003. Praha 2006.

DURMAN, Karel: Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991. Praha 1998.

KAPLAN, Karel: Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Brno 2008.

JIRŇÍK, Karel (ed.): Svědectví o roce 1968 v Ostravě. Ostrava 1998.

KRATOCHVÍL, Jan – POVOLNÝ, Daniel: 21. 8. 1968. Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Brno 2004.

MICHÁLEK, Slavomír: Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN. Bratislava 1968.

PAUER, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení. Praha 2004.

PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilem (eds.): Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé veřejnosti. Praha – Brno 1993.

PELIKÁN, Jan: Jugoslávie a Pražské jaro. Praha 2008.

PERNES, Jiří: Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili. Praha 2003.

Edície dokumentov:

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 – celkem 19 svazků edice dokumentů, které od roku 1994 vydává ÚSD AV ČR, v. v. i.

Sedm pražských dnů 21.–27. srpen 1968. Dokumentace. Praha 1990.

STRATENÁ DUŠA NÁRODA

Cyklus dokumentárnych filmov Stratená duša národa vznikol v rokoch 2000–2002 a v siedmich samostatných dieloch predstavuje rôzne formy represie komunistického režimu voči československým občanom, hlavne v 50. rokoch minulého storočia.

V tejto sérii máte k dispozícii štyri diely, ktoré boli v roku 2010 zostrihané pre potreby projektu Príbehy bezprávia z pôvodných 59 na 22 minút.

Jednotlivé snímky zachytávajú osobné výpovede a spomienky obetí a odporcov komunistického režimu. Každý príbeh ukazuje osud konkrétneho človeka. Snímky približujú to, ako títo ľudia pôvodne žili a akými cestami sa postupne dostali pod kolesá totalitného násillia a ako sa s tým dokázali vyrovnáť. Spoločným putom všetkých ľudí vystupujúcich v týchto filmoch je ich skúsenosť s pobytom v komunistickom väzení, nech sa tam už dostali z najrôznejších dôvodov. **P**

1. Aké boli v 50. rokoch v Československu možnosti a formy aktívneho odporu a odboja proti diktatúre?

Pri vzniku protikomunistického odboja v počiatočnom období existencie komunistického režimu (v rokoch 1948–1953) hrala veľkú úlohu nádej v možný zvrät medzinárodných udalostí a očakávanie vojenského stretu medzi tzv. Východom a Západom. Po smrti J. V. Stalina v roku 1953 a niekoľkých veľkých krízach v krajinách východného bloku sa však medzinárodná politická situácia stabilizovala a mocnosti vzali na vedomie bipolárne rozdelenie sveta. Ale predsa sa aktivity proti totalitnej moci v rôznych formách objavovali po celú dobu jej trvania. Šlo o boj proti príslušníkom vlastného národa, pričom neexistovalo žiadne domáce ani zahraničné centrum, ktoré by ozbrojený a politický odpor proti komunistickému režimu koordinovalo. V podmienkach totalitného režimu, keď bola spoločnosť ovládaná rozsiahlym represívnym aparátom, sa odpor prejavoval rôznymi formami, ktoré pôsobia živelne a rozmanite, zároveň však z dnešného pohľadu možno až naivne. Medzi najvýraznejšie formy odboja patrili dva pokusy o vojenský prevrat v roku 1949. Štátna bezpečnosť ich však zlikvidovala ešte pred ich uskutočnením a ich hlavní protagonisti boli popravení. Na území celého Československa zároveň pôsobilo množstvo (odhaduje sa, že stovky až tisíce) protikomunisticky naladených obyvateľov a skupín rôznej veľkosti. Ich členovia sa snažili ohrozovať postupne sa etablojúci komunistický režim a spôsobiť mu škody. Akcie sa však diali izolovane, bez koordinácie, a podstatu režimu neohrozili. Zároveň na celom území pôsobili západné spravodajské služby a tzv. agenti-chodci, ktorí s nimi spolupracovali (odhaduje sa, že tu pôsobilo až sedemsto týchto odbojárův). Napriek tomu, že agenti získavali a odovzdávali dôležité informácie z rôznych oblastí (napr. výrobné plány významných priemyselných podnikov, informácie z komunistických kruhov, správy o náladách obyvateľstva atď.), ich aktivita k pádu komunistického režimu nevedla. Niektorí z tých, ktorým sa podarilo ujsť za hranice, sa začali podieľať na príprave ozbrojených československých zložiek na Západe (napr. vo francúzskych légiách a inde). Pri posudzovaní úspešnosti odboja je nutné vziať do úvahy aktivitu Štátnej bezpečnosti, ktorej činnosť proti odporcom režimu bola pomerne efektívna a podarilo sa jej zlikvidovať niekoľko pokusov o odpor už v zárodku. Využívala pri

tom tajných spolupracovníkov a agentov provokátorov. Niektoré protikomunistické skupiny boli dokonca od počiatku zakladané a riadené s vedomím ŠtB.

2. Aké metódy a prostriedky nátlaku používali vyšetrovatelia pri výsluchu?

Pre Štátnu bezpečnosť bol samotný výsluch dôležitým nástrojom v boji proti „triednemu nepriateľovi“. Historik Karel Kaplan napísal, že „jednou zo zásad ŠtB bolo, že každý, koho Štátna bezpečnosť zatkne, musí byť usvedčený alebo inak potrestaný. Prepustenie z vyšetrovacej väzby, ako by osoba bola bez viny, by podkopalo dôveryhodnosť a autoritu Štátnej bezpečnosti, znamenalo by uznanie jej chýb...“. Zatknutá osoba bola považovaná za hlavný dôkaz protištátnej či inej ilegálnej činnosti a úlohou bolo dostať z nej potrebné priznanie. K tomu boli, predovšetkým v päťdesiatych rokoch, využívané takmer akékoľvek prostriedky. Vyšetrovatelia kombinovali fyzické násilie i psychický nátlak. Fyzické násilie spočívalo okrem iného v dlhých výsluchoch či v odopieraní jedla a spánku (vyšetrovaní boli nútení neustále chodiť po cele). Ďalšou formou nátlaku bolo bitie, dokázané bolo mučenie elektrickým prúdom, v niektorých prípadoch boli vyšetrovaným zrejme podávané i drogy. Často horšie než násilie bol psychický nátlak, napríklad dlhodobé zatváranie vyšetrovaných do izolácie, prerušenie styku s rodinou a zatajovanie informácií o nej, vyhrážanie sa perzekúciou rodinných príslušníkov i známych a najrôznejšie ponížovanie dôstojnosti obžalovaných. Cieľom bolo vy počúvaných fyzicky i psychicky úplne vyčerpať a donútiť ich, aby sa priznali k skutkom, ktoré nikdy nespáchali. Už na začiatku 50. rokov bolo rozkazom ministra bezpečnosti týranie zakázané, ale v skutočnosti zostalo ešte dlho jednou zo základných vyšetrovacích metód. Po roku 1989 stáli niektorí z vyšetrovateľov pred súdom – bolo ich však minimum. Mnoho ďalších svoju činnosť poprelo či odvolávalo sa na rozkazy svojich nadriadených. Podľa rozhodnutia súdov boli mnohé násilné excesy vyšetrovateľov ŠtB už premlčané.

3. Koľko bolo medzi rokmi 1945 a 1989 v československých komunistických žalároch politických väzňův?

Konfederácia politických väzňův ČR uvádza číslo 147 000, ide však len o odhad. Konečné číslo bohužiaľ zatiaľ nepoznáme, pretože je pomerne náročné rozlíšiť bez detailnej analýzy každého jednotlivého prípa-

du politického väzňa od väzňov kriminálnych. V dobe vlády komunistického režimu (rovnako ako za nacistickej okupácie) sa stávalo, že politická aktivita bola kriminalizovaná, a politickí odporcovia tak boli odsudzovaní podľa „kriminálnych“ paragrafov. Je nutné spomenúť tiež tzv. mimosúdne represie. Ich najvýznamnejšími nástrojmi sa stali jednak Pomocné technické prápory (PTP), do ktorých boli umiestňovaní vojaci základnej vojenskej služby, označení za „nespolahlivých“, a ďalej takzvané Tábory nútených prác (TNP), v ktorých boli uväznení ľudia s nepriateľským postojom voči vládnucemu režimu nie na základe súdneho verdiktu, ale rozhodnutia tzv. prikazovacích komisií zložených z funkcionárov KSČ. Týmto spôsobom boli umiestnení v táborech väzenského typu ďalšie desiatistice občanov.

4. Ako prebiehal každodenný život vo väzniciach? Akým ťažkostiam museli väzni čeliť?

Životné podmienky v jednotlivých väzniciach a pracovných táborech sa líšili. Všeobecne však bolo väznenie pre politických väzňov, často odsúdených na vysoké a niekedy i doživotné tresty, veľmi náročné fyzicky i psychicky. Väzni slúžili ako lacná pracovná sila – väčšina z nich (bez ohľadu na vek či pohlavie) musela vykonávať ťažkú manuálnu prácu a plniť vysoké pracovné normy. Boli nasadení v textilnom priemysle, strojárstve, poľnohospodárskej výrobe, na stavbách atď. Viac ako sedemdesiat tisíc väznených mužov prešlo pracovnými tábormi pri uránových baniach, kde v neľudských podmienkach a bez ochranných pomôcok ťažili rádioaktívny urán. Väzni pracovali v podstate zadarmo. V prípade, že boli za svoju prácu odmenení, sa im veľká časť peňazí strhávala na stravu, ubytovanie a dozorcov, ďalšiu časť posielali rodine a zostávalo im skromné vreckové, za ktoré si mohli nakúpiť osobné potreby. Politickí väzni boli počas väznenia často vystavení hrubému zaobchádzaniu a šikanovaniu zo strany dozorcov. Za najmenšie porušenie väzenského poriadku, nedodržanie pracovných noriem a často i za úplne vymyslené priestupky boli trestaní väznením v korekcii (tzv. väzení vo väzení – väčšinou išlo o miestnosť bez okien a svetla), znížením dávok jedla, odobratím tzv. výhod (zákaz korešpondencie s blízkymi, návštev a balíčkov). V každodennom živote väzňov boli obvykle zlé hygienické podmienky, nedostatočná či úplne chýbajúca zdravotná starost-

livosť, preplnené cely, ponižujúce „filcunky“ (prehliadky ciel), nekvalitná a nedostatočná strava. Pre politických väzňov, na slobode často ľudí veľmi aktívnych a spoločenských, bola psychicky náročná monotónnosť väzenského života a zdieľanie ciel s ľuďmi odsúdenými za kriminálne delikty (zlodejmi, vrahmi, prostitútkami).

5. Čo väzni robili, akým činnostiam sa mohli venovať?

Pokiaľ to väzňom dovoľoval zdravotný stav, museli vo výkone trestu pracovať. Možnosti mimopracovných aktivít sa v jednotlivých väzniciach líšili – niektoré boli vedením jednotlivých táborech a väznic tolerované, ale kvôli mnohým iným boli väzni trestaní. O väčšine nepovolených aktivít vieme predovšetkým z rozprávania bývalých väzňov. Medzi najbežnejšie činnosti počas pracovného voľna (predovšetkým obdobie medzi večerou a večierkou) patrilo čítanie kníh. Knižnice väznic, trestných ústavov a pracovných útvarov boli po februári roku 1948 silne redukované, boli z nich odstránené diela mnohých autorov, ktoré nový režim označoval za „nepriateľské“ či „protiľudové“, vyradená bola náboženská literatúra, jazykové učebnice a pod. Naopak doplnená bola literatúra propagujúca komunistický režim a jeho ideológiu. Aj keď sa väzni nemohli zúčastniť náboženských obradov (v roku 1950 boli zavreté väzenské kostoly a kaplnky) a v rámci osvetovej činnosti bol propagovaný ateizmus, vieme, že náboženský život hral vo väzniciach veľmi dôležitú rolu. Tajné omše, ktoré slúžili uväznení kňazi, pomáhali mnohým ľuďom v žalári znášať ich útrapy. Mnoho bývalých politických väzňov veľmi rado spomína na tzv. väzenské univerzity. V provizórnych podmienkach sa od svojich spoluväzňov učili cudzie jazyky, antickú, svetovú, českú a slovenskú históriu, prírodné vedy a pod. „Prednášajúci“ boli väčšinou uväznení kňazi, predstavitelia mužských rehoľných rádov, spisovatelia, novinári a vysokoškolskí profesori. Výnimočne sa zachovali i kresby, básne či poviedky, ktoré vznikli v dobe väznenia. V trestaneckých pracovných táborech pri uránových doloch vznikali (hlavne v niektorých priaznivejších obdobiach) športové krúžky – medzi odsúdenými sa veľkému úspechu tešili futbal, basketbal, volejbal, stolný tenis a šach. Pre politických väzňov bola v priebehu celého väznenia dôležitá vzájomná solidarita, ktorá im pomáhala prekonávať najťažšie chvíle.

6. Ako sa bachari v týchto väzniciach chovali k politickým väzňom?

Príslušníci, ktorí strážili väznice a tábory v 50. rokoch, patrili vo veľkej väčšine k fanatickým stúpencom komunistického režimu. Rekrutovali sa často z nižších sociálnych vrstiev a politických odporcov komunizmu pod vplyvom vtedy panujúcich ideologických schém vnímali ako svojich „triednych nepriateľov“. Preto s nimi často zachádzali oveľa horšie než s kriminálnymi väzňami alebo s tzv. väzňami retribučnými, teda s ľuďmi, ktorí boli odsúdení po vojne za aktívnu podporu nacistického okupačného režimu. Sú známe tiež prípady, keď bachari podporovali konflikty a bitky medzi politickými a kriminálnymi väzňami. Tiež sa stávalo, že bývalí kolaboranti pri prizieraní sa strážcov šikanovali vo väzení svojich niekdajších odporcov z protinacistického odboja.

7. Bol niekto z bacharov odsúdený za týranie väzňov?

Po roku 1989 síce niekoľko bacharov z väzenských zariadení 50. rokov stálo pred súdom, ale nikto z nich nebol právoplatne odsúdený. Stíhanie niekdajšieho veliteľa väzenského tábora Vojna u Příbrami Jaroslava Duba bolo zastavené. Rovnako dopadlo stíhanie Bohumíra Vlačiha, ktorý sa pokúsil zastreliť politického väzňa Jaroslava Lukeša, utekajúceho z uránového lágra na Jáchymovsku. Vlačiha sa pred súdom hájil tvrdením, že výstrel z jeho zbrane vyšiel na chyteného a znehybneného väzňa samovoľne. Odsúdení tak boli len niektorí vyšetrovatelia ŠtB, príslušníci pohraničnej stráže či bývalá prokurátorka Ľudmila Brožová-Polednová, ktorá figurovala v procese s Miladou Horákovou (viď. Prípad Dr. Horáková).

8. Koľko politických väzňov v československých väzeniach zomrelo? Spáchali niektorí z nich samovraždu?

Presný počet politických väzňov, ktorí zomreli v komunistických väzniciach a pracovných táboroch, bohužiaľ zatiaľ nepoznáme, lebo tu narážame na rovnaké problémy ako pri stanovení celkového počtu politických väzňov. Historici dnes odhadujú, že v dôsledku ťažkých podmienok a zlého zaobchádzania zomrelo v 50. rokoch celkovo asi 7000 politických väzňov. Medzi nimi bolo i niekoľko významných predstaviteľov československého verejného života. Niektorí väzni neunesli ťažké podmienky v náprav-

ných zariadeniach a siahli si na život. V niekoľkých prípadoch, oficiálne označených za samovraždy, však panujú pochybnosti. Je tu podozrenie, že vyšetrovatelia a bachari mohli týmto spôsobom zakrývať svoje násilné metódy a zločiny.

9. Prečo si niektorí väzni neodpykali celý trest a boli prepustení skôr?

S postupnou liberalizáciou komunistického režimu, ktorá sa začala v roku 1956 „odhalením“ kultu osobnosti J. V. Stalina na XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, začalo byť zrejme, že lipnutie na vykonštruovaných obvineniach, vynútených brutálnymi vyšetrovacími metódami, je naďalej neudržateľné. Bol tak započatý proces rehabilitácie politických väzňov komunizmu. Ako prví boli z väzenských zariadení prepustení ľudia odsúdení v procesoch s príslušníkmi KSČ, aj keď im boli krátko predtým vymerané vysoké tresty. Väčšina nekomunistických politických väzňov ich nasledovala až na prelome 50. a 60. rokov. Kľúčová bola v tomto ohľade amnestia vyhlásená v máji 1960 k 15. výročiu oslobodenia Československa, na základe ktorej opustili väznice a pracovné tábory tisíce väzňov. I po tejto udalosti však zostali za mrežami politickí väzni, napríklad ľudia odsúdení v procese s Miladou Horákovou boli prepustení v rokoch 1962–1963. Politickí väzni sa v Československu nachádzali aj v reformnom roku 1968 – s požiadavkou ich prepustenia vystúpila napríklad v dobe tzv. pražskej jari katolícka cirkev. Súdna rehabilitácia, ktorá sa začala práve v roku 1968, však bola s príchodom vojsk Varšavskej zmluvy zastavená. K jej presadeniu došlo až po novembri 1989.

10. S čím sa museli väzni najčastejšie vyrovnávať po prepustení na slobodu?

Politickí väzni sa po prepustení na slobodu museli vyrovnávať s niekoľkými problémami a komunistický režim sa im snažil ich návrat do spoločnosti čo najviac sťažiť. V dôsledku zlých podmienok v žalári a vinou ťažkej práce sa často vracali s podlomeným fyzickým i psychickým zdravím. Niektorí z nich sa nemali kam vrátiť (bol im skonfiškovaný majetok, mnohokrát členovia ich rodín zomreli či boli presídlení). Ďalším sa počas väznenia rodina rozpadla alebo si po dlhej dobe odlúčenia zložito hľadali cestu k svojim partnerom a deťom. Bývalí väzni nemali po prepustení žiadne finančné prostriedky a prácu hľadali len ťaž-

ko – napríklad stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaní ľudia mali mizivú šancu vrátiť sa k svojmu odboru. Boli nútení žiť sa ťažkou manuálnou prácou, väčšinou zle platenou. Často i na svojich nových pracoviskách boli vystavení ústrkom a ponižovaniu. Len malej časti bývalých väzňov sa podarilo nájsť pracovné uplatnenie zodpovedajúce aspoň čiastočne ich vzdelaniu. Zatknutí študenti nedostali príležitosť doštudovať svoj odbor a po návrate z väzenia na nich čakala ešte povinná vojenská služba. Ľuďom v dôchodkovom veku nebol priznaný dôchodok, na ktorý mali nárok, prípadne im bol priznaný taký nízky, že nepokrýval životné minimum. Mnohí z prepustených väzňov zostávali v očiach komunistického režimu „neprevychovanými triednymi nepriateľmi“ a i po rokoch boli sledovaní. V prípade, že boli prepustení na amnestiu, zvyšok trestu sa im automaticky neodpustil – s prepustením na slobodu sa spájala podmienka beztrestnosti v priebehu ďalších niekoľko rokov. Časť bývalých politických väzňov bola opakovane perzekvovaná, niektorí radšej zvolili na konci 60. rokov (i v súvislosti s okupáciou Československa v roku 1968) emigráciu.

Odpovede vypracovali:

Petr Koura, historik (3, 5, 6, 7, 8, 9); Tomáš Bursík, historik (1, 2, 4, 10)

Literatúra:

- BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Paseka, Praha–Litomyšl 2001.*
- BURSÍK, Tomáš: *Osud odbojové organizace Černý lev 777. Příspěvek k historii ozbrojeného odporu proti komunistickému režimu v Československu. OABS MV, Praha 2007.*
- BURSÍK, Tomáš: *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2006.*
- CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci. Karolinum, Praha 1999.*
- DOLEŽAL, M.: *Proti zlému krumpáč a lopata. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006.*
- GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Žalářování, pronásledování a zneuznaní. MU, Brno 1997.*
- HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí. Univerzum, Praha 1990.*
- KAPLAN, Karel, PACL, V.: *Tajný prostor Jáchymov. Actys, České Budějovice 1993.*
- KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Doplněk, Brno 1999.*
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce. Mladá fronta, Praha 1993.*
- KOL. AUTORŮ: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí. Ministerstvo obrany, Praha 2007.*
- KÝR, Aleš: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. Slezské zemské muzeum, Opava 2002.*
- PALKOSKOVÁ-WIESENBERGEROVÁ, Albína: *Tři životy – osudy žen staropražského rodu. Pluto, Praha 1998.*
- PECKA, Karel: *Motáky nezvěstnému. Atlantis, Brno 1990.*
- PETRÁŠOVÁ, Ludmila: *Vězeňské tábory v Jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In: Sborník archivních prací, roč. 44, 1994, č. 2.*
- ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky. Orbis, Praha 1991.*
- ZÁBRANOVÁ, Jiřina: *Ohlédnutí. Torst, Praha 1994. FILM*

STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA DÔSTOJNOSTI

Olga Sommerová

ČR, 2010, 22 min.

Počas rokov 1949–1950 bola „odstránená“ polovica dôstojníckeho zboru československej armády. Tisíce vojakov bolo uväznených, niekoľko desiatok popravených. Spoločnosť, ktorá dopustí likvidáciu svojich dôstojníkov a generálov, stráca dôstojnosť.

Snímka približuje osudy plukovníka Luboša Hrušku a generálmajora Miroslava Káču. Vo filme sa ďalej objaví plukovník Julian Slepecký a generálporučík Tomáš Sedláček. Všetci boli komunistickým režimom na dlhé roky uväznení. Pre svoje pevné zásady a averziu k nastupujúcemu totalitnému režimu boli vládnuou mocou odprataní do tých najťažších žalárov. „Bola to univerzita života, rozhodne túto skúsenosť neľutujem,“ vraví vo filme Luboš Hruška, ktorému všetky útrapy pomohla prekonať objavená viera a ktorý v invalidnom dôchodku vytvoril rozsiahlu meditatívnu záhradu s krížovou cestou koncipovanú ako Pamätník obetiam zla. „Keď sa raz človek otvorene postaví proti zlu, urobí to i druhýkrát,“ hovorí Miroslav Káča, ktorému vojenská česť nedovolila nečinne prihliadať nespravodlivostiam páchaným u nás v mene komunizmu. V závere sa tiež vyslovuje ústami svojich aktérov nad zarážajúcou skutočnosťou, že dodnes neboli odsúdení vinníci týchto zločinov proti ľudskosti. b

VLASTNÝ NÁZOR

Likvidácia vojnových hrdinov v Československu v 50. rokoch minulého storočia

CIELE:

- vedieť formulovať svoje názory a argumentovať
- porozumieť textu a poznať dôvody, ktoré viedli komunistický režim k likvidácii vojnových hrdinov

ČAS: **35** minút

POMÔCKY:

- **MATERIÁL** – text Režim likvidoval vojnových hrdinov (pre každého žiaka)
- list papiera pre každého žiaka
- písacie potreby

POSTUP:

1. Každý žiak dostane **MATERIÁL** – kópiu textu –, ktorý si prečíta a vyberie si vetu alebo pasáž, ktorá ho niečím zaujala.
2. Vybranú vetu, prípadne pasáž, doslova prepíše na voľný list papiera. Na druhú stranu k tejto časti textu napíše žiak svoj komentár. Žiaci sa môžu ľubovoľne vyjadriť, text rozviesť, zdôvodniť svoje zásahy, pripojiť vlastný názor alebo len napísať, prečo si túto časť vybrali. Text by mal byť formulovaný v súvislých vetách.
3. Vyzveme žiakov, aby svoj citát prečítali spolužiakom. Po prečítaní sa k danej časti textu vyjadrujú ostatní a zároveň odhadujú, prečo si túto časť ich spolužiak vybral. Potom má slovo žiak, ktorý citát vybral. Prečíta svoj komentár.
4. Pokračuje ďalší žiak, ktorý vybral inú časť textu. Pokračuje sa dovedy, kým sa žiaci nevystriedajú alebo kým sa nevyčerpajú citácie.

REFLEXIA:

V reflexii spoločne diskutujeme o tom, ako žiaci porozumeli textu, či im debata odhalila nejaké nejasnosti, či svoj názor počas aktivity zmenili, či ich niečo prekvapilo a pod.

ZDROJ:

Aktivita je aplikáciou vyučovacej metódy *Posledné slovo patrí mne* (Kolektív autorů: Sborník lekcí s využitím metod aktivního učení. o. s. Kritické myšlení, Praha 2007.)

Režim likvidoval aj vojnových hrdinov

Plukovník Luboš Hruška sa v roku 1949 ako mladý armádny dôstojník pokúsil prejsť cez hranice na Západ, ale chytila ho hliadka. Bol odsúdený na osemnásť rokov väzenia, odsedel si viac než polovicu trestu a prešiel mnohými nápravnými zariadeniami. V jednom z posledných rozhovorov rozprával, ako ho na začiatku päťdesiatych rokov eskortovali z Plzne-Borů do armádneho väzenia v Opave: „Zrazu počujem vyvolávať: Kutlvašr, Janoušek... Mená asi siedmich generálov. Potom prišli mená nižších šarží a nakoniec bachar zavolať Hruška. Otvoril celu a hovorí: ‚Zbaľ si všetko, nájdi si svoj batoh a preleč sa.‘ Pozerám – na chodbe bolo okolo štyridsať dôstojníkov prezlečených do uniforiem, potrhaných, s odtrhnutými výložkami. Vtedy som si hovoril: Čo je toto za režim, keď likviduje hrdinov, ktorým sme zaviazaní úctou za oslobodenie od nacistov?“

Na vysvetlenie: generál Karel Kutlvašr za vojny pôsobil v odboji a stál na čele Pražského povstania – po roku 1948 bol odsúdený na doživotie. Generál Karel Janoušek viedol po nacistickej okupácii letecký odbor československej vojenskej správy vo Francúzsku, následne odišiel do Británie a získal okrem iného hodnosť vicemarála Royal Air Force. Aj on bol za komunizmu odsúdený na doživotné väzenie.

Hruškova spomienka je veľmi výstižná. Práve na osudoch vojakov totiž vidno, že pofebruárový režim sa v Československu presadzoval tvrdo, bezohľadne a cynicky a že „vyššie idey“ v tom presadzovaní hrali nulovú úlohu. Vojaci, ktorí preukázali v boji proti nacizmu nielen výnimočnú odvahu, ale i vernosť slobode a demokratickej myšlienke, boli určení na likvidáciu. Dalo sa predpokladať, že Gottwalda a jeho súdruhov nielen nebudú podporovať, ale skôr či neskôr proti KSČ aktívne vystúpia. Boli to „prirodzení nepriatelia“ – nebojovali proti jednej totalite len preto, aby sa potom nečinne prizerali nástupu ďalšej.

Stranícky aparát sa na zásah proti nepohodlným dôstojníkom začal pripravovať dávno pred februárovým pučom. Už v roku 1945 vzniklo tzv. Obranné spravodajstvo riadené Bedřichom Reicinom, agentom sovietskeho NKVD. Z Reicina sa potom stala ústredná postava teroru. Publicista Tomáš Vlček uzatvára na serveri www.totalita.cz: „V čs. armáde sa od 28. februára 1948 rozpútal doslova hon na čarodejnice, zameraný v prvej fáze na velitelskú (vtedy ‚západnú‘) elitu čs. letectva, a to podľa dopredu pripraveného zoznamu. V štyroch tzv. očistných akciách bolo v rokoch 1948–1950 prepustených z čs. armády: 57 generálov, 207 plukovníkov, 511 podplukovníkov, 634 majorov.“

Najvyššie postavení dôstojníci boli zatýkaní hneď po februári 1948, ale čistky a kriminalizácia pokračovali zhruba do roku 1956. Vojaci obviňovaní z velezrady, špionáže a ďalších „zločinov“ plnili väznice a pracovné tábory, vyšetrovaní (tj. vystavení všetkým formám mučenia) boli veľmi často v hradčanskom „domčeku“, eštébáckej úradovni blízko pražskej Lorety, ktorej vládol sadistický štábný kapitán František Pergl. Generál Miroslav Kácha, odsúdený ako dôstojník roku 1949 na trest smrti zmiernený na doživotie, naňho spomína: „Bol to známy surovec a možno povedať vrah, pretože mal na svedomí mnoho životov. Keď ma po zatknutí priviezli, spravil mi výhražnú prednášku. Na stene kancelárie mal citát: ‚So zradcami nie je a nebude zľutovania.‘ Pretože bola nedela, odišiel. Ja som zostal a počul som hudbu loretánskych zvončekov.“ Tá hudba generálovi Káchovi potom hrala, keď ležal zmučený v cele, a hrala i desiatkam ďalších väzňov. Bola to mariánska pieseň Tisíckrát pozdravujeme teba...

V Zborníku Archívu bezpečnostných zložíek sa možno dočítať, že západní letci (veteráni z RAF) „...boli v Československu zaradení do skupiny tzv. bývalých ľudí. Týmto neuveriteľným výrazom označila Štátna bezpečnosť tých, ktorých považovala za nebezpečných pre komunistický režim... Označenie ‚bývalí ľudia‘ používala ŠtB približne do polovice 60. rokov, keď bolo nahradené termínom ‚nepriateľské osoby‘“.

V krimináloch ale nekončili len „západáci“, ako napríklad generál Pernický, alebo mladí dôstojníci zapojení do odboja. Mnohí ľudia si myslia, že vojaci z východného frontu tvorili komunistickú armádu a predstavovali akýsi „červený monolit“. Opak dokazuje napríklad príbeh Pravomila Reichla či osud divízneho generála Heliodora Píka, ktorý bol popravený v júni 1949. Armádny generál Ludvík Svoboda, v rokoch 1948–1950 minister obrany a neskôr i čs. prezident, pre „svojich“ východných vojakov neurobil takmer nič. Mal strach z Reicina, z ktorého sa stal akýsi „tieňový minister obrany“ – a ochotne sa mu podriaďoval, čo malo pre armádu pochopiteľne desivé dôsledky.

Zdroj: Drda, A: *Príběhy bezpráví, kapitoly z československých dějin 1948–1989. Člověk v tísni, o. p. s., Praha 2008*

1. Ako a kde dôstojníci z filmu získali svoje vojenské hodnosti?

Všetci dôstojníci uvedení vo filme boli po určitú dobu svojho života aktívnymi profesionálnymi vojakmi. Ppl. Luboš Hruška a generálmajor Miroslav Kácha vstúpili do služieb československej armády až po skončení druhej svetovej vojny a vojenské hodnosti získali v priebehu rokov 1945–1948, často ako absolventi vtedajších vojenských škôl. Všetci spomenutí dôstojníci boli odsúdení komunistickým režimom na dlhoročný žalár a v rámci trestu im boli tiež odňaté ich dôstojnícke hodnosti. Rehabilitovaní boli až po roku 1989, keď im bola ich hodnosť opäť navrátená, a za mimoriadne zásluhy v boji o národnú samostatnosť boli povýšení do terajších hodností.

2. Stávalo sa, že by komunisti niekoho „zlomili“ a ten „stratil dôstojnosť“?

Určite sa také prípady stali. Komunistickí vyšetrovatelia sa totiž často snažili zatknutých odporcov nielen donútiť k priznaniu skutočnej „protištátnej“ činnosti, ale po vytvorení konštrukcie politického procesu aj k priznaniu činov, ktorých sa nikdy nedopustili. Jeden československý dôstojník, účastník protinacistického aj protikomunistického odboja to vyjadril slovami, že nacisti ho mučili preto, aby povedal pravdu, zatiaľ čo komunisti ho nútili, aby povedal lož. Práve psychologické zlomenie osobnosti vyšetrovaného bolo základným predpokladom pre neskoršie priznanie nikdy nespáchaných previnení. Tieto situácie sú dopodrobna opísané napríklad v Solženicynovom diele Súostrovie gulag.

Odpovede vypracoval:

Petr Koura, historik

Literatúra:

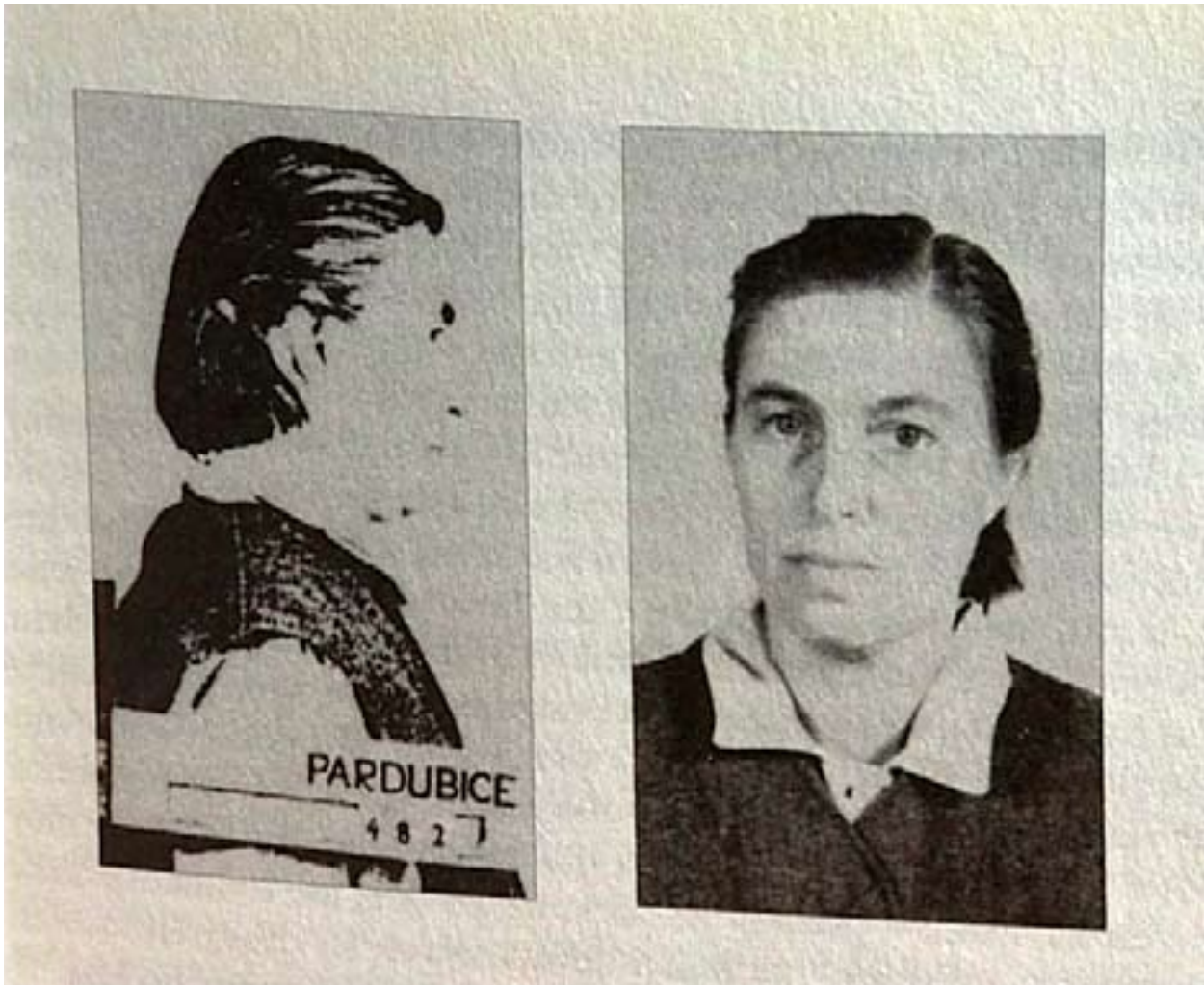
BARTOŠEK, K.: Český vězeň. Svědectví politických vězenkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých. Paseka, Praha 2001.

BURSÍK, T.: Ztratili jsme mnoho času, ale ne sebe! Životy politických vězenkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, Praha 2006. DOLEŽAL, M.: Proti zlému krumpáč a lopata. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006.

KAPLAN, K., PAČL, V.: Tajný prostor Jáchymov. Actys, České Budějovice 1993. KOL. AUTORŮ: Československá armáda v prvním poválečném desetiletí. Ministerstvo obrany, Praha 2007.

PEČKA, K.: Motáky nezvěstnému. Atlantis, Brno 1990.

ŠIMKOVÁ, D.: Byly jsme tam taky. Karavana, Praha 2007.

STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA SLUŠNOSTI

Olga Sommerová

ČR, 2010, 22 min.

Snímka ukazuje, ako brutálne zaobchádzal komunistický režim s triednymi nepriateľmi z radov žien. Ani primárny biologický inštinkt, ktorý väčšine zvieracích druhov nedovolí napadnúť samičku, nezabránil väzňateľom, aby so ženami zaobchádzali rovnako kruto ako s mužmi. Spoločnosť, ktorá dovoľí, aby sa ublížilo ženám, stráca podľa tvorcov snímky slušnosť.

Film začína príbehom Dagmar Skálovej. Už od detstva bola členkou Sokola, kde spoznala i svojho budúceho manžela. Spolu sa potom aktívne venovali výchove mladých skautov, s ktorými v roku 1949 zorganizovali demonštráciu proti narastajúcemu komunistickému bezpráviu. Vzápätí bola pani Skálová zatknutá, a aby mladých skautov ochránila, vzala zodpovednosť za celú akciu na seba. Počas výsluchov ju vyšetrovatelia niekoľkokrát zbili do bezvedomia. Nakoniec bola odsúdená na doživotie a vo väzení strávila šesťnásť rokov. Ludmila Šeflová, narodená v roku 1934, pochádza z rodiny statkárov. Už v roku 1948 bol zatknutý jej otec a onedlho i ona sama. Za údajnú velezradu a protištátnu činnosť bola odsúdená na desať rokov. V dokladoch mala uvedené, že je zločinec prvej kategórie a jej návrat je nežiaduci. Podľa toho sa k nej vo väzniciach chovali. Takto sa k praktikám svojich väzňateľov vyjadruje Dagmar Skálová: „pri výsluchu som neplakala, ale hanbila som sa za tých chlapov, ktorí sa nehanbili týrať ženu“.

UŽ SA NEMALI VRÁTIŤ

Osudy žien nespravodlivo odsúdených komunistickým režimom

CIELE:

- oboznámiť sa s osudmi nespravodlivo súdených a väznených ľudí v 50. rokoch minulého storočia v komunistickom Československu
- uvažovať o vplyve väznenia na ich život

ČAS: 30 minút (15 minút pred filmom, 15 minút po filme)

POMÔCKY:

- veľký hárok papiera pre každú skupinu
- písacie potreby

POSTUP:

1. Rozdelíme žiakov do skupín zhruba po päť, každá skupina dostane veľký hárok papiera.
2. Napíšeme na tabuľu centrálnu časť myšlienkovvej mapy, od ktorej budú žiaci rozvíjať svoje úvahy: Akým spôsobom ovplyvní pobyt vo väzení život mladého dievčaťa, ktoré bolo vo veku dvadsaťjeden rokov nespravodlivo odsúdené a desať rokov väznené? Vysvetlíme postup pri práci s myšlienkovou mapou (pozri Metódy interaktívneho vyučovania).
3. Žiaci majú za úlohu zamyslieť sa nad tým, akým spôsobom môže život mladého človeka ovplyvniť, keď je nespravodlivo odsúdený a dlhodobo uväznený.
4. Necháme skupinám asi 8 minút na diskusiu a vypracovanie mapy.
5. Potom jednotlivé skupiny svoje myšlienkové mapy predstavia.
6. Premietneme film.
7. Po projekcii žiaci pracujú opäť v pôvodných skupinách. Každá skupina si vyberie jednu zo žien, ktorej osud bol vo filme zachytený (prípadne môžeme sami priradiť každej skupine jednu z protagonistiek).
8. Žiaci sa zamerajú na osud vybranej ženy. Pracujú s vytvorenou myšlienkovou mapou a dopĺňajú ju o informácie, ktoré získali o konkrétnom osude z filmu.

REFLEXIA:

Pri záverečnej reflexii predstavia jednotlivé skupiny ostatným svoje myšlienkové mapy. Popíšu, či sa ich predpoklady zhodujú s tým, čo protagonistky filmu hovorili. Diskutujeme o tom, čo žiaci zistili o osudoch bývalých politických väzenkýň, ako sa ženy s väznením vyrovnali a ako sa na dobu svojho väznenia pozerajú dnes.

1. Z akých zločinov boli obvinené ženy, o ktorých hovorí film? Podieľali sa na nejakých aktivitách proti komunistickému režimu?

Dagmar Skálová sa v mladosti prihlásila ku skautskému hnutiu, kde pôsobila pod prezývkou Rakša. V máji 1949 sa zapojila do prípravy ozbrojeného prevratu, ktorý mal za cieľ zvrhnutie komunistického režimu. Jej úlohou bolo priviesť do hnutia mladých skautov, ktorí mali plniť úlohu spojok, ale celá akcia bola tesne pred vypuknutím prezradená. Dodnes nie je jasné, akú úlohu v príprave prevratu zohrali agenti Štátnej bezpečnosti. V nasledujúcich súdnych procesoch padlo niekoľko rozsudkov smrti. Dagmar Skálová vzala pred súdom vinu na seba a niekoľko mladých ľudí tým zachránila od dlhodobého väznenia. Sama bola odsúdená na doživotie. Vzhľadom na jej neústupné a statočné správanie v dobe väznenia sa na ňu nevzťahovali veľké amnestie zo začiatku 60. rokov a na slobodu sa dostala až po šiestnástich rokoch. V roku 1968 sa aktívne podieľala na vzniku a činnosti združenia bývalých politických väzňov K231 a v roku 1997 jej prezident republiky udelil Rád T. G. Masaryka. Ludmila Šeflová bola spoločne so svojim otcom obvinená zo stykov s agentom západných spravodajských služieb. Bola odsúdená na desať rokov väzenia, po odvolaní jej bol rozsudok zmiernený na sedem rokov. Jej otec bol odsúdený na trinásť rokov. Z väzenia bola prepustená po piatich rokoch. Postihnutí boli i ďalší členovia jej rodiny – brat musel nastúpiť k Pomocným technickým práporom a matka bola nútená vystáť sa z gazdovstva. To bolo skonfiškované a pripadlo vznikajúcemu JRD, do ktorého predtým rodina Šeflovcov odmietla vstúpiť. Proces so Šeflovcami bol jedným z mnohých, ktoré mali zlikvidovať gazdov a urýchliť kolektivizáciu.

Odpovede vypracoval:

Tomáš Bursík, historik

Literatúra:

- BARTOŠEK, Karel: Český vězeň. Paseka, Praha–Litomyšl 2001.
- BURSÍK, Tomáš: Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2006.
- BURSÍK, Tomáš: Osud odbojové organizace Černý lev 777. Příspěvek k historii ozbrojeného odporu proti komunistickému režimu v Československu. OABS MV, Praha 2007.
- CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci. Karolinum, Praha 1999.
- GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: Žalářování, pronásledování a zneuznaní. MU, Brno 1997.
- HEJL, Vilém: Zpráva o organizovaném násilí. Univerzum, Praha 1990.
- KAPLAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Doplněk, Brno 1999.
- KAPLAN, Karel: Nekrvavá revoluce. Mladá fronta, Praha 1993.
- KÝR, Aleš: Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. Slezské zemské muzeum, Opava 2002.
- PALKOSKOVÁ-WIESENBERGEROVÁ, Albína: Tři životy – osudy žen staropražského rodu. Pluto, Praha 1998.
- PECKA, Karel: Motáky nezvěstnému. Atlantis, Brno 1990.
- PETRÁŠOVÁ, Ludmila: Vězeňské tábory v Jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In: Sborník archivních prací, roč. 44, 1994, č. 2.
- ŠIMKOVÁ, Dagmar: Byly jsme tam taky. Orbis, Praha 1991.
- ZÁBRANOVÁ, Jiřina: Ohlédnutí. Torst, Praha 1994. FILM

STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA TRADÍCIE

Olga Sommerová

ČR, 2010, 22 min

V 50. rokoch bolo vo vtedajšom Československu vŕstahovaných z rodových hospodárstiev okolo 5000 sedliackych rodín. Všetkým bol postupne zabavený všetok majetok a mnoho ich bolo uväznených. Spoločnosť, ktorá ničí sedliacke rody, stráca svoju tradíciu.

Ladislav Křivánek bol zatknutý na začiatku roku 49 a obvinený z ukrývania zločincov. Nakoniec dostal 16 rokov za velezradu – keď ho po desiatich rokoch prepustili, jeho deti už boli dospelé a všetka pôda pripadla poľnohospodárskemu družstvu. Takto spomína na vznik družstiev: „Poľnohospodári sú spojení s pôdou pupočnou šnúrou a tú šnúru sa komunistom podarilo prestrihnúť“. Rodina Bohumila Louckého vlastnila po vojne hospodárstvo s päťdesiatimi hektármi pôdy. V roku 1950 im komunisti zobrali traktor a všetky ostatné poľnohospodárske stroje a zároveň predpísali povinné dávky, ktoré mali odvádzať štátu, ktoré však neboli schopní plniť. Otecka zavreli na 6 rokov do väzenia a Bohumila Louckého poslali na dva roky do uránových baní. Obaja sa už nesmeli vrátiť do svojej rodnej dediny. „Vystáhovanie je hrozná vec, keď k vám niekto príde a povie: tebe všetko prepadlo, ty už nič nemáš“, spomína. **p**

ZNÁRODNENÉ

Príbehy nehnuteľností znárodnených po roku 1948 a osudy ich majiteľov

CIELE:

- vcítiť sa do osudov ľudí, ktorým bol v období komunistického Československa zabavený majetok

ČAS: **45** minút

POMÔCKY:

- PRACOVNÝ LIST (historická a súčasná fotografia zámku Zvěstov) pre každú skupinu
- písacie potreby

POSTUP:

1. Rozdelíme žiakov do skupín po piatich až siedmich, v ktorých budú pracovať v priebehu celého projektu, a do každej dáme jeden PRACOVNÝ LIST s historickou a súčasnou fotografiou zámku Zvěstov.
2. Žiaci v skupinách vyplnia pracovný list a potom si skupiny predstavia svoje výsledky.
3. Nasleduje projekcia filmu Stratená duša národa – Strata tradície.
4. Vysvetlíme žiakom, že budova na obrázku, rovnako ako hospodárstvo pamätníkov vo filme, bola jednou z mnohých nehnuteľností, ktoré boli v Československu znárodnené. Vyzveme žiakov, aby si skúsili predstaviť, že by ich rodine štát zobral nehnuteľnosti, ktoré vlastní (dom, byt) a donútil ich odsťahovať sa na druhý koniec krajiny, kde nikoho nepoznajú.

REFLEXIA:

Pri reflexii formou diskusie necháme žiakov hovoriť o tom, ako sa skutočný dôvod devastácie zámku – teda jeho znárodnenie líši od toho, čo si zapísali pred sledovaním filmu do Pracovného listu.

POPÍŠTE MAXIMÁLNE DESIATIMI SLOVAMI, AKO NA VÁS PÔSOBÍ TÁTO FOTOGRAFIA:

POPÍŠTE MAXIMÁLNE DESIATIMI SLOVAMI, AKO NA VÁS PÔSOBÍ TÁTO FOTOGRAFIA:

OBE FOTOGRAFIE ZACHYTÁVAJÚ ROVNAKÚ BUDOVU, ALE V RÔZNEJ DOBE. UVEĎTE DÔVODY, PREČO SA ZÁMOK MOHOL DOSTAŤ DO ZLÉHO STAVU:

1. Čo je to znárodnenie a ako prebiehalo?

Československá vláda už na začiatku leta roku 1945 realizovala konfiškáciu majetku nemeckých a maďarských priemyselníkov a poľnohospodárov. A samozrejme i českých a slovenských priemyselníkov a finančníkov, ktorí kolaborovali s nacistami. Ďalej podľa znárodňovacích dekrétov prevzal československý štát všetky zbrojovky, doly, železiarne, valcovne, farmaceutické podniky a cukrovary, ďalej banky a poisťovne. Ale okrem toho znárodnenie zasiahlo podniky podľa počtu zamestnancov, väčšinou nad 500 ale v konkrétnych prípadoch i nad 200 či nad 150 zamestnancov. Vtedy bolo znárodnených vyše 3000 podnikov. K ďalším veľkým konfiškáciám a zoštátňovaniu priemyslu dochádzalo po komunistickom puči vo februári 1948. Komunisti chceli zlikvidovať súkromný sektor. Možno vidieť, že na prelome rokov 1951–1952 súkromný sektor takmer vymizol. Súkromní podnikatelia a drobní živnostníci sa stali cieľom mimoriadneho tlaku komunistického režimu.

2. Ako je možné, že štát „zobral“ roľníkom a priemyselníkom ich majetok?

V parlamentných voľbách v roku 1946 komunisti sľubovali, že kolchozy sa u nás budovať nebudú. Po komunistickom puči vo februári roku 1948 však vidiek nemohol odolať atmosfére strachu. Už v novembri 1948 boli definované hlavné ciele komunistickej politiky na vidieku: a) obmedzovať tzv. kapitalistické živly na vidieku; b) rozšíriť a budovať poľnohospodárske družstevníctvo; c) budovať veľkovýrobu na poľnohospodárskych gazdovstvách. Komunisti sa snažili vidiek úplne ovládnuť, rozprášiť sedliacku spolupatričnosť, postaviť jednotlivých sedliakov proti sebe, a potom ich zlikvidovať. Tento cieľ však bol maskovaný rečami o efektívnosti, pomoci malým a stredným roľníkom, zvyšovaní produktivity práce, myšlienke združstevňovania a pod. V rámci tzv. Akcie kulak bolo len do júla roku 1953 vysídlených 1248 rodín sedliakov. Iné údaje uvádzajú, že od októbra roku 1951 do začiatku roku 1954 bolo presídlených dokonca 3 až štyri tisíc rodín. Deti postihnutých gazdov boli vylučované zo stredných a vysokých škôl.

Odpovede vypracoval:

Tomáš Bursík, historik

Literatúra:

HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Univerzum, Praha 1990.

KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Doplněk, Brno 1999.

KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993.

PALKOSKOVÁ-WIESENBERGEROVÁ, Albína: *Tři životy – osudy žen staropražského rodu*. Pluto, Praha 1998.

STRATENÁ DUŠA NÁRODA – STRATA VIERY

Olga Sommerová

ČR, 2010, 22 min

Komunistický režim sa hneď po svojom nástupe k moci snažil oslabiť pozíciu katolíckej cirkvi. Cirkev si ale právo na vieru uhájila i za najkrutejších podmienok a zo zápasu s komunistami vyšla naopak vnútorne posilnená. Zato spoločnosť, ktorá to dopustila, stráca vieru.

Vo filme sa stretne s kresťanskými duchovnými Václavom Vaškom, Annou Magdalénou Schwarzovou, ThDr. Otom Mádróm a arcibiskupom Karlom Otčenáškom, ktorí perzekúcie komunistov voči katolíckej cirkvi zažili na vlastnej koži. I napriek dlhoročnému väzneniu a ponižovaniu nestratili nič zo svojho kresťanského postoja, podľa ktorého je nutné milovať svojho nepriateľa a modliť sa, aby im Boh odpustil ich hriechy. Ota Mádr bol vysvätený za kňaza v roku 1942 a pôsobil ako farár. Zatknutý bol v roku 1951 a vo vykonštruovanom procese bol odsúdený za špionáž a velezradu, za čo mu hrozil trest smrti alebo doživotia. Podmienečného prepustenia sa dočkal po pätnástich rokoch. Karel Otčenášek bol vysvätený za biskupa tajne v apríli roku 1950, ale už pol roka nato bol zatkutý a odvezený do väzby, kde strávil bez obvinenia 20 mesiacov. Komunistickým režimom bol väznený až do roku 1962. „Hriešnika musíme milovať, aj keď jeho hriech musíme prenasledovať, nenávidieť a likvidovať,“ hovorí dnes na adresu svojich väzňateľov. **P**

KLÁŠTORNÉ NEBEZPEČENSTVO

Perzekúcia cirkví v Československu po roku 1948

CIELE:

- práca s dobovými materiálmi
- rozlíšiť rozdielny pohľad na situáciu 1948 na základe propagandistických materiálov
- pochopiť, ako fungujú historické a sociálne stereotypy

ČAS: **35** minút

POMÔCKY:

- MATERIÁL
- písacie potreby

POSTUP:

1. Vyzveme žiakov, aby skúsili definovať mnícha, jeho pravdepodobné vlastnosti, schému každodenného života. V určitom bode posúvame diskusiu otázkou: Čím mohli byť obyvatelia kláštorov nebezpeční pre komunistickú moc? Hypotézy vzídené z diskusie napíšeme na tabuľu.
2. Rozdelíme žiakov do skupín po 4–5, z ktorých každá dostane MATERIÁL. Ich úlohou je počas 7–10 minút pracovať na kľúčových otázkach uvedených na pracovnom liste.
3. Zástupca každej skupiny potom prezentuje ich odpoveď na jednu otázku. Skupiny sa striedajú.
4. Premietneme film.
5. Po skončení filmu zapíšeme prípadné otázky žiakov na tabuľu.

REFLEXIA:

Na záver hodiny spoločne hľadáme odpovede na zapísané otázky, sústredíme sa predovšetkým na otázku: Prečo bola cirkev pre komunistický režim taká nebezpečná? Aká je úloha cirkvi v súčasnom svete. Čo znamená pojem ateizmus?

V Brně dne 19. června 1949.

Úřední záznam.

Dne 19. června při slavnosti Božího Těla došel průvod z Nám. svobody na Zelný trh, kde byl postaven svatostánek. Když nábožensk é obřady u tohoto svatostánku již končily, otevřelo se okno v I poschodí domu čis. 12/14a v něm se objevil neznámý muž v koženém plášti pod nímž měl oblečeno kněžské roucho.

Mezi tím bylo již po bohoslužbách a účastníci odcházeli směrem k Petrovu. Neznámý hlasitě pronesl asi toto: Mluví ústy našeho pana arcibiskupa Berana. Tato řeč měla být pronesena věřícím a kaza telny. Bylo to však státními úřady zakázáno a proto využívám této pří ležitosti a poselství Vám tlumočím z tohoto místa. Při tom měl v ruce připravený pálaroh potisknutého papíru a počal z něho čísti.

V tom okamžiku jsem protlačil přítomnými shromážděnými občany vešel do domu a zjistil byt z jehož okna toto poselství bylo čteno. Nechal jsem dotyčeného celé poselství přečísti aby se předešlo ne předvidaným možným shluknutím a slyšením při ukončení jeho řeči tyto výroky. Nevěřte tomu, že někteří kněží podepisují jmény věřících prohlášení, že souhlasí s postojem dnešní vlády. Mezi tím vyhrnul rukáv a prohlásil, že byl za okupace 3 roky v koncentračním táboře vězněn a že si nenechá nikým poroučet, jen svým duchovním představeným, kterým mu je pražský arcibiskup. Na konec jménem arcibiskupa žehnal všem přítomným. Ti, kteří jeho proalov slyšeli řečnicku tleskali. Byli však mezi přítomnými také občané, kteří jeho počinání si proti vládě a štvavého obsahu pastýřského listu odsuzovali. Většina však ~~byl~~ souhlasila s projevem, lidé se počali kupiti pod okny a dveři vchodu domu a bylo pozorovati na nich odbojný postoj, jak jsem dodatečně zjistil při odchodu z domu.

V neznámém jsem zjistil Bohuslava B u r i a n a, nar. 16. 10. 1919 v Brně, kaplana církve fím. kat. ve Slavonicích, okr. Dačice, bytem ve Slavonicích, čis. 43. Při zjišťování a proti zajištění se nevzpíral.

Mezi tím přišel do téže místnosti ~~jakýsi~~ další neznámý muž u něhož jsem spatřil v ruce stejný pálaroh papíru, jaký jsem odebral Bohuslavu Burianovi. Žádal jsem neznámého, aby mně potisknutý papír vydal, když jsem se mu před tím představil jako bezpečnostní orgán. Tento papír byl rovněž pastýřský list, který mně neznámý nechtěl vydat. Na opětovné vyzvání, aby pastýřský list odevzdal, zmačka jej v ruce a prohlásil, že se nenechá nikým znásilnovati že je ve svobodné demo kratické republice. V neznámém byl zjištěn bratr Bohuslava Buriana Emil B u r i a n, nar. 3. 4. 1914 v Brně, dělník, bytem v Brně, Mendlovo nám. čis. 3. Oba jmenovaní byli předvedeni do úřadovny KVSTB v Brně. Cestou v autě mně potom Emil Burian pastýřský list vydal.

Oba jmenovaní byli předvedeni proto, protože hrozilo nebezpečí, že by ve svém trestném jednání pokračovali, případně mohli podnikiti věřící takovým způsobem k nějakým trestným činům.

Orgán č. 1299.

K. M. BRNO	K provedení
Doslo: 20. VI. 1949	oddě: <i>og</i>
Č. A. 27601	<i>Th.</i>
Přílohy: <i>potisknutý</i>	<i>og/10677/2</i>

Odřezání 2 zde
502045
Odshyprij.
20. 7. 49.

Th.
Th.

v Brne dňa 19. júna 1949.

Úradný záznam.

Dňa 19. júna pri slávnosti Božieho tela prišiel sprievod z Nám. slobody na Zelný trh, kde bol postavený svätostánok. Keď náboženské obrady pri tomto svätostánku už končili, otvorilo sa okno na I poschodí domu čísl. 12/14a v ňom sa objavil neznámy muž v koženom plášti, pod ktorým mal oblečené kňazské rúcho.

Medzitým bolo už po bohoslužbách a účastníci odchádzali smerom k Petrovu. Neznámy hlasno vyslovil asi toto: Hovorím ústami nášho pána arcibiskupa Berana. Túto reč mal predniesť pred veriacimi z kazateľne. Štátne úrady to však zakázali a preto využívam túto príležitosť a posolstvo Vám tlmočím z tohto miesta. Prítom mal v ruke pripravený polhárok potlačeného papiera a začal z neho čítať.

V tom okamihu som sa pretlačil cez prítomných občanov, vošiel som do domu a zistil byt, z okna ktorého bolo toto posolstvo čítané. Nechal som dotyčného celé posolstvo prečítať, aby sa predišlo nepredvídaným možným zhromaždeniam a počul som pri ukončení jeho reči tieto výroky. Neverte tomu, že niektorí kňazi podpisujú menami veriacich vyhlásenia, že súhlasia s postojom dnešnej vlády. Medzitým si vyhrnul rukáv a vyhlásil, že bol za okupácie 3 roky v koncentračnom tábore väznený a že si nenechá nikým rozkazovať, len svojím duchovným. Predstaveným, ktorým mu je pražský arcibiskup. Na konci menom arcibiskupa žehnal všetkým prítomným. Tí, ktorí jeho prejav počuli, rečníkovi tliekali. Boli však medzi prítomnými tiež občania, ktorí jeho počínanie proti vláde a štvavý obsah pastierskeho listu odsudzovali. Väčšina však súhlasila s prejavom, ľudia sa začali zhromažďovať pod oknami a pri vchodových dverách domu a bolo možné pozorovať na nich odbojný postoj, ako som dodatočne zistil pri odchode z domu.

Zistil, som, že neznámy bol Bohuslav Burian, nar. 16. 10. 1919 v Brne, kaplán cirkvi rím. kat. v Slavoniciach, okr. Dačice, bytom v Slavoniciach, čísl. 43. Pri zisťovaní totožnosti a proti zaisteniu sa nevzpieral.

Medzitým prišiel do rovnakej miestnosti ďalší neznámy muž, u ktorého som spozoroval v ruke rovnaký polhárok papiera, aký som odobral Bohuslavovi Burianovi. Žiadal som neznámeho, aby mi potlačený papier vydal, keď som sa mu predtým predstavil ako bezpečnostný orgán. Tento papier bol tiež pastiersky list, ktorý mi neznámy nechcel vydať. Na opätovné vyzvanie, aby pastiersky list odovzdal, stlačil ho v ruke a vyhlásil, že sa nenechá nikým znásilňovať, že je v slobodnej demokratickej republike. V neznámom bol zistený brat Bohuslava Buriana Emil Burian, nar. 3. 4. 1914 v Brne, robotník, bytom v Brne. Mendlovo nám. čísl. 3. Obaja menovaní boli predvedení do kancelárie KVŠTB v Brne. Cestou v aute mi potom Emil Burian pastiersky list vydal.

Obaja menovaní boli predvedení preto, lebo hrozilo nebezpečenstvo, že by vo svojom trestnom konaní pokračovali, prípadne mohli podnietiť veriacich takým spôsobom k nejakým trestným činom.

Orgán č. 1299

KĹÚČOVÉ OTÁZKY:

- Popíšte, čo sa odohralo v Brne na Zelném trhu dňa 19. júna 1949.
- Ako vysvetľuje orgán číslo 1299 svoje počínanie?
- Ako sa chovali bratia Burianovci a ako obhajovali svoje vystúpenie?
- Aká bola reakcia verejnosti?
- Nakoľko považujete správu za dôveryhodnú? Svoje stanovisko zdôvodnite.
- Akého „trestného konania“ sa Burianovci dopustili, k akým „trestným činom“ mohli „podnietiť“ veriacich?

1. Prečo bola cirkev pre komunistický režim taká nebezpečná?

Poslednou inštitúciou, ktorá po februári 1948 ešte stále odolávala komunistickej moci, bola katolícka cirkev. Na jej čele stál obľúbený arcibiskup Jozef Beran, bývalý politický väzeň, ktorý prežil koncentračný tábor v Dachau. Jeho odmietnutie podrobiť sa komunistickej požiadavke na vytvorenie „národnej“ cirkvi nezávislej na Vatikáne a jej prevedenie pod kontrolu Komunistickej strany Československa stávalo katolícku cirkev do úlohy oponenta komunistického režimu. V dobe stupňujúcich sa represíí režimu voči rôznym sociálnym a profesným skupinám sa k cirkvi primkli nielen veriaci, ale aj sympatizanti, čo bolo zrejme zvlášť podľa nárastu účastníkov omší a náboženských pútí.

2. Ako vyzerala represia režimu proti cirkvi?

So stupňujúcim sa medzinárodným napätím začal silnieť tiež štátny teror voči cirkvi. Komunisti rôznymi krokmi obmedzovali jej činnosť, úplne zlikvidovali cirkevné školstvo, redukovali a cenzurovali jej tlač, zatýkali kňazov a zakázali akékoľvek stretnutia veriacich mimo kostola bez úradného povolenia. Vlna útlaku vyvrcholila cirkevnými monsterprocesmi. V prvom z nich boli v apríli 1950 odsúdení predstavení a významní teológovia mužských rádov. Tento proces s názvom „Machalka a spol.“ mal pred verejnou slúžiť ako zdôvodnenie pripravovanej akcie „K“ (Kláštory). Jej cieľom bolo obsadiť cirkevné budovy, vystáňovať z nich rehoľné sestry a mníchov a raz a navždy ukončiť rehoľnú službu v Československu. Počas jedinej noci tak bolo prakticky zlikvidovaných dvadsaťosem cirkevných rádov a viac než 2300 mužov a žien násilne zbavených rehoľnej služby.

Odpoovede vypracovala:

Stanislava Vodičková, historička

Literatúra:

BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří: Katolícka cirkev v Československu 1945–1989. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007.

BULÍNOVÁ, Marie, JANIŠOVÁ, Milena; KAPLAN, Karel: Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951.

Edice dokumentů, svazek I. Církevní „šestka“, ÚSD – Doplněk, Brno, Praha 1994.

FIALA, Petr, HANUŠ, Jiří: Katolícka cirkev a totalitarismus v českých zemích.

Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 2001.

HANUŠ, Jiří, STŘÍBRNÝ, Jan: Stát a cirkev v roce 1950. Centrum pro studium

demokracie a kultury, Brno 2000.

KAPLAN, Karel: K politickým procesům v Československu 1948–1954. Ústav pro soudobé

dějiny AV ČR, Praha 1994.

KAPLAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956. Doplněk, Brno 1999.

KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim a politické procesy

v Československu. Barrister & Principal, Brno 2001.

RADY A ODPORÚČANIA PRE PRÁCU S DOKUMENTÁRNYM FILMOM

1. Pozrieť si film pred projekciou

Je dobré film vidieť pred plánovanou projekciou – potom je možné vybrať dokument tak, aby svojou náplňou, rozsahom i náročnosťou zodpovedal naladeniu a možnostiam triedy. Nestačí len prečítať synopsis: téma filmu je niekedy spracovaná náročnou formou, inokedy je pre niektoré skupiny študentov neúnosná dĺžka snímky alebo komplikovaná forma podania.

2. Prítomnosť asistenta

Pokiaľ sú aktivity, ktoré pre študentov chystáme, organizačne náročné, oplatí sa využiť v triede pomoc asistenta. Tým môže byť niekto z kolegov.

3. Pozor na očakávanie

Je dobré mať na pamäti, že predovšetkým spočiatku **nemusi výsledok projekcie zodpovedať našim očakávaniam**. Dôvodov môže byť niekoľko – výber nevhodného filmu, neochota alebo neschopnosť študentov diskutovať, celkovo zlé naladenie, nedostatok skúseností atď. Ale i zdanlivo odmietavé prejavy študentov (agresívne výkriky, znevažovanie situácie a pod.) sú odpoveďou a aktivitou, ktorú možno využiť pre ďalšiu prácu a citlivo usmerniť. **Nenechajte sa odradiť.**

4. Príprava techniky pred projekciou

Odporúčame **nepodceniť prípravu projekcie** – ako po stránke technickej (výber učebne, bezchybný chod techniky, zatemnenie atď.), tak po stránke pedagogickej (dostatok znalostí o problematike, využitie interaktívnych metód, osobný vklad pedagóga a pod.).

5. Cieľ projekcie

Cieľom projekcie by nemalo byť len získanie nových faktov a rozšírenie znalostí, ale skôr **pochopenie súvislostí** a prehodnotenie niektorých postojov. Dokument neposkytuje hotové recepty, skôr odкрýva ďalšie možné uhly pohľadu na zložitú problematiku. Je dobré predstaviť si konečný výsledok pracovného bloku a stanoviť, čo chceme dosiahnuť. Dôležité je dohovoriť sa so študentmi a presne pomenovať, čo od nich očakávame. I malé ciele sú veľmi významné.

6. Možno využiť len časť filmu

Z časových dôvodov, respektíve vzhľadom na obmedzenie 45minútovou vyučovacou hodinou, je možné využiť len niektoré časti filmu tak, aby sme mohli ďalej pracovať s témou, ktorú snímka poskytuje. Téma filmu môže byť príliš ťažká, a tak ukončenie v pravý čas, komentár situácie alebo vloženie vhodnej aktivity môžu výrazne prispieť k ústretovej reakcii zo strany študentov. Celý dokument je potom možné pozrieť si v čase dobrovoľných popoludňajších projekcií.

7. Reflexia

Veľmi dôležitou súčasťou práce s dokumentárnym filmom je reflexia. Dokument zachytáva fakty, emócie a často ukazuje drsnú realitu. Študenti všetky tieto momenty vnímajú a silne prežívajú. Reflexia im **umožňuje bezprostredne po projekcii reagovať, vyjadriť sa a uvoľniť napätie**. Existuje mnoho spôsobov a techník, ktorými je možné reflexiu realizovať. Pri voľbe techniky treba zvážiť jej vhodnosť pre danú triedu alebo skupinu študentov.

8. Nenútiť všetkých robiť všetko

Nie je vhodné študentov do hrania aktivít nútiť. Môže sa stať, že bude niektorá z aktivít niektorým študentom nepríjemná. Potom je dobré „obsadiť“ týchto študentov do úloh pozorovateľov, ktorí sledujú konanie zvyšku triedy a môžu potom k priebehu činnosti poskytnúť dôležitú spätnú väzbu.

9. Osobnosť pedagóga

Kľúčom k úspechu je osobnosť pedagóga. Je potrebné, aby šlo o človeka s prirodzenou autoritou, schopného na sebe pracovať ako profesne, tak osobnostne, empatického, vyzývajúceho svojím osobným príkladom k odmietaniu rasistických, xenofóbnych a šovinistických postojov. Malo by ísť o osobnosť schopnú so študentmi diskutovať, rešpektovať ich postoje a nemoralizovať. A to ste práve vy.

VŠEOBECNÉ ZÁSADY INTERAKTÍVNEHO VYUČOVANIA

Aby bola práca s dokumentárnym filmom vo vyučovaní efektívna, treba dbať na dodržiavanie všeobecných zásad interaktívneho vyučovania.

1. Nevnučujte nikomu dopredu jediné správne riešenie.
2. Podnecujte k vyjadreniu vlastných názorov a myšlienok.
3. Dávajte pozitívnu spätnú väzbu každému chovaniu, ktoré smeruje k cieľu.
4. Vytvárajte pocit zodpovednosti za spoločnú úlohu.
5. Dbajte, aby sa všetci zapojili a aby mal každý priestor na vyjadrenie sa.
6. **Pri komentovaní čiastkových výsledkov používajte nehodnotiaci jazyk** (napr. namiesto: „Nie ste schopní pochopiť, čo sa od vás chce,“ radšej: „V tejto úlohe ste sa odklonili od zadania.“)
7. Diskusiu začínajte tým, čo je všetkým dôverne známe a k čomu má každý čo povedať.
8. Formulujte aktuálne a pritažlivé témy, uvádzajte príklady zo známeho prostredia.
9. Zadávajte stručné, jasné a konkrétne formulované úlohy.
10. Presvedčte sa, či v každej fáze všetci vedia, čo majú robiť.
11. **Neutekajte od konfliktu**, skôr študentov dovedte k vyjasňovaniu kontroverzných stanovísk.
12. Venujte dostatok času reflexii dokončených aktivít.
13. Vytvárajte predpoklady pre formovanie nových postojov.
14. Stanovte pravidlá diskusie:
 - a) Každý dostane šancu hovoriť, nikdy nehovorí viac ľudí naraz. Neprerušujte ostatných.
 - b) Vypočujte si názory ostatných, aj keď s nimi nesúhlasíte. Nehádajte sa.
 - c) Držte sa témy a hovorte stručne, vyhnite sa dlhým príbehom a príkladom.
 - d) Buďte pripravení zmeniť svoj názor a vysvetliť túto zmenu.
 - e) Nesnažte sa presvedčiť ostatných, ale skôr čo najlepšie vysvetliť svoj postoj.Tieto pravidlá je dobré spísať na hárok papiera a umiestniť na viditeľnom mieste v triede.
15. Zamerajte pozornosť na to, čo sa v triede a v jej okolí deje.
16. **Neodsudzujte** – nie ste sudca. Pomáhate len odhaľovať iné uhly pohľadu a pochopiť zložitosť problému i náročnosť jeho riešenia.
17. Buďte ochotní nevedieť, buďte partnerom, nie odborníkom.
18. Oceňujte študenta, chváľte jeho úspechy.
19. **Nezabudnite na teóriu** – práve využitie dokumentárnych filmov umožňuje pristupovať k príprave hodiny tvorivo a využívať rôzne didaktické systémy a metódy.

METÓDY INTERAKTÍVNEHO VYUČOVANIA

V rámci vyučovania je možné využiť niekoľko interaktívnych metód. Pri vyučovaní prostredníctvom filmov a audiovizuálnych prostriedkov sa dlhodobo osvedčili nasledujúce techniky:

1. Brainstorming

Táto metóda rozvíja predstavivosť a kreativitu, pomáha nájsť riešenie pre veľkú časť problémov a ujasniť si podstatu mnohých pojmov. Jej výhodou je možnosť zapojiť i menej aktívnych žiakov, odstrániť hanblivosť a posilniť sebavedomie – žiaci si uvedomia, koľko toho vedia i bez obvyklého frontálneho výkladu pedagóga. Takto spoločne „objavované“ znalosti majú navyše väčšiu šancu na zapamätanie.

Postup a pravidlá:

- jasne a zrozumiteľne predstavíme problém, ktorý sa bude riešiť, alebo vyberieme pojem, o ktorom sa bude diskutovať;
- žiaci predkladajú svoje postrehy, všetky nápady hneď zaznamenávame na tabuľu alebo flipchartový papier;
- nehodnotíme a nekritizujeme žiadne nápady, podporujeme nezáväzné a spontánne myslenie, postrehy žiakov neusporiadavame;
- žiaci sa zdržia komentárov, posmešných poznámok a znevažovania nápadov svojich spolužiakov;
- pokračujeme, kým nápady prichádzajú;
- kým je trieda príliš početná, je možné v prvej fáze rozdeliť prácu skupinám, výsledky potom hlási hovorca skupiny, ostatní môžu dopĺňať;
- utriedime zhromaždené podklady a nápady, prípadne hľadáme optimálne riešenie, vyhodnotíme a zhrnieme problematiku.

2. Práca v skupinách

Práca v malých skupinách má niekoľko výhod: žiaci sa učia pravidlami spolupráce, ujasňujú si, kto má v skupine dominantné postavenie a akú úlohu hrajú oni sami, rozvíjajú vlastné komunikačné schopnosti. Naučia sa spoločne riešiť rozdielne názory a pochopia, kedy je lepšie pristúpiť na kompromis a kedy je naopak nutné trvať na svojom názore. Odhalia podstatu konfliktu, naučia sa od nej neutekať, ale naopak hľadať cesty k jej riešeniu. Aj táto metóda umožňuje zapojenie i menej aktívnych žiakov.

Postup a pravidlá:

- rozdelíme žiakov do skupín – buď náhodne (napr. rozpočítaním), alebo podľa nejakého kľúča (chlapci a dievčatá, zmiešané skupiny tvorené výbornými, priemernými a slabšími žiakmi atď.);
- počet členov v skupine môže byť rôzny, optimálnych je päť osôb (nepárny počet zaručuje prevahu určitého názoru pri hlasovaní); pokiaľ je členov skupiny viac, nemusia sa k slovu dostať všetci, práca sa spomalí a nie je taká efektívna;
- pokiaľ sa na začiatku práce objavujú v skupine problémy, pomôžeme, potom necháme všetkých pracovať samostatne;
- úlohu zadávame jasne, overíme si, či ju všetci pochopili a majú dostatok informácií;
- časový limit na prácu oznamujeme dopredu, musí byť dostatočne dlhý;
- hodnotíme celú skupinu;
- sme pripravení na zvýšený ruch v triede;
- obchádzame jednotlivé skupiny, prípadne pomáhame, ale nepreberáme v nich vedenie, skôr načúvame;
- členovia skupiny sedia tak, aby sa vzájomne dobre počuli a videli, len tak môžu byť zapojení všetci;
- každý v skupine by mal byť vypočutý, ostatní sa učia robiť kompromisy a spolupracovať;
- treba viesť žiakov k ochote počúvať, podporiť ostatných a riešiť prípadné konflikty;
- skupiny môžeme pri niektorých aktivitách postupne zväčšovať, od dvojíc cez štvorice až po väčšie skupiny.

3. Myšlienková mapa

Táto metóda umožňuje žiakom i pedagógom **usporiadať si vlastné myšlienky, analyzovať určitý pojem alebo problém, v rýchlosti si utriediť názory a postoje**. Názorné zobrazenie jednotlivých, spolu súvisiacich pojmov presvedčivo **ukazuje zložitost problematiky v celom jej rozsahu**. Myšlienková mapa navyše **ponúka motiváciu pre ďalšie aktivity a pre získavanie nových informácií k danému problému** – jasne totiž vyvstanú otázky, na ktoré trieda nepozná odpoveď. Môžu sa stať podkladom pre diskusiu na konkrétnu tému.

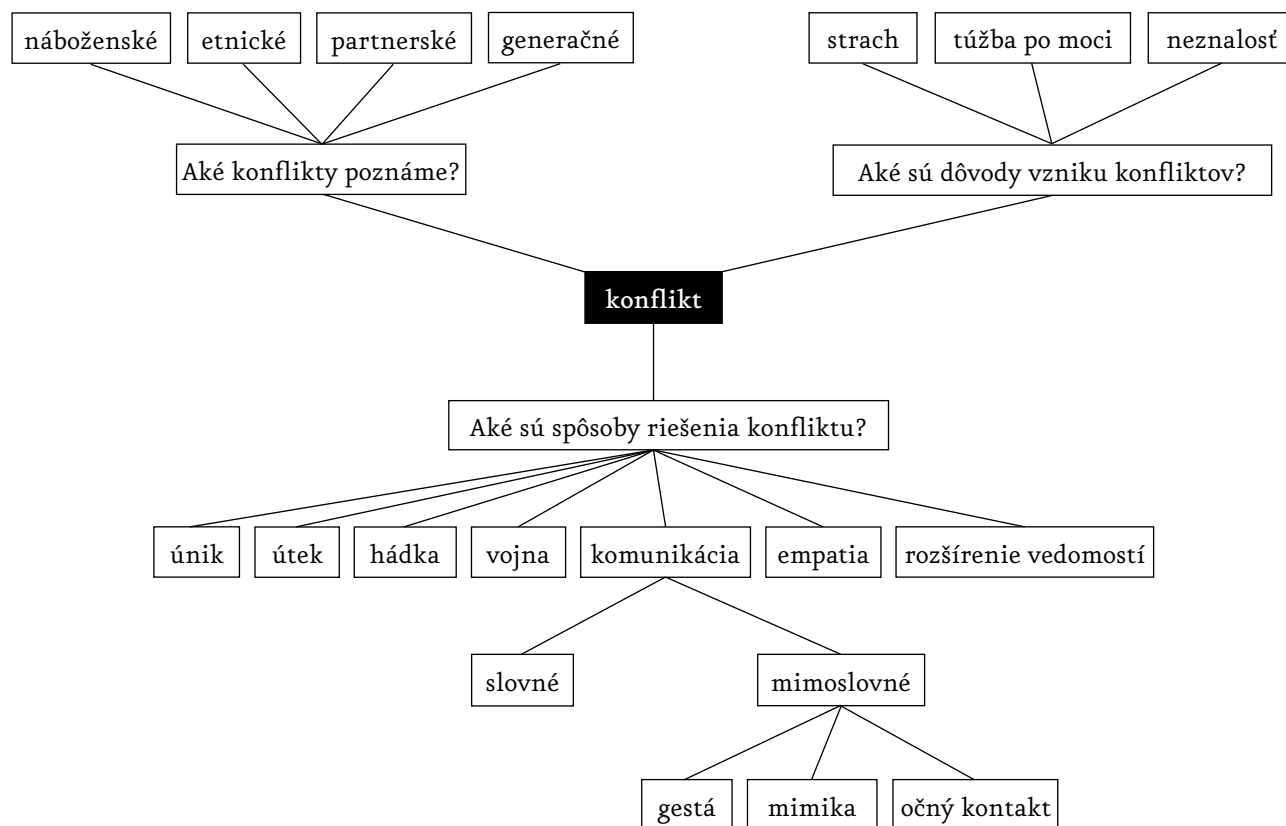
Postup a pravidlá:

- a) ako vodidlo nakreslíme na tabuľu **centrálnu časť mapy** = pojem, o ktorom bude reč (napr. konflikt);
- b) k tejto centrálnej časti **pripájame postupne nové pojmy, nápady či otázky** tak, že ich žiaci menujú (napr. Aké konflikty poznáme? Aké sú spôsoby ich riešenia? Aké sú dôvody konfliktu?);
- c) tieto otázky **ďalej rozvádzame podľa pripomienok a podnetov žiakov** a postupne ich dopĺňame do vznikajúcej mapy (napr. k otázke „ Aké konflikty poznáme?“ priradíme: náboženské, etnické, partnerské, generačné atď.);
- d) **postup tvorenia mapy sa stále opakuje** ďalším rozvíjaním jednotlivých pojmov;
- e) v určitej fáze **môžeme tvorbu mapy prerušiť** a vyzvať žiakov k rozvíjaniu len tej časti, o ktorej presne chceme na danej hodine hovoriť, túto časť mapy môžeme odlíšiť farebne;
- f) **každý návrh sa berie do úvahy**, zapisujeme všetko, čo žiaci vedia a čo im napadá;
- g) zabudneme na hodnotiace kategórie „dobré“ a „zle“;
- h) po uplynutí dopredu danej časovej lehoty **vedieme žiakov k tomu, aby sa zhodli na určitom stanovisku** (ak pracuje trieda v skupinách, pristúpime k tomuto kroku až po prezentácii výsledkov práce jednotlivých skupín), získame tak pomerne jasnú predstavu o tom, čo si žiaci myslia a čo o danej téme vedia; v tejto fáze môžeme prácu s myšlienkovou mapou ukončiť;
- i) je možné už pri začatí aktivity **pravidlá nestanovovať**, ale vyzvať žiakov, aby si ich vytvorili sami.

Môže nasledovať:

- 1) **spresňovanie alebo usporiadanie** nahromadených informácií – možno farebne odlíšiť napríklad informácie podložené a nepodložené;
- 2) **výklad** – môžeme sprostredkovať základné fakty;
- 3) **diskusia** – vyberieme jedno z polemických stanovísk;
- 4) **projekt** – vyberieme spolu so žiakmi tie miesta mapy, kde je najviac nepodložených informácií, úlohou bude, aby s využitím dostupných zdrojov vyhládali chýbajúce údaje a pripravili prezentáciu pre ostatných.

Začiatok tvorby myšlienkovvej mapy:

4. Hranie úloh

Táto technika vyžaduje od žiakov, aby **premýšľali a konali v dopredu určených úlohách** a hrali konkrétne situácie vzťahujúce sa na preberanú tému. Niekedy je pre nich **ťažké stotožniť sa** s pridelenou úlohou; metódu je vhodné uplatňovať buď vo vekovo mladších skupinách, alebo v triedach s vyspelejšími žiakmi, ktorí si už zvykli „hrať“ a nie sú odkázaní len na frontálny výklad. Technika umožňuje žiakom **premýšľať o tom, ako sa cítia** v určitom postavení druhí ľudia, učia ich **prebúdzat empatiu a porozumenie** pre motívy konania tých, ktorých by inokedy bez tohto zážitku napríklad hneď odsúdili. Metóda „hrania rolí“ navyše **rozvíja fantáziu**, schopnosť **vyjadrovať svoje postoje, názory i hodnoty** a **premýšľať o rôznych alternatívach riešení**.

Postup a pravidlá:

- začínáme jednoduchšími úlohami, ktoré vyžadujú menej skúseností;
- nenechajme sa odradiť, pokiaľ prvé hranie úloh nesplní naše očakávania – táto metóda predsa len vyžaduje určité skúsenosti;
- snažíme sa o aktívne zapojenie všetkých žiakov;
- dáme žiakom dostatok času na prediskutovanie a nácviť jednotlivých úloh, dbáme na to, aby žiaci mali dostatok informácií pre dobré stvárnenie úloh;
- navrhujeme len realistické problémy a situácie, také, aby žiaci nemali problémy stotožniť sa s úlohami;
- niekedy je vhodné vymeniť si navzájom úlohy, aby žiaci zažili i pocity druhej strany – odstránia sa tak nevhodné stereotypy a zlepši sa schopnosť vcítiť sa;
- všetky aktivity by sa mali realizovať v ovzduší dôvery, uvoľnenosti, bez kritických pripomienok, aby sa žiaci necítili neprírodzene alebo trápne;
- je dobré viesť žiakov k tomu, aby si uvedomili, že **spôsobov, ako stvárniť úlohu, existuje viac**; na záver aktivity nezabudnite realizovať tzv. „vystúpenie z úloh“ – upozorniť žiakov, že hra sa skončila a že úlohy sú naozaj len úlohy;

- i) aktivitu treba zakončiť riadenou diskusiou o tom, čo prebehlo, a záverečným zhrnutím – analýzou prežitých skúseností a vyvodením záverov do budúcnosti;
- j) ide o techniku, ktorá vyžaduje istú skúsenosť – málo zdatnému pedagógovi by sa mohla vymknúť z rúk, a i keď by bola dobre mienená, narobila by viac škody ako úžitku.

5. Skladačkové učenie

Táto aktivita je vhodná, ak chceme žiakov oboznámiť s novými informáciami, prípadne ich priviesť k tomu, aby z nich samostatne vyvodili závery. Namiesto frontálneho výkladu žiaci pracujú v skupinách a v dopredu pripravených textoch sami vyhľadávajú nielen to nové a podstatné, ale pokúšajú sa i vysvetliť si medzi sebou všetky nejasnosti. Aktivita vedie k samostatnosti, ku schopnosti analyzovať text, vyvodit' z neho nové otázky a problémy. Je vhodná ako počiatočná činnosť pre stanovenie ďalšieho zadania.

Postup a pravidlá:

- a) dopredu si pripravíme text obsahujúci informácie, ktoré by sa žiaci mali dozvedieť; tento text rozdelíme na 4–5 samostatných častí podľa toho, či žiaci budú pracovať v skupinách po štyroch, alebo po piatich, texty očísľujeme od jednej po štyri (päť), nakopírujeme podľa počtu skupín;
- b) rozdelíme triedu do tzv. domovských skupín po päť, popr. po štyroch žiakoch, rozdáme texty tak, aby mal v skupine každý žiak text s iným číslom;
- c) bezprostredne potom sa rozdelia domovské skupiny do nových, ktoré tvoria všetci žiaci s rovnakými číslami textu (jednu skupinu budú tvoriť žiaci s textom č. 1, ďalšiu s textom č. 2 atď.); v nových skupinách budú mať teda všetci rovnaký text;
- d) s týmto textom potom budú žiaci vo svojej skupine pracovať: vysvetlia si vzájomne nejasnosti, vyberú to podstatné, spíšu otázky, na ktoré by ešte chceli poznať odpoveď, vystihnú hlavnú myšlienku atď.;
- e) po uplynutí vopred stanoveného limitu (podľa náročnosti textu, cca 10 minút) sa všetci žiaci vracajú do svojich domovských skupín a zoznámia ostatných členov skupiny so svojou časťou textu, teraz už dobre známeho;
- f) všetky skupiny nakoniec spíšu na pripravené flipchartové papiere otázky alebo úlohy, ktoré z analýzy vyplynuli, a spoločne sa o nich diskutuje.

6. Riadená diskusia

Dosiaľ uvedené metódy prinášajú niekoľko sporných otázok, o ktorých sa následne diskutuje. Žiaci sa tak učia rozhodovať, zaujímať stanoviská, obhajovať svoje vlastné názory, prijímať za ne zodpovednosť. Osvojujú si ale i sociálne schopnosti – schopnosť empatie, zvládanie konfliktov, prijímanie kompromisov. Riadená diskusia je náročná ako pre pedagóga, ktorý by mal vhodne volenými otázkami usmerňovať emócie žiakov a viesť ich ku konštruktívnym záverom, tak pre žiakov, ktorí sa pravidlá diskusie ešte len učia.

Postup a pravidlá:

- a) na začiatku stanovíme základné pravidlá diskusie (pozri úvod príručky);
- b) podporujeme žiakov, aby sa nebáli vyjadriť konfliktne postoje;
- c) vytvárame atmosféru dôvery – žiaci by mali mať istotu, že sa budeme zaoberať každým ich postojom rovnako vážne a dôkladne;
- d) nesmieme zabúdať vnášať argumenty, ktoré žiakom unikli, a upozorňovať na miesta, kde je možné vyjadriť súhlas či nesúhlas, alebo kde sa dá či nedá prísť ku kompromisu;
- e) dbáme na to, aby diskusia neskĺzavala ku kritike druhých, aby sa držala formulovania názorov na postoje, chovanie a myšlienky;
- f) zdôrazňujeme, že cieľom diskusie nie je výsledok, ale schopnosť kultivovane prezentovať svoje vlastné názory a vypočúť opačné stanoviská;
- g) aktivitu zakončíme zhrnutím všetkých poznatkov a skúmaním dôsledkov navrhovaných alternatív.

ZOZNAM POUŽITÝCH ARCHÍVNÝCH MATERIÁLOV A DOKUMENTOV:**Aktivita List generálnemu tajomníkovi OSN**

List generálnemu tajomníkovi OSN, Národný archív, fond Správy zboru nápravnej výchovy, osobný spis Dagmar Skálovej

Aktivita Proces ako divadlo

Zápis z porady na Ministerstve vnútra ČSR, Národný archív, fond Ministerstvo spravodlivosti – tzv. Klosův archív, Ďalekopis Krajským výborom KSČ, Národný archív, fond ÚV KSČ

Aktivita A čo bolo potom?

Informácie pre ministerstvo vnútra, 5. september 1968, Archív bezpečnostných zložiek, fond Inšpekcie ministerstva vnútra, strana 1, 2

Práce MZV v dobe mimoriadnych udalostí, 5. september 1968, Archív bezpečnostných zložiek, fond Inšpekcie ministerstva vnútra

Správa o činnosti Štátnej banky čs. a ostatných peňažných ústavov počas obsadenia štátu vojskami Varšavskej zmluvy, 5. september 1968, Archív bezpečnostných zložiek, fond Inšpekcie ministerstva vnútra, strana 1, 2

Správa o incidentoch, trestných činoch a prípadoch zasahovania do kompetencie a právomoci čs. orgánov zo strany príslušníkov vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy, 30. septembra 1968, Archív bezpečnostných zložiek, fond Inšpekcie ministerstva vnútra, strana 1, 2

DEJINY KOMUNISTICKEJ TOTALITY V EURÓPE (1945–1989)

Tomáš Bursík

Nástup stalinizmu v strednej a východnej Európe

Európa na konci vojny v máji 1945 bola v troskách. Z celého radu množstva nemeckých, sovietskych, poľských a francúzskych miest zostali iba ruiny a Európu križovali tisíce hladných ľudí, ktorých vojna pripravila o všetko – o rodinu, domov i staré istoty. Nemôže byť pochybností o tom, že vojna – tak ako ju poznáme z 20. storočia – je príčinou rozvratu spoločnosti. Prináša totiž totálnu skazu nielen porazeným, ale i stranám, ktoré sa cítia byť víťazmi. A práve štáty nachádzajúce sa v štádiu destabilizácie, hospodárskeho chaosu a rozvrátenej ekonomiky vytvárajú priestor pre šírenie ilúzií o sociálne spravodlivom svetovom poriadku.

Veľa európskych štátov – predovšetkým strednej a východnej Európy – upadlo do stavu veľkej spoločenskej a hospodárskej krízy. Sovietsky vodca J. V. Stalin neváhal túto situáciu využiť vo svoj prospech, aj keď sa pri realizácii svojej veľmocenskej politiky dopustil v prvom rade zločinov, chýb i veľkých omylov.

Viera Západu v nové Rusko

Pre národy strednej Európy sa synonymom sovielizácie tejto časti Európy stalo slovo „Jalta“ – vžitý názov pre Deklaráciu o oslobodenej Európe, ktorú podpísali predstavitelia ZSSR, USA a Veľkej Británie vo februári 1945 na Jalte. A pritom v tejto deklarácii nie je jediná zmienka o rozdelení sveta medzi veľmoci. Roztržku, ktorá potom viedla až k začiatkom studenej vojny, spôsobilo Stalinovo nerešpektovanie zásad (usporiadanie slobodných, ničím nerušených volieb v oslobodených krajinách) obsiahnutých v deklarácii. Samotná deklarácia sa však ukázala byť iba „zdrapom papiera“ v porovnaní so záväzkami Kremľa. Stalin vtedy bez najmenšieho odporu potvrdil svojím podpisom sľub, že veľmoci „budú napomáhať národom oslobodeným spod nadvlády nacistického Nemecka i národom bývalých satelitných štátov Osi v Európe, aby demokratickými prostriedkami vyriešili svoje naliehavé politické a hospodárske problémy“. Aj v otázke Organizácie spojených národov prejavil sovietsky vodca ochotu k spolupráci. Realita povojnového obdobia sa ukázala byť úplne odlišná. A západné víťazné mocnosti nemali vo svojich rukách žiadny prostriedok, ktorým by si plnenie zmienovaných zásad vynútili. Prechovávali nádej a vieru v dobrú vôľu Sovietov vo veci ďalšieho pokračovania demokratického procesu v stredoeurópskom regióne.

Veľmi skoro boli USA, Veľká Británia a Francúzsko vyvedené z omylu, že slová ako demokracia, nezávislosť a slobodné voľby pre nich majú rovnaký význam ako pre vedúcich predstaviteľov Sovietskeho zväzu.

Táto predstava narážala na sovietske tradičné, už trocha zastarané predstavy o veľmocenskej sile a pozícii, ktorých predpokladom je koloniálne panstvo alebo sféra vplyvu mimo hraníc vlastného štátu. Inými slovami teda územia oslobodené Červenou armádou. Vstup ZSSR do strednej Európy znamenal jediné: stredná Európa ako medzinárodne politický pojem prestala existovať.

Stalinov plán na ovládnutie strednej a východnej Európy

Azda okrem Československa a Juhoslávie boli v krajinách strednej a východnej Európy komunisti marginálnou silou a nikde nemali takmer žiadnu nádej dostať sa do vlády demokratickou cestou. Odhaduje sa, že napr. v Maďarsku bolo v prvých jarných mesiacoch roku 1945 okolo štyritisíc komunistov. V susednom Rumunsku to bolo okolo jedentisíc a v Bulharsku okolo osemtisíc. V Poľsku bol vzťah ku komunistom formovaný tradične negatívnym až nepriateľským postojom k Rusku.

Málokto si vtedy bol vedomý toho, čo sa v štátoch strednej a východnej Európy chystá. Územie ležiace na severozápadnom oblúku od Fínska až k Juhoslávii obývali nevelké a pomerne zraniteľné štáty. Stalinovi išlo o jediné: v prvej fáze sa tu mali etablovať vlády, ktoré nebudú predstavovať hrozbu pre bezpečnosť Sovietskeho zväzu. Podľa historika Tonyho Judta Stalin vo svojej snahe tieto štáty prostredníctvom svojich drábov mocensky ovládať využil taktiku známu už z tridsiatych rokov, tj. formou tzv. ľudovodemokratických frontov. Inými slovami boli vytvárané koalície zložené z komunistických, zo sociálnodemokratických, socialistických i ďalších strán, ktoré predovšetkým hrali na nacionálnu nótu, hovorili o potrebe absolútnej spravodlivosti a potrestaní osôb, ktoré údajne na svoje národné povinnosti zabudli.

Komunisti v týchto krajinách boli vedení túžbou po moci. Hoci, s výnimkou Československa, v ostatných štátoch povojnové voľby prehrali. Navyše sa v jednotlivých štátoch komunistické strany nestretávali s príliš veľkými sympatiami. Tie koalície národného frontu neboli cieľom, ale iba prostriedkom na jeho dosiahnutie. Išlo o dlhodobý proces, ktorého charakteristickým znakom bolo okrem iného ovládnutie kľúčových ministerstiev (v československom prípade išlo o ministerstvo vnútra, ministerstvo poľnohospodárstva a domáci obchod, pričom ministerstvo priemyslu bolo v rukách sociálnej demokracie), získanie kontroly nad vtedajšími médiami (tlač a rozhlas), a tiež sa zmocniť kľúčových miest v štátnej správe.

Hlavný princíp komunizmu – boj s triednym nepriateľom

Charakteristickým znakom komunistickej ideológie, i keď sa v rôznych krajinách prejavovala vždy inak, je potreba získať legitimitu vládnutia prostredníctvom nezmieriteľného boja s nepriateľom, ktorého musí odstrániť. Podľa filozofa Tzvetana Todorova totalitná moc hľadá a nachádza nepriateľa vnútri krajiny. Pre komunizmus to bol a je „triedny nepriateľ“. O teror, ktorý je zakorenený v samotnej podstate komunizmu, sa opieral už Lenin. On vedel, že spoločnosť ako celok pre komunistické presvedčenie nemožno získať, a preto je nutné od začiatku počítať s použitím násilia. Komunizmus neustále operoval s pojmom vláda ľudu. Ale komunisti sa všetkým podrobeným národom strednej a východnej Európy snažili nasadiť zvieraciú kazajku. Vedeli, že na svoju stranu je možné získať iba menšiu časť spoločnosti. Väčšiu časť bolo nutné ku kooperácii a súčinnosti donútiť, a s tou, ktorá sa odmietala podrobiť bolo nutné sa „porátať“ za využitia fyzického a psychického násilia.

Európa sa rozdelila

Postupom času sa stále viac ukazovala nereálnou Rooseveltova predstava o spoločnej zodpovednosti veľmocí za svetové dianie. Západ s narastajúcou nedôverou hľadel na vojensko-politické aktivity ZSSR v strednej a východnej Európe, ktoré smerovali k mocenskému ovládnutiu tohto priestoru. Rozdelenie Európy do jednotlivých sfér vplyvu sa však stalo krutou realitou povojnovej medzinárodnej politiky. Poslednou kvapkou sa stali udalosti z prvej polovice roku 1948. Vo februári došlo v Československu k násilnému prevzatiu moci komunistami (následne označovanému ako Víťazný február) a v júni k blokade západných zón Berlína Sovietskym zväzom. Západné mocnosti postupne nadobudli presvedčenie, že Nemecko musí byť za každú cenu súčasťou Západu, bez ohľadu na to, či bude jednotné alebo nie. J. V. Stalin dával prednosť jednotnému a neutralizovanému Nemecku, ktoré by bolo v sovietskom područí podobne ako ďalšie krajiny strednej a východnej Európy. A preto chcel za každú cenu donútiť ostatné víťazné štáty k rokovaniu. Preto prerušil všetky pozemné a vodné cesty, čím nastolil blokádu Západného Berlína. Spojené štáty americké a Veľká Británia na tento krok reagovali vytvorením leteckého mostu, vďaka ktorému boli do trpiacich častí Berlína dopravované nutné potreby pre prežitie až do 12. mája 1949. Stalinovo rozhodnutie o blokade Berlína nenieslo znaky premysleného kroku. Naopak, išlo o improvizáciu a keď blokáda zlyhala a neprispela k dosiahnutiu Stalinovho cieľa, sovietsky vodca cúvol.

Západné demokratické štáty si uvedomili, že Sovietsky zväz sa neuspokojí s ničím iným ako s absolútnou kontrolou nad územiami, kde sa objavili sovietske tanky. Výsledkom rokovania, za ktorým bolo presvedčenie, že je nutné západnú Európu ubrániť pred ďalším expanzionizmom ZSSR bol bruselský pakt o „Západoeurópskej únii“ z marca 1948 a neskôr i vznik NATO.

Môžeme sa domnievať, že tzv. berlínska kríza z rokov 1948–1949, i keď zo strany Stalina išlo iba o improvizáciu znamenala nasledovné: 1) v Európe vznikli dva nemecké štáty, bez ohľadu na doterajšiu rétoriku. 2) vtedy tiež Američania prevzali hlavnú zodpovednosť za obranu Západu. 3) Západ si uvedomil nutnosť kolektívnej obrany založenej na transatlantickej spolupráci.

Avšak tieto kroky v podstate znamenali uznanie bipolárne rozdeleného sveta. Západné demokracie nemali dostatočné sily na to, aby sa východnému bloku vzopreli v otvorenom vojnovom stretnutí. Dôležitú úlohu zohrávalo stále živé a bolestné memento druhej svetovej vojny. Demokratické mocnosti nestáli o ďalší vojnový konflikt takého rozsahu. Dôležitú úlohu mala i verejná mienka, ani ľudia nechceli opätovne zažívať vojnové hrôzy. Mnoho európskych miest sa z následkov vojny tri roky po jej skončení ešte nespamätalo.

Stalin si bol vedomý toho, že štáty strednej a východnej Európy sa nestali predmetom amerických národných záujmov. Na druhej strane si Moskva bola veľmi dobre vedomá tak jadrovej prevahy Spojených štátov, ako i protikladu vlastných ambícií s obmedzenými možnosťami vojnou zničenej krajiny. Napriek tomu Stalinova technika, ktorú na ovládnutie tejto časti Európy použil, tj. kombinácia korupcie, represie, využívania strachu i prirodzenej ľudskej túžby po mierovom živote, slávila úspech.

Komunisti sa chopili moci

Komunisti v Československu uchvátili vo februári roku 1948 moc. A o niekoľko týždňov neskôr došlo k roztržke medzi ZSSR a Juhosláviou. Juhoslovanskí komunisti boli presvedčení, že svojím nespochybniteľným príspevkom k porážke nacizmu si zaslúžia privilegované miesto v komunistickom svete. Stalin mal v úmysle podriadiť si Juhosláviu podobne ako ďalšie štáty strednej a východnej Európy. Ale komunisti v Juhoslávii, hoci ZSSR uznávali ako svoj vzor, sa mu odmietali podriadiť mocensky. Všetko vyvrcholilo pri rokovaní Informbyra (poslušný zbor komunistických strán z východnej a strednej Európy, Francúzska a Talianska) v Bukurešti v júni roku 1948. Informbyro vydalo 28. júna rezolúciu „O situácii v Komunistickej strane Juhoslávie“, v ktorej boli juhoslovanskí komunisti obvinení z revizionizmu, trockizmu, zo sektárstva, nesprávnej politiky na vidieku, z nacionalizmu a v neposlednom rade i z nedodržovania zásad demokratického socializmu. Už v priebehu sovietsko-juhoslovanskej roztržky boli v krajinách sovietskeho bloku naštartované obdobné procesy: komunistické strany pohltili ostatné socialistické strany. V Rumunsku k tomu došlo vo februári roku 1948, v Maďarsku a v Československu v júni, v Bulharsku v auguste a v Poľsku v decembri toho istého roka. Vo všetkých krajinách sa vytvára systém jednej strany, prechádza sa na centrálné riadenie hospodárstva, krajiny sa podľa sovietskeho vzoru urýchlene industrializujú, sú naštartované mechanizmy smerujúce k urýchlenej kolektivizácii. A toto všetko je sprevádzané masívnym terorom.

Násilná kolektivizácia vidieka

Ve väčšine komunistických krajín môžeme proces premeny individuálneho súkromného poľnohospodárstva na kolektívne rozdeliť do dvoch etáp. Tá prvá etapa, prebiehajúca v rokoch 1949–1953 je charakteristická silovým vytváraním poľnohospodárskych výrobných družstiev. To je sprevádzané násilím či vyhrážkami násilia (policajná zväľa, väznenie, hrozba postihu pre rodinných príslušníkov) v spojení s ekonomickým nátlakom (zabavovanie majetku z dôvodu neplnenia dodávok, pokuty, stanovovanie nesplniteľných kontingentov dodávok). Napr. v Poľsku sa stávalo, že kvôli neplneniu dodávok bolo uväznených niekoľko tisíc sedliakov zo všetkých vojvodstiev. Ľudia boli držaní vo väzení niekoľko týždňov bez toho, že by boli napr. vyšetrovaní. V Rumunsku sa na začiatku päťdesiatych rokov roľníci niekoľkokrát vzbúrili. V rokoch 1954–1956 dochádza k prechodnému uvoľneniu. Istotne to úzko súvisí i so Stalinovou smrťou a prvou veľkou krízou sovietskeho bloku.

V mnohých krajinách východného bloku sa družstvá začali rozpadávať. Vystupovanie sedliakov z družstiev zasiahlo najviac Poľsko a Maďarsko, kde vrcholilo v súvislosti s povstaním v roku 1956. Nevyhlo sa ale ani Československu, a v obmedzenej miere Bulharsku a Rumunsku. Povedzme že v rokoch 1957–1958 prichádza druhá vlna kolektivizácie. Vtedy sa obnovujú už zaniknuté družstvá. Mimochodom na konci päťdesiatych rokov

dochádza k urýchlenej kolektivizácii NDR. Táto kolektivizačná vlna už nie je natoľko sprevádzaná násilnými excesmi a opierala sa predovšetkým o ekonomické faktory. Výnimkou potvrdzujúcou pravidlo zostáva Poľsko. Tu po rozpade družstiev v polovici päťdesiatych rokov kolektivizácia už obnovená nebola a približne 75% pôdy zostalo v súkromných rukách. Poľsko si i v komunistickom období udržalo poľnohospodársku malovýrobu.

Československo – politické procesy a likvidácia oponentov

Komunistická strana Československa si „vybavovala účty“ so svojimi oponentmi. Politické procesy sa dotkli všetkých vekových i sociálnych skupín obyvateľstva. Niektorí odsúdení sa skutočne rozhodli proti komunizmu bojovať a pre svoju činnosť získali i podporu západných spravodajských služieb. Mnohí sa stali obeťami provokácií Štátnej bezpečnosti, iným se nepodarilo prejsť cez hranice. Veľká časť ľudí sa ocitla vo väzeniach iba pre svoju príslušnosť k skupinám, ktoré boli označené za „triedneho nepriateľa“. Týkalo sa to predovšetkým ľudí politicky aktívnych pred februárom 1948, členov nekomunistických politických strán, tzv. príslušníkov buržoázie (teda tých, ktorí mali veľký majetok), príslušníkov armády, tzv. kulakov (roľníci), príslušníkov cirkví a inteligencie, členov organizácií ako Sokol či Junák. To vychádza z komunistického ponímania sveta (je to podobné ako u nacismu). Musia byť zlikvidované nesprávne (zlé) triedy spoločnosti, pretože cieľom je beztriedna spoločnosť. Podľa komunistického učenia ide o „nevyhnutnú časť dejinného procesu“ a „budúcnosť dá tomuto za pravdu“. Tým sa v podstate dá ospravedlniť i násilie páchané na odporcoch a oponentoch.

Iba v roku 1948 bolo vzatých do väzby 3000 osôb a 7000 ľudí bolo obvinených z tzv. protištátnych trestných činov. Za „protištátne trestné činy“ bolo v rokoch 1948–1960 odsúdených na smrť viac ako dvestoštyridsať osôb. Podľa zákonov č. 231/1948 Zb. a č. 86/1950, podľa ktorých boli ľudia za tzv. protištátne trestné činy v úplnej väčšine odsudzovaní, malo byť v rokoch 1948–1954 odsúdených okolo 45 000 osôb. V rokoch 1948–1960 bolo z politických dôvodov popravených 244 osôb. Odhaduje sa, že v rokoch 1949–1961 prešlo trestaneckými pracovnými tábormi pri uránových doloch približne 70 000 väzňov. Podľa dostupnej literatúry bolo administratívnym rozhodnutím v rokoch 1948–1953 zaradených do táborov nútených prác 21 440 osôb. Ve väzenských zariadeniach zahynulo v rokoch 1948–1989 okolo 4000–4200 väzňov. Na hraniciach našlo svoju smrť najmenej 282 ľudí, ktorí sa pokúsili dostať do slobodného sveta.

Komunistický režim považoval najskôr za nutné zlomiť odboj a odpor proti nemu samotnému. Bol si vedomý toho, že systematický odboj sa nedá viesť bez politického programu. Preto sa zameral práve na príslušníkov politických strán, ktoré boli do februára 1948 členmi Národného frontu. Mnohé z nich sa už v rokoch 1945–1948 postavili proti niektorým navrhovaným zákonným úpravám z dielne Komunistickej strany Československa (tzv. miliónárska daň, zákon o ZNB a i.). Naviac KSČ mala vďaka svojim tajným spolupracovníkom prehľad o tom, kto sa ako pozerá na politiku komunistickej strany.

Už v júni 1949 bol po vykonštruovanom procese popravený bývalý námestník náčelníka generálneho štábu Československej armády generál Heliodor Píka. Priveľa toho vedel o povahe komunistickej totalitnej moci. V Československu šlo o jednu z prvých justičných vražd. V armáde v priebehu rokov 1948–1952 prebehlo niekoľko vln čistiek od najvyšších vojenských veliteľov až po jednotlivé jednotky.

Krátko po procese s generálom Píkom nasledoval monsterproces s političkou Československej strany národnosocialistickej doktorkou Miladou Horákovou a s ďalšími predstaviteľmi formujúcej sa opozície. Aj tá bola za údajné sprisahanie a velezradu popravená. Na politický proces s JUDr. Miladou Horákovou a s ďalšími osobami je možné pozeráť ako na varovanie všetkým odporcom komunistického režimu, ktorí by zamýšľali pripraviť politický zvrät situácie v Československu. Naň nadväzovali viac ako tri desiatky podobných procesov v krajoch s členmi bývalej národnosocialistickej strany, strany ľudovej i sociálno demokratickej strany.

V prípade perzekúcie cirkvi je to podobné. Komunisti považovali konflikt s cirkvou za nevyhnutný a zároveň predpokladali, že náboženstvo prirodzenou cestou odumrie. Naviac komunistická ideológia sa domnievala, že k premene človeka na komunistický ľudský ideál Boha, a teda ani cirkev nepotrebuje. V októbri v roku 1949 schválilo Národné zhromaždenie cirkevné zákony, ktorými štát hlboko zasiahol samotnú existenciu cirkvi. Pri vykonávaní duchovnej služby podliehali kňazi schváleniu štátom a novo zriadený Štátny úrad pre veci cirkev-

né začal pôsobiť vo všetkých oblastiach cirkvi. Na cirkevné činnosti v jednotlivých oblastiach Československa dozerali cirkevní tajomníci, boli nástrojom komunistického režimu a duchovní im boli nútene podriadení. Už bolo naznačené, že dôležitú úlohu v boji proti cirkvi zohrali cirkevné procesy. Jeden z prvých monsterprocesov na začiatku apríla roku 1950 s predstaviteľmi cirkevných rádov predznamenal likvidáciu kláštorov, ku ktorej došlo v rámci tzv. akcie „K“ pripravenej Štátnou bezpečnosťou v noci z 13. na 14. apríla 1950. Pri tejto násilnej akcii boli prepadané a obsadené mužské kláštory v celom Československu. Mnoho rehoľníkov bolo internovaných do kláštora v Želiví. Na prelome novembra a decembra v roku 1950 sa uskutočnil ďalší cirkevný proces nazývaný „Zela a spol.“ Nasledovali ho ďalšie procesy s rehoľníkmi. Uviesť presný počet cirkevných procesov alebo zostaviť aspoň pravdepodobný odhad ich počtu nie je možné. Iba pre ilustráciu je možné uviesť, že ešte v júli v roku 1956 sa vo väzení nachádzalo 433 cirkevných hodnostárov, kňazov a študentov teológie. Po eliminácii mužských rehoľí prišli na rad tie ženské. Akcia prebiehala od augusta do októbra v roku 1950. Vtedy bola časť tzv. najreakčnejších rehoľníč izolovaná od svojich komunít. Asi dvetisíc rádoých sestier bolo nútene nasadených na prácu do tovární.

Poľsko – sfalšované voľby a potlačenie opozície

Na poľskom území prebiehala predovšetkým v rokoch 1944–1947 občianska vojna. Definitívne sa skončila až na začiatku päťdesiatych rokov. A bola veľmi krutá a krvavá. Odhaduje sa, že v bojoch bolo v rokoch 1945–1948 zabitých asi 8 700 odporcov komunistickej vlády. Organizovaný odpor proti komunistom bol úplne zlikvidovaný na konci roku 1947. Len pred parlamentnými voľbami konanými v januári v roku 1947 bolo pozatýkaných vyše šesťdesiat tisíc aktivistov opozičnej Poľskej strany ľudovej (PSL). Ešte pred týmito voľbami tiež došlo k značnému obmedzeniu volebného práva. Aj januárové výsledky volieb v roku 1947 boli sfalšované.

Poľským komunistom sa za výdatnej spolupráce so Sovietskym zväzom postupne darilo odpor pacifikovať. Svoju úlohu iste zohrala i vyčerpanosť spoločnosti z dlhoročnej okupácie. Prvoradou úlohou sa teraz stalo mocenské ovládnutie spoločnosti. Poľský bezpečnostný aparát neustále stíhal zástupcov opozície a niekdajších členov podzemného hnutia – predvojnových úradníkov, vojakov, bývalých politikov a pod. Len v roku 1947 bolo zatknutých 13 434 osôb. Vtedy sa rozbehli procesy, v ktorých sa za jeden z najdôležitejších bodov obžaloby považovala špionáž v prospech západných štátov. Týmto politickým procesom padol za obeť veľký počet dôstojníkov, ktorí v poľskej armáde slúžili už pred vojnou.

Na konci štyridsiatych rokov politickým čistkám padlo za obeť i niekoľko sto funkcionárov Poľskej zjednotenej robotníckej strany (PZRS). Odhaduje sa, že v Poľsku sa v roku 1952 nachádzalo asi 43 000 politických väzňov, o tri roky neskôr ich stále bolo okolo 30 000.

V Poľsku má tradične silné postavenie katolícka cirkev. Nová totalitná moc sa postupne zamerala i na ich sledovanie – v roku 1950 boli zatknutí prví biskupi, v roku 1953 sa pred súdom ocitol biskup Kaczmarek (bol odsúdený na 12 rokov) a v tom istom roku došlo k internácii kardinála Wyszyńskiego.

Situácia v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku

Český historik Karel Bartošek v Čiernej knihe komunizmu napísal: Zničujúci teror vojny neskončil dňom nemeckej porážky. Obyvateľstvo najskôr prešlo „národnou očistou“, ktorá v tejto oblasti s príchodom Červenej armády, „ozbrojenej pästi“ komunistického režimu, nadobudla špecifické rysy. Politickí komisári a zvláštne služby tejto armády – SMERŠ a NKVD – sa v čistkách silno angažovali, zvlášť v štátoch, ktoré bojovali proti Sovietskemu zväzu, z ktorých boli deportované stovky tisíc osôb do sovietskeho gulagu. Tieto čistky vyvolávali medzi obyvateľstvom strach. A faktor Červenej armády hral dôležitú úlohu. V Bulharsku zostala Červená armáda do roku 1947, v Maďarsku do polovice päťdesiatych rokov, aby sa tam hneď v roku 1956 vrátila natrvalo, a v Rumunsku do roku 1958. Komunisti v týchto troch štátoch ovládali ministerstvo vnútra, v Rumunsku a Bulharsku i ministerstvo spravodlivosti. A politické procesy prebiehali pod priamym dohľadom Sovietov.

Politické procesy v týchto krajinách s vedúcimi predstaviteľmi opozičných strán začali ihneď po ratifikácii mierových zmlúv v lete v roku 1947. V Bulharsku bol vodca Poľnohospodárskeho zväzu Nikola Petkov spolu s ďalšími poslancami zatknutý na začiatku júna. Politický proces sa uskutočnil od 5. augusta do 16. augusta, pričom bol odsúdený na trest smrti a popravený 23. septembra 1947. Ešte predtým, už v roku 1946 bol na päť rokov väzenia odsúdený sociálnodemokratický politik Krastiu Pastuchov. Komunisti v Bulharsku mali cestu k moci voľnú.

V parlamentných voľbách v Maďarsku v roku 1945 zvíťazila s nadpolovičnou väčšinou Maloroľnícka strana. Komunisti pod vedením ministra vnútra Lászla Rajka a za podpory socialistickej strany vo februári v roku 1947 obvinili vrcholných predstaviteľov Maloroľníckej strany z tzv. protištátneho sprisahania. Údajný vodca György Donath bol odsúdený na trest smrti a popravený. Generálny tajomník Maloroľníckej strany Béla Kovács bol obvinený zo špionáže proti Červenej armáde a bol deportovaný do Sovietskeho zväzu. Na slobodu sa dostal až v roku 1956. Ďalší významní členovia strany sa ocitli za mrežami, alebo sa im podarilo odísť do exilu. Postupne boli decimované i ďalšie politické strany. Sociálni demokrati boli tvrdo perzekvovaní vo všetkých týchto štátoch.

V Rumunsku sa odohral veľký proces s vedúcimi predstaviteľmi Národno roľníckej strany v októbri v roku 1947. Vtedy boli Iuliu Maniu a Ion Mihalache spolu s mnohými svojimi spolustraníkmí odsúdení na doživotie. Tento politický proces naštartoval perzekúciu i ďalších nekomunistických politikov. Za mnohými z nich sa zavrela brána neslávne známeho väzenia v Sighet.

Náznak oteplenia? Len krátké intermezzo.

Priebeh a výsledky vojny v Kórei (1950–1953) ukázali, že súperenie USA a ZSSR môže prerásť až do vojnového konfliktu. Na druhej strane však ani jedna z veľmocí nemala záujem na vzájomnom súperení. Navyše v Európe sa pomer síl stabilizoval a akýkoľvek zásah do záujmovej oblasti by mal nedozierne následky.

Stalinova smrť v marci 1953 sa stala „katalyzátorom zmien“ v krajinách celého východného bloku, ktoré sú v odbornej literatúre označované za jeho prvú veľkú krízu. Každá z krajín sa s krízou vyrovnala po svojom, v závislosti od času, priebehu a doby trvania. V zahraničnopolitických vzťahoch sa rok 1953 zdal byť šancou na ukončenie konfrontačného štýlu politiky oboch znepriatelených blokov. Už v priebehu marca hovoril predseda Rady ministrov Georgij Malenkov o sovietskej snahe znížiť medzinárodné napätie a o možnosti trvalého spolužitia dvoch systémov. Na začiatku apríla americký prezident Dwight Eisenhower vo svojom prejave nazvanom „Šanca pre mier“ zdôraznil otázku všeobecného odzbrojenia a nutnosť doriešenia niektorých terajších problémov.

Ale napríklad nemecká otázka zostávala stále nevyriešená po celé päťdesiate roky. Oficiálny postoj Západu zostával nemenný. Obe nemecké republiky, ktoré vznikli v roku 1949 by sa mali zjednotiť do jedného demokratického štátu. Pokiaľ však si nemohli všetci Nemci demokraticky zvoliť politický systém, v ktorom by radi žili, zjednotenie možné nebolo. Na druhej strane sa Sovietsky zväz zo všetkého najviac obával znovuvyzbrojenia Nemeckej spolkovej republiky.

Zo spätného pohľadu sa nám dnes môže zdať, že medzinárodná aliancia, zmluvy a dohody uzatvorené na konci štyridsiatych a v priebehu päťdesiatych rokov (Severoatlantická aliancia, vznik Rady Európy a následná dohoda ich štátov o ochrane ľudských práv, vznik Európskeho spoločenstva uhlia a ocele) sa v Európe stali zárodkom stabilného medzinárodného politického systému.

V apríli 1954 bola do Ženevy zvolaná konferencia o Indočíne a Kórei, ktorá bola završená mierovými dohodami o ukončení vojny v Indočíne. O rok neskôr, v júli 1955, sa na tom istom mieste zišli najvyšší predstavitelia Spojených štátov, Sovietskeho zväzu, Francúzska a Veľkej Británie. Pri svojich rokovaníach prejavili vrcholní politici Západu ochotu hľadať nové cesty vo vzájomných vzťahoch (dodržiavanie dohôd o odzbrojení, sovietsky návrh na uzatvorenie zmluvy o neútočení medzi členmi NATO a štátmi Varšavskej zmluvy, riešenie nemeckej otázky apod.). Konferencia síce nedospela k žiadnemu konkrétnemu záveru, pre sovietskych politikov na čele s N. S. Chruščovom však boli návrhy neprijateľné. Konferencia mala aspoň prispieť k zmierneniu napätia, avšak ústretová atmosféra v diplomatických vzťahoch medzi oboma blokmi i medzi jednotlivými krajinami nemala dlhé trvanie. Bola ukončená už v priebehu roka 1956 okrem iného krvavými udalosťami v Maďarsku, následnou sovietskou intervenciou a Suezskou krízou.

Práve svojím vojenským zásahom v Maďarsku dala Moskva jasne najavo, aké sú jej limity politiky vo vzťahu k satelitným krajinám. Ukázalo sa, že v platnosti i naďalej zostáva prax obmedzenej suverenity krajín východného bloku. Sovietsky zväz i naďalej nadradoval svoje mocenské a bezpečnostné záujmy nad záujem jednotlivých krajín.

Odpor proti komunistickému režimu

Ozbrojené odbojové skupiny, ktoré bojovali proti komunistickému režimu existovali nielen v Poľsku a Československu, ale i v ďalších krajinách strednej a východnej Európy. Napríklad v pobaltských štátoch bolo významným prejavom odporu proti sovietskej okupácii rozsiahle partizánske hnutie. Lesní bratia, ako boli partizáni nazývaní, sa ukrývali v lesoch Estónska, Litvy a Lotyšska. Podľa dostupných údajov sa do roku 1953 v ich radoch vystriedalo v Estónsku 30 tisíc osôb, v Litve 70 tisíc osôb a v Lotyšsku 40 tisíc osôb. Z čísel je zrejmé, že najväčšiu aktivitu prejavovali litovskí odbojármi, ktorí tiež vytvorili vlastné riadiace centrum odboja nazývané Jednotné hnutie demokratického odporu. Je možné konštatovať, že až do roku 1953 si sovietska komunistická moc nevedela s Lesnými bratmi príliš poradiť. Ich odpor sa postupne darilo zlomiť až v nasledujúcich rokoch. V Rumunsku bojovali proti komunistickému režimu stovky ľudí. Tí sa ukrývali predovšetkým v horách. Ale na začiatku päťdesiatych rokov bol ich odpor zväčša zlomený.

Odboj v Československu a Menová reforma

Odboj v Československu bol charakteristický predovšetkým svojou neorganizovanosťou a roztrieštenosťou. V úplnej väčšine prípadov pokusov o ozbrojený odpor, ozbrojeného vystúpenia proti funkcionárom KSČ, útokov na sekretariáty komunistickej strany išlo o izolované, zo žiadneho centra nekoordinované akcie jednotlivcov či malých skupín. Bezpochyby táto neorganizovanosť zodpovedá podmienkam bipolárne rozdeleného sveta, keď sa Československo stalo súčasťou východného bloku a keď po istom váhaní, predovšetkým na sovietskej strane, nedošlo k celosvetovému konfliktu. Tzv. Studená vojna mala iné pravidlá hry, na rozdiel napr. od druhej svetovej vojny. Pravda obsah (rozumej odbojové aktivity) zostával rovnaký.

Krátko po smrti Stalina, 14. marca 1953, zomiera prezident Československej republiky Klement Gottwald. Pre KSČ bol jeho odchod ťažkou ranou. V strane zasiahnutej čistkami a politickými procesmi bol – napriek svojmu zlému zdravotnému stavu a problémami s alkoholom – najväčšou autoritou, ktorú sa strane nepodarilo nahradiť.

Nový prezident Antonín Zápotocký vyhlásil na prelome mája a júna 1953 menovú reformu. Do obehu sa dostali nové bankovky, ktoré bolo možné vymieňať v hotovosti do výšky 300 korún v kurze 5:1 a nad 300 korún v kurze 50:1. Podobne nevýhodné boli i kurzy vkladov v bankách. Takzvaná menová reforma mala štátu pomôcť vyriešiť niekoľko vecí naraz: zastaviť infláciu, zredukovať obeživo, dať príjmy a úspory obyvateľov do súladu s trhom a tiež priniesť peniaze do schudobnenej štátnej pokladnice na umorenie štátneho dlhu. I keď oficiálna propaganda obhajovala menovú reformu ako úder proti bývalým kapitalistom, k najviac postihnutým skupinám patrili predovšetkým robotníci, drobní sporitelia a rodiny s viacerými deťmi. Na niektorých miestach Československej republiky vypukli veľké nepokoje. Najmasovejšie z nich sa uskutočnili v Plzni, kde podľa odhadov demonštrovalo až dvadsaťtisíc osôb. Na nepokoje obyvateľov reagoval komunistický aparát na jednej strane zvýšenými represiami, na druhej strane sa však inšpiroval sovietskym príkladom a jeho proklamáciami o nutnosti zvyšovania životnej úrovne obyvateľov. Umožnili mu to nielen veľké finančné rezervy získané menovou reformou, ale i priaznivá medzinárodná situácia a prechodné zníženie výdavkov na zbrojenie. V rokoch 1953–1955 došlo v Československu k trojnásobnému zníženiu cien. Vzostup životnej úrovne a uspokojovanie potrieb obyvateľov sa stali po dva roky najdôležitejším motívom hospodárskych plánov vedenia Komunistickej strany Československa.

Východonemecké povstanie

Ďaleko väčší protest ako v samotnom Československu sa v priebehu júna v roku 1953 odohral o niekoľko sto kilometrov ďalej v Berlíne. I tu základom nepokojov boli veľmi zlé životné podmienky a nedostatok základných potrieb. Navyše sa medzi verejnosťou šírili nepodložené informácie o uvoľnení sovietskeho okupačného režimu a odvolanie generálneho tajomníka ÚV SED Waltera Ulbrichta. 17. júna 1953 protestovali v Berlíne stavební robotníci proti zvýšeniu pracovných noriem, čo sa však nepremietlo do ich platov. Samozrejme tento protest sa rozšíril i do ďalších východonemeckých priemyselných centier. V krajine bol vyhlásený výnimočný stav, ale ukázalo sa, že komunistická vláda pod vedením stalinistu Ulbrichta nie je schopná nepokojom čeliť. A bola povolaná Červená armáda. Predovšetkým jej tanky nepokoje potlačili. Takmer tristo ľudí prišlo o život, štyritisíc osôb bolo zatknutých a 1 200 ich bolo odsúdených. Sovietske vojská týmto Ulbrichta zachránili a ten ďalej represívny režim v NDR utužil.

Poznaňský jún (Poľsko)

Vo februári 1956 sa uskutočnil XX. zjazd KSSZ. Posledný deň zjazdu predniesol N. S. Chruščov referát „O kulte osobnosti a jeho dôsledkoch“. Na vtedajšiu dobu v ňom najmocnejší muž Sovietskeho zväzu podal relatívne pravdivý obraz Stalinovej cesty k moci, ale sústredil sa iba na postihnutie Stalinovej osobnej diktatúry a zámerne ponechal stranou skutočnú povahu sovietskeho totalitného režimu. Zameraním sa na zločineckú politiku Stalina hľadal alibi pre svoje zlé svedomie a zároveň sa snažil zdiskreditovať vlastných sokov v predsedníctve. Na druhej strane sa týmto prejavom výrazným spôsobom zapísal do dejín dvadsiateho storočia.

Jeho prejav vzbudil emotívne reakcie nielen vo všetkých komunistických stranách východného bloku. Stalin bol pre mnohých symbolom „komunistickej idey, pravdy a spravodlivosti“. Mnohí z druhej strany barikády žiadali radikálne zúčtovanie s minulosťou. V tejto súvislosti je vhodné sa zmieniť o paralele sovietskeho vývoja s československým. Nikita Chruščov bol okolnosťami donútený k tomu, aby niektoré tézy z prejavu korigoval – a napríklad v Československu nasledovala výzva vrcholného vedenia Komunistickej strany Československa na ukončenie diskusie o zločinoch, ktorých sa komunistický režim dopustil. Nabudúce sa opäť malo hovoriť iba o chybách a omyloch, ktoré však cestu „k svetlým zajtrajškom“ nemohli ohroziť.

Predsa len výrazné prejavy nesúhlasu s neostalinskými diktatúrami sa objavili v Poľsku a Maďarsku. V marci v roku 1956 bol po zomrelom B. Bierutovi do čela Poľskej zjednotenej robotníckej strany postavený Edward Ochab. Ten sa snažil „upokojiť“ nespokojnú verejnosť napr. vyhlásením amnestie pre politických väzňov a tiež istou liberalizáciou kultúrneho života. Tieto kroky však nekorešpondovali s požiadavkami verejnosti na demokratizáciu politického systému i zlepšenie hospodárskej situácie poľských občanov.

Prvý masový protest poľských občanov proti komunistickej vláde vypukol v Poznani v júni 1956. Na demonštrácii požadujúcej úpravy pracovných noriem, zníženie cien a zvýšenie platov sa zišlo okolo 100 000 robotníkov. Poľské bezpečnostné sily za pomoci tankov a obrnených transportérov povstanie behom noci a budúceho dňa krvavo zlikvidovali. Na strane robotníkov bolo niekoľko desiatok mŕtvych a stoviek ranených.

Násilné potlačenie robotníckeho protestu viedlo okrem iného k rozporom vnútri vládnucej straníckej špičky. Tie vyvrcholili na rokovaní ÚV PZRS v októbri v roku 1956. Do rokovania zasiahol i sovietsky vodca N. S. Chruščov. Najskôr pohrozil sovietskou intervenciou, aby nakoniec podporil reformnú skupinu politikov okolo Władislava Gomułka. Ten vo svojom prejave kritizoval doterajšiu politiku stalinského vedenia PSDS, požadoval okamžité zastavenie násilnej kolektivizácie a prihlásil sa k zmierneniu politického tlaku na obyvateľstvo. Na druhej strane podporil existenciu Varšavskej zmluvy, čím si Chruščova taktikou naklonil. Gomułka sa mal stať istým symbolom „nového Poľska“, pravdaže jeho ďalšie kroky boli skôr v intenciách politiky diktatúry proletariátu. Prirodzene v poľskej spoločnosti si i naďalej silné postavenie uchovávala katolícka cirkev.

Maďarská revolúcia

Oveľa dramatickejšie udalosti sa odohrávali na jeseň roku 1956 v Maďarsku: tu bolo stalinistické vedenie nahradené, i na zásah Moskvy, už v júni roku 1953. Dva roky prebiehali vo vedení Maďarskej socialistickej strany zápasy o mocenské postavenie. Po Chruščovovom prejave na XX. zjazde bola v Maďarsku vyhlásená amnestia pre časť politických väzňov a bol oficiálne rehabilitovaný László Rajk, komunistický politik popravený v politickom procese v roku 1949. Stranícke vedenie však naďalej pokračovalo v pomerne masovej kampani proti maďarskej inteligencii.

Pre Chruščova bola situácia v Maďarsku, obzvlášť v nadväznosti na poľské udalosti, neprijateľná. Vtedajší maďarský predseda vlády Matyás Rákosi bol nútený v júli 1956 odstúpiť a sovietskym špeciálom bol odoslaný do politického vyhnanstva v ZSSR, kde v roku 1971 zomrel. Na jeho miesto nastúpil Ernő Gerő, človek stalinského razenia. Šiesteho októbra 1956 sa uskutočnil manifestačný pohreb pozostatkov L. Rajka v Budapešti. O niekoľko dní neskôr bola v maďarskom meste Szeged založená samostatná organizácia vysokoškolského študentstva. Tá požadovala odchod sovietskych vojsk z krajiny, odstúpenie Ernő Geróa a uskutočnenie slobodných volieb.

Sovietsky veľvyslanec v Budapešti Andropov informoval Moskvu o neudržateľnosti stavu. 23. októbra sa konala v Budapešti obrovská demonštrácia za národnú nezávislosť, odchod Červenej armády a právny postih tých, ktorí sa podieľali na masových represiách v Maďarsku. Došlo i k zrážkam s políciou. V ten istý deň rozhodol Ústredný výbor Maďarskej socialistickej strany o vytvorení novej vlády na čele s Imre Nagyom, a tiež o vyhlásení stanného práva. E. Gerő sa obrátil na Chruščova so žiadosťou o zásah sovietskych jednotiek. Chruščov súhlasil, pravdaže žiadal, aby celá vec bola legitimovaná oficiálnym pozvaním maďarskej strany. I. Nagy s týmto postupom ústne súhlasil, ale nasledujúci deň písomné pozvanie odmietol podpísať. Avšak 24. októbra sa v Budapešti objavili sovietske tanky.

25. októbra sa uskutočnila relatívne pokojná demonštrácia pred parlamentom, ktorá bola rozohnaná a rozstrieľaná guľometmi. Dnes je pravdepodobné, že išlo o provokáciu zo strany maďarskej politickej polície. Protesty obyvateľstva čím ďalej tým viac nadobúdali charakter ľudovej revolúcie. Nagy v rozhlasovom prejave volal po demokratickom, národnom a slobodnom Maďarsku. Apeloval na Moskvu, aby z Maďarska stiahla svoje vojská. Okrem iného tiež reorganizoval svoju vládu, do ktorej pozval po deviatich rokoch i bývalých koalíčných partnerov. 28. októbra v rozhlasovom prejave oznámil zrušenie politickej polície.

Po dohode s ďalšími komunistickými politikmi z krajín Varšavskej zmluvy začal 4. novembra 1956 sovietsky útok na Maďarsko. V Budapešti kládlo zúfalý odpor niekoľko tisíc povstalcov. Asi 4 000 ich bolo zabitých, 16 000 zranených, niekoľko stoviek ľudí zmizlo bez stopy. V Maďarsku sa moci ujala robotnícko-roľnícka vláda pod vedením Jánosa Kádára. Represie jeho vlády sa dotkli asi 100 000 ľudí, z ktorých 26 tisíc bolo uväznených, tisíce ľudí sa ocitlo v pracovných táborech a asi 230 ľudí bolo popravených.

Imre Nagy sa hneď 4. novembra uchýlil na juhoslovanské veľvyslanectvo. Avšak Titova vláda podporila Kádárovu. Napriek písomnej záruke zo strany maďarského premiéra bol Nagy 22. novembra zadržaný Sovietmi a deportovaný do Rumunska. Tu zotrval až do apríla nasledujúceho roka. Potom bol prevezený späť do Budapešti, v júni roku 1958 bol I. Nagy a jeho najbližší spolupracovníci odsúdení na trest smrti a 16. júna popravení.

Pražská jar a August 1968 (Československo)

Československo sa v roku 1960 oficiálne stalo socialistickým štátom. Ale k ideálom socializmu malo stále ďaleko. Neustály vzostup ekonomických a hospodárskych problémov nedokázali zastaviť niekoľkonásobné snahy o ekonomickú reformu. Tie navyše boli v najužšom vedení ÚV KSČ blokované zástancami „tvrdej línie. V rokoch 1953 až 1965 sa uskutočnilo niekoľko amnestií, ktoré mali rôzny rozsah a dopad i pre politických väzňov. Avšak zle zásobovaný vnútorný trh znásoboval pocity všeobecnej nespokojnosti. Komunistická strana Československa mala obavy z toho, aby verejné rehabilitácie, uznanie chýb Gottwaldovského vedenia, a tiež ekonomické reformy nevedli k niečomu podobnému, čo sa napr. v roku 1956 odohralo v Poľsku a v Maďarsku.

Oproti tomu sú i šesťdesiate roky v Československu vnímané cez liberálnu atmosféru napr. českej kultúry. I v zahraničí boli pozitívne prijímané filmy novej československej vlny, romány a knihy Milana Kunderu, Josefa Škvoreckého a Ludvíka Vaculíka, divadelné hry Václava Havla a Pavla Kohouta, i samotné hostovanie československých divadiel v zahraničí. V júni roku 1967 sa v Prahe uskutočnil zjazd československých spisovateľov, ktorý

sa stal jednou z rozbušiek následného politického vývoja. V októbri toho istého roka v pražských uliciach protestovali vysokoškolskí študenti. Neboli spokojní so svojimi sociálnymi podmienkami na internátoch, ale predovšetkým odmietali doterajšie stranícko–politické smerovanie Československa. Na začiatku januára roku 1968 nastúpil do funkcie prvého tajomníka KSČ pomerne nevýrazný Alexander Dubček.

Pražská jar 1968 fakticky začala uvoľnením cenzúry v poslednom týždni februára 1968. Tento krok bol najvýznamnejšou systémovou zmenou, ktorá mala kľúčový vplyv na obnovu občianskej spoločnosti v Československu. Vedenie KSČ už naďalej nebolo schopné ultimatívne presadzovať svoj absolútny nárok rozhodovať o obsahu verejne oznamovaných informácií. Média sa v období Pražskej jari stali akousi opozičnou silou, ktorá suplovala politickú alternatívu voči komunistickému monopolu moci.

Typickým fenoménom Pražskej jari boli výrazné mediálne kampane. Ďaleko najväčší ohlas medzi nimi mal manifest *Dvetisíc slov*, ktorý bol 27. júna 1968 publikovaný súčasne v štyroch tlačovinách. Podobný účinok malo aj *Posolstvo občanov členom predsedníctva ÚV KSČ* vydané v zvláštnom čísle *Literárnych listov* 26. júla 1968 a podpísané v priebehu štyridsiatich ôsmich hodín miliónom ľudí.

Od formulácie požiadaviek v rezolúciách už bola len krátka cesta k ich uskutočňovaniu vlastnou silou. Občania využili priestor, ktorý Pražská jar otvorila, a zapojili sa do „obrodného procesu“ aktívne v najrôznejších subjektoch občianskej spoločnosti. Významnú aktivitu vyvíjali na jar 1968 cirkvi i židovská obec. Tie požadovali rehabilitáciu a právo na slobodný náboženský život. To všetko prerušil vpád vojsk Varšavskej zmluvy.

21. augusta roku 1968 prekročili hranice Československa armády krajín Varšavskej zmluvy. Na čele so Sovietskym zväzom sa útoku zúčastnili vojská Poľskej ľudovej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej ľudovej republiky. Invázie sa len v prvej fáze zúčastnilo okolo 160 000 vojakov a celkove bolo nasadených 6300 tankov, 2000 diel, 550 bojových lietadiel a 250 dopravných lietadiel. Bola obsadená väčšina dôležitých miest a letísk. Kontrolu nad hlavnými úradmi prevzali Sovieti. Vedenie Komunistickej strany Československa inváziu vo svojom vyhlásení odsúdilo, ale vyzývalo obyvateľstvo, aby nekládlo odpor. Od augusta do konca roku 1968 zomrelo pri stretoch s cudzími vojskami asi sto osôb. Invázia mala za následok okamžitú emigráciu asi 70 000 osôb. V októbri 1968 podpísali vlády ČSSR a ZSSR zmluvu o „dočasnom pobyte sovietskych vojsk na území ČSSR“. Tento dočasný pobyt trval až do pádu komunizmu v Československu. Poslední sovietski vojaci definitívne odišli až v júni 1991.

V septembri roku 1968 sa na protest proti okupácii Československa upálil vo Varšave na štadióne desaťročia poľský občan Ryszard Siwiec. 16. januára roku 1969 sa v Československu, v Prahe na Václavskom námestí upálil študent Filozofickej fakulty Jan Palach. Svojím činom sa pokúsil vyburcovať československých občanov, aby sa vzopreli nastupujúcej normalizácii a nerezignovali na obmedzovanie svojich práv. Aj keď na jeho protest i smrť reagovali státisíce ľudí, zmena k lepšiemu nenastala. 25. februára 1969 sa v Prahe upálil i druhý mladý človek, osemnásťročný Jan Zajíc. V piatok 4. apríla 1969 sa pred budovou Okresného výboru KSČ v Jihlave zapálil Evžen Plocek, ktorý svojim zraneniam podľahol o niekoľko dní neskôr.

Represia v Poľsku a masaker v gdaňských lodeniach

Nezasvätenému človeku sa Poľsko v šesťdesiatych rokoch mohlo zdať pokojnou krajinou. Ale história sa nedá vymazať z pamäti, Poľsko v priebehu posledných troch storočí prešlo mnohými krušnými obdobiami. A poľská spoločnosť sa ako celok nikdy s komunizmom nestotožnila. V marci roku 1965 adresovali Jacek Kuroń a Karel Modzelewski tzv. Otvorený list strane, v ktorom kritizovali byrokraticko–autokratický režim, ktorý nie je schopný načúvať potrebám poľského obyvateľstva, ktorý sa stará iba o vlastné potreby a nie je schopný prijať akúkoľvek kritiku. Obidvaja študenti boli zatknutí a odsúdení na tri a pol roka väzenia. Na varšavskej univerzite tento prípad spôsobil doslova poplach. Na ich podporu vystúpil okrem iného profesor filozofie Leszek Kołakowski, ktorý bol za to vylúčený zo strany.

V januári roku 1968 cenzúra zakázala uvádzať divadelnú hru Adama Mickiewicza *Dziady* s dobovo podmieneným, ale stále aktuálnym protiruským nábojom. Verejnosť protestovala a študenti vyšli do ulíc. Vtedy študent Adam Michnik spolu so svojím kolegom opísali celú situáciu varšavskému dopisovateľovi denníka *Le Monde*. Neskôr správu vysielala i Slobodná Európa. Gomuľkov režim reagoval veľmi tvrdo. Perzekvovaný bol veľký po-

čet študentov a do roku 1969 sa konalo niekoľko desiatok procesov s mnohými intelektuálmi z veľkých poľských miest. Celá táto represívna kampaň bola sprevádzaná silným antisemitizmom.

Veľkú búrku vzdoru vyvolalo rozhodnutie vrcholných stranických špičiek o podstatnom zvýšení cien základných potravín pred Vianocami roku 1970. Proti štrajkujúcim robotníkom bola nasadená polícia a armáda. Masaker v gdanských lodeniciach si vyžiadal stovky mŕtvych a ranených, v Štetíne prebiehali pouličné boje. Môžeme povedať, že rozhodnutím o použití násilia si Gomuška podpísal politický rozsudok smrti. Na jeho miesto nastúpil Edward Gierek. Na upokojení situácie mal veľký záujem i Brežnevov Sovietsky zväz.

Nová opozícia

Po skončení raného obdobia studenej vojny prevládla v medzinárodných vzťahoch tendencia postupného znižovania napätia. V prvej polovici sedemdesiatych rokov bol Sovietsky zväz na vrchole svojej moci vo svetovom dianí. A Západ jeho pozíciu rešpektoval. Sovieti chceli uznať a potvrdiť územné zmeny v Európe po druhej svetovej vojne. A práve symbolickým vyvrcholením tohto procesu *détente* (politickej koncepcie „uvoľnenia“) sa v roku 1975 stali podpisy zástupcov väčšiny európskych štátov, USA a Kanady pod Helsinským záverečným aktom KBSE, v rámci ktorého bolo potvrdené európske *status quo*. Podpísané dohody sa stali predmetom kritiky, ktorá považovala uznanie daného stavu za morálnu kapituláciu západného sveta pred rozširujúcim sa sovietskym vplyvom na svete.

Súčastou helsinských dohôd však bol aj „tretí kôš“, v ktorom sa zmluvné strany zaviazali dodržiavať ľudské a občianske práva. Táto skutočnosť otvorila priestor pre pôsobenie nových orientovaných opozičných skupín v niektorých štátoch východného bloku. V západnom prostredí sa pre ich príslušníkov vžilo trochu nepresné označenie disidenti. Patrili medzi nich aj signatári Charty 77, ktorí sa na začiatku roku 1977 obrátili na štátne vedenie s požiadavkou dodržiavania zákonov a začatia dialógu.

Československý reálny socializmus a vznik občianskych iniciatív

V Československu začalo obyvateľstvo po okupácii v roku 1968 postupne prepadať depresii. A zmenilo sa i postavenie opozičných síl. Nové vedenie KSČ na čele s Gustávom Husákom sa sústredilo na odstránenie reformistov a všetkých ľudí, ktorí podporovali obrodný proces od moci a z verejného života vôbec. K tomu poslúžili tzv. previerky, v priebehu ktorých bolo vylúčených či vyškrtnutých z KSČ okolo pol milióna členov. Mnohí z nich boli postihnutí i existenčne. Títo vylúčení boli v mnohých prípadoch postavení na úroveň bývalých politických väzňov z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. Mnoho opozičných aktivistov a ich prívržencov bolo odsúdených v rokoch 1971–1972 v nových politických procesoch.

O režime po roku 1969 sa hovorí ako o posttotalitnom. Ako prvý tento pojem použil Václav Havel v eseji *Moc bezmocných*. Režim vtedajšieho prezidenta Husáka rezignoval na nejakú fanatickú vieru v idey, snažil sa pri moci udržať na základe tzv. spoločenskej zmluvy, kde si ľudia mohli viac menej myslieť čo chceli, ale navonok museli prejavovať lojalitu režimu. Odohrávalo sa tak pod každodenným drobnohľadom mocných normalizačného režimu.

V roku 1976 ale Československo ratifikovalo medzinárodné pakty o občianskych a politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach. Tieto práva sa stali spoločným programom, s ktorým vystúpila opozícia verejne v januári roku 1977, keď vydala *Vyhlásenie Charty 77*. Komunistické vedenie reagovalo na Chartu 77 až hysterickým spôsobom. K izolácii signatárov boli využité mocenské prostriedky, všetky dostupné médiá a pod.

S Chartou 77 súvisí myšlienka založiť výbor sledujúci prípady nespravodlivo prenasledovaných osôb. Výbor na obranu nespravodlivo prenasledovaných bol založený 27. apríla 1978. Jeho členovia pomáhali prenasledovaným so zabezpečením právneho zastúpenia a sprostredkovaním finančnej a inej pomoci. Formou oznámení sa obracali na československé úrady a žiadali ich o nápravu. Správy o sledovaných prípadoch odovzdávali taktiež do zahraničia, odkiaľ sa prostredníctvom rozhlasových staníc dostávali späť do Československa. V decembri roku 1979 boli aj za túto činnosť odsúdení a poslaní do väzenia Petr Uhl, Václav Benda, Václav Havel, Jiří Dienstbier a Otta Bednářová a s podmieneným odkladom Dana Němcová.

Poľská Solidarita a ďalšie protivládne zoskupenia

Prvým tajomníkom PSDS Edward Gierek mal ambicióznym plán. Chcel Poľsko modernizovať natoľko, aby sa vyrovnalo vyspelým západným štátom. To sa malo týkať všetkých sfér života Poľska od riadenia spoločnosti cez rozvoj prírodných a humanitných vied, zredukovanie úlohy ideológie, vedecko-technické inovácie atď. Ale podobné plány narazili na každodennú realitu. V júni roku 1976 bolo oznámené ďalšie zvýšenie cien potravín. Obyvateľstvo vyšlo do ulíc a protestovalo. Vláda nasadila políciu, bolo zadržaných niekoľko tisíc osôb. Vláda ceny nezvýšila, na druhej strane siahla k pomerne silným represiam. Asi 350 ľudí bolo urýchlene odsúdených a pripravovalo sa ďalších niekoľko sto procesov. Mnoho ľudí bolo prepustených z práce.

Na pomoc takto poškodeným sa rozbehla spontánna akcia, ktorej cieľom sa stala finančná zbierka pre rodiny prenasledovaných a bezplatná právna pomoc pri rozbiehajúcich sa procesoch. 23. septembra 1976 vyšiel dokument *Výzva k spoločnosti a orgánom PZR*, ktorý oznamoval založenie opozičnej organizácie nazývajúcej sa Výbor na obranu robotníkov (Komitet obrony robotnikow – KOR). Výzvu vtedy podpísalo 14 ľudí. Danajským darom sa pre poľské stranícke a vládne vedenie ukázala voľba krakovského arcibiskupa a kardinála Karola Wojtyły za pápeža, ktorý prijal meno Ján Pavol II. Jeho prvá návšteva rodného Poľska v roku 1979 sa stala príležitosťou k mohutným manifestáciám a zhromaždeniam.

V marci roku 1977 vzniklo zoskupenie Hnutie na obranu ľudských a občianskych práv. V priebehu mája sa objavujú prvé študentské výbory solidarity.

V júli roku 1980 nadobudlo platnosť vládne nariadenie o zvýšení cien mäsa. V priebehu júla a augusta sa v poľských mestách objavujú prvé nepokoje – predovšetkým v baltických prístavoch. V Gdansku sa 17. augusta 1980 založil Medzipodnikový štrajkový výbor ako koordinátor štrajkov a 17. septembra sa tu zišiel mimoriadny odborársky zjazd, na ktorom boli založené Nezávislé samosprávne odbory „Solidarita“ (Solidarność). Nastalo obdobie konfliktov medzi straníckymi a vládnymi špičkami na jednej strane a Solidaritou na druhej strane.

Snaha zvládnuť Solidaritu kombináciou politických metód a účelovej represie bola bezvýsledná. Nakoniec došlo v noci z 12. na 13. decembra 1981 k hromadnému zatýkaniu vedúcich predstaviteľov Solidarity, ďalšej opozície, ale i niektorých členov PSDS. Najvyšší stranícky predstaviteľ, premiér a minister obrany v jednej osobe W. Jaruzelski vyhlásil v Poľsku výnimočný stav. Prípadné ohniská odporu boli potlačené a zničené armádou. Napr. v Katoviciach na dole Wujek bolo zastrelených 16 baníkov. Pre Solidaritu bolo vyhlásenie výnimočného stavu ťažkou ranou, mnoho jej aktivistov bolo v internácii. V lete roku 1982 bola založená Bojujúca Solidarita vedená Kornelom Morawieckim. Zmyslom jej činnosti bolo dlhodobé zakoreňovanie alternatívnych občianskych štruktúr v celej spoločnosti.

Vtedy sa Solidarita premieňa zo širokej odborárskej organizácie na skôr úzku organizáciu, ktorá si hľadá priestor pre ďalšiu činnosť. Dochádzalo k ďalšiemu zatýkaniu členov podzemnej Solidarity, na druhej strane Jaruzelského režim v máji 1982 prepustil asi 800 internovaných osôb, a o 14 mesiacov neskôr ďalších 900 osôb. Výnimočný stav bol odvolaný v júli roku 1983. V októbri roku 1984 zavraždili traja príslušníci štátnej bezpečnosti katolíckeho kňaza J. Popiełuszkę. Nepochybne išlo o nariadenú akciu priamo z vedenia bezpečnosti, ale potrestaní boli iba traja aktívni účastníci vraždy.

Opozičné sily v Bulharsku a Rumunsku

V Bulharsku v podstate už od polovice päťdesiatych rokov neobmedzene vládol Todor Živkov. Ten sa s vnútrostraníckou opozíciou dokázal vždy dobre porátať. Disidentské hnutie, tak ako ho poznáme napr. z Poľska a Československa, v Bulharsku až do polovice osemdesiatych rokov neexistovalo. Veľkým problémom Živkovovho režimu v osemdesiatych rokoch zostával pokus násilne asimilovať asi deväťpercentnú tureckú menšinu, na ktorý turecké obyvateľstvo reagovalo jednoznačne odmietavo.

Prvou významnou nezávislou iniciatívou etnických Bulharov sa stalo Nezávislé združenie na ochranu ľudských práv v Bulharsku založené v januári roku 1988. Jeho predsedom bol Ilija Minev. Po ňom sa úlohy predsedu ujal Ljubomir Sobadžiev, človek, ktorý bol v sedemdesiatych rokoch trikrát odsúdený za tzv. protištátnu činnosť. V priebehu roku 1989 sa polícia a prokuratúra opakovane pokúšali hnutie zničiť, bez úspechu. Medzi ďalšie

nezávislé iniciatívy môžeme počítat Výbor verejnosti na ekologickú ochranu mesta Ruse a aj Výbor na ochranu náboženských práv, slobody svedomia a duchovných hodnôt. V novembri roku 1988 vznikol v budove rektorátu Univerzity Svätého Klimenta v Sofii Klub na podporu glasnosti a prestavby. Postupne sa tieto a ďalšie iniciatívy prepájali na konci osemdesiatych rokov, ale i tak disidentské hnutie v Bulharsku zostávalo slabé.

Azda ešte horšie na tom bolo Rumunsko. Jeho takmer neobmedzeným vládcom bol už od marca roku 1965 Nicolae Ceaușescu, keď sa stal prvým tajomníkom Rumunskej robotníckej strany. Od začiatku systematicky pracoval na získaní neobmedzenej moci, snažil sa lavírovať na pôde medzinárodnej politiky medzi Východom a Západom.

Prví disidenti sa v Rumunsku objavili v sedemdesiatych rokoch. Najznámejším z nich bol spisovateľ Paul Goma. V päťdesiatych rokoch bol väznený, potom strávil nejaký čas vo vyhnanstve. V roku 1971 vyšiel na Západe jeho román *Dvere*. Vtedy ho štátna bezpečnosť presvedčila, aby legálne odcestoval do Francúzska. Po roku sa ale vrátil a v roku 1977 vyjadril v liste československému spisovateľovi Pavlovi Kohoutovi solidaritu s Chartou 77. A v ďalšom liste sa obrátil priamo na Ceaușeska a vyzval ho, aby podporil českých disidentov. Hneď 14. februára 1977 zverejnil denník *New York Times* list deviatich rumunských občanov s apelom na ochranu ľudských práv všade vo svete. Štátna polícia všetkých signatárov pozatýkala. Gomu odišiel na jeseň opäť do Francúzska.

V roku 1978 vznikol v Bukurešti Kresťanský výbor na obranu náboženstva. I jeho členovia boli pozatýkaní. Niektorí boli donútení k emigrácii. Od konca sedemdesiatych rokov narastal kult Ceaușeska do obludných rozmerov. Ruka v ruke s tým však rýchle narastali hospodárske problémy krajiny. Začiatkom osemdesiatych rokov sa stali častejšími i opozičné aktivity katolíckej cirkvi. Proti porušovaniu náboženských slobôd protestovali i predstavitelia iných konfesí, predovšetkým baptisti a protestanti. V polovici osemdesiatych rokov sa v niektorých mestách začali objavovať letáky proti režimu.

Nekomunistickú opozíciu v druhej polovici osemdesiatych rokov predstavovali napr. filologička Doina Cornea, básnik Mircea Dinescu a disident Dan Petrescu. Z Paríža tvrdo proti Ceaușeskovskej politike vystupoval vyššie spomínaný Paul Goma. Najatí agenti rumunského totalitného režimu zastrelili redaktora rozhlasovej stanice Slobodná Európa Emila Georgeska. Pomerne silno narastal tiež tlak medzinárodného spoločenstva na Rumunsko.

NDR: Permanentné demonštrácie v Lipsku

Na konci osemdesiatych rokov sa ešte viac zintenzívnili kontakty medzi NDR a SRN. Prejavili sa napr. vo zvýšenom počte návštev občanov NDR v SRN. Toto preslávené „hlasovanie nohami“ trápilo východonemeckú komunistickú garnitúru po celú dobu existencie NDR. I to bol jeden z dôvodov postavenia Berlínskeho múru v auguste roku 1961. V roku 1989 rastie nespokojnosť verejnosti s politikou i hospodárskou situáciou. Jedným z takýchto centier permanentných demonštrácií bolo Lipsko. V máji roku 1989 bojkotovala časť verejnosti komunálne voľby. Voľby boli komunistickým režimom zmanipulované. A polícia následné protesty násilne potláčala. V priebehu leta a jesene sa stále viac obyvateľov NDR uchýľovalo na západonemecké zastupiteľské úrady vo východnom Berlíne, v Prahe, Budapešti i vo Varšave. Východonemecký režim čiastočne rezignoval a povolil prechody vlakov s utečencami cez svoje územie. V septembri roku 1989 vznikla v NDR prvá verejne pôsobiaca opozičná organizácia Nové fórum (Neues Forum), po ktorej nasledovali ďalšie – Demokratické hnutie, Demokracia teraz, Iniciatíva za mier a ľudské práva atď. Do pohybu sa dala i evanjelická cirkev, ktorá požadovala vnútorné demokratické reformy. Na konci septembra prepukli rozsiahle nepokoje v Lipsku. Pri príležitosti štyridsiateho výročia vzniku NDR dal Michail Gorbačov svojim východonemeckým straníckym kolegom najavo, že sú neperspektívni. 18. októbra 1989 odstúpil Erich Honecker, na miesto ktorého nastúpil Egon Krenz. Pre verejnosť nebol dôveryhodným ani on. Vo východonemeckých mestách naďalej prebiehali státisícové demonštrácie.

Pád komunistických režimov v Európe

V roku 1989 sa komunistické režimy v krajinách východného bloku zrútili. Neboli schopné sa ďalej udržať pri moci a opozícia v týchto krajinách ponúknuté príležitosti využila. Nezabudnuteľnú úlohu pri páde komunistických režimov v strednej a východnej Európe zohral Gorbačov. Umiernený reformátor, ktorý usiloval o nápravu a oživenie strnulého sovietskeho systému. Paradoxne sa stal jeho hrobárom.

V Poľsku už od januára roku 1989 bola pri moci vláda reformných komunistov. Tá sa rozhodla pristúpiť na rokovania s občianskou opozíciou, ktorých výsledkom bola dohoda o opätovnom zlegalizovaní solidarity a o konaní čiastočne slobodných volieb. V nich v júni roku 1989 jednoznačne triumfovala opozícia.

V Maďarsku sa už od druhej polovice osemdesiatych rokov postupnej iniciatívy chopili liberálni komunisti. Tí sa príliš nebránili obnove politického pluralizmu a trhového hospodárstva. Centrom opozície sa na konci 80. rokov stalo Maďarské demokratické fórum, ktoré v slobodných voľbách v marci roku 1990 získalo skoro 43% hlasov.

V Československu zasahovali opozičné aktivity stále širší okruh ľudí. V januári roku 1989 sa konal v Prahe Palachov týždeň, kedy pri príležitosti dvadsiateho výročia upálenia študenta Jana Palacha sa niekoľko dní po sebe uskutočnili protesty, ktoré boli násilne potlačené. V jarných mesiacoch sa na verejnosti objavila petícia. Niekoľko viet, ktorú v krátkom čase podpísali desiatitisíce ľudí. Všetko vyvrcholilo brutálnym zásahom bezpečnostných jednotiek proti pokojnej študentskej demonštrácii 17. novembra 1989. Študenti vyhlásili štrajk, v Prahe bolo založené Občianske fórum a v Bratislave hnutie Verejnosť proti násiliu. Po celej republike prebiehali demonštrácie. Masových demonštrácií v Prahe sa v dňoch 25.–26. novembra zúčastnilo 500 až 750 000 ľudí. Dňa 29. decembra 1989 bol za nového prezidenta zvolený Václav Havel. O pol roka neskôr prebehli v Československu prvé slobodné voľby po štyridsiatich štyroch rokoch.

V Bulharsku bol dlhoročný vodca Todor Živkov zvrhnutý v novembri roku 1989 palácovým prevratom ministra zahraničia Petra Mladenova. Ale proti iba obrodeniu komunistickej moci sa postavil opozičný Zväz demokratických síl. Medzitým sa komunisti transformovali na Bulharskú socialistickú stranu. V decembri roku 1990 vznikla koalíčná vláda na čele s Dimitarom Popovom.

Diktátorský režim N. Ceaușeska v Rumunsku skolaboval v krvavom kúpeli. K uvoľneniu tvrdého režimu neprihovoril rumunského diktátora ani Michail Gorbačov. Neriešená krízová situácia v Rumunsku dospela až na okraj občianskej vojny. Vtedy sa na stranu opozičných síl a demonštrantov pripojila i časť armády. N. Ceaușesku bol i so svojou ženou na úteku zatknutý a v zrýchlenom súdnom procese boli obidvaja odsúdení na trest smrti.

V NDR odstúpila v deň výročia Veľkej októbrovej revolúcie 7. novembra doterajšia vláda a 8. novembra podalo rezignáciu celé stranícke politbyro SED. Deviateho novembra roku 1989 bol „otvorený“ Berlínsky múr. Jeden zo symbolov rozdelenia Európy na dva svety. Opätovné zjednotenie Nemecka v októbri roku 1990 predznamenovalo opätovné zjednocovanie celej Európy.

Zdroje:

- BESANCON, Alain: *Nemoc století. Komunismus, nacismus a holocaust*. Themis, Praha 2000.
- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Prostor, Praha 2001.
- BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Dokořán, Praha 2005.
- BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub (ed.): *JAN PALACH ,69. FF UK, USTR, TOGGA*, Praha 2009.
- BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (ed.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Česká zemědělská univerzita v Praze a naklad. Dokořán, Praha 2008.
- COURTOIS, Stéphane a kol: *Černá kniha komunismu I. II. Paseka*, Praha–Litomyšl 1999.
- DURMAN, Karel: *A popely ještě žhavé/1. Velká politika 1938–1991. II. Konec dobrodružství 1964–1991*. Karolinum, Praha 2004. 2009.
- DURMAN, Karel: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991*. Karolinum, Praha 1998.
- FURET, Francois: *Minulost jedej ilúzie*. Agora, Bratislava 2000.
- JUDT, Tony: *Povojnová Evropa. História po roku 1945*. Slovart, Bratislava 2007.
- MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009.
- NÁLEVKVA, Vladimír: *Světová politika ve 20 století II*. Praha 2000.
- RUPNIK, Jacques: *Jiná Evropa*. Prostor, Praha 1990.
- RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Academic Electronic Press, Bratislava–Praha 1998.
- TAYLOR, Frederick: *Berlínská zeď*. BB art, Praha 2008.
- THOMAS, Daniel C.: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Academia, Praha 2007.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ, vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Libri, Praha 2000.
- ZEMAN, Zbyněk: *Vzestup a pád komunistické Evropy*. Mladá fronta, Praha 2000.

One World in Schools

ONE WORLD IN SCHOOLS

People in Need

Šafaříkova 24, 120 00 Prague 2

Czech Republic

www.oneworldinschools.cz

e-mail: schools@oneworld.cz

Education and Culture DG
"Europe for Citizens" Programme

STÁTNÍ INICIATIVA REPUBLIKY
PRO VYKROUČENÍ A ROZVOJ
ČESKÉHO KRAJINOVANÍ

Trust for Civil Society
in Central and Eastern Europe

MINISTRY OF EDUCATION,
YOUTH AND SPORTS